

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM İKTİSADI VE FİNANSİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

İSLAMİ BANKACILIK FAALİYETLERİNİN
MAKÂSİDÜ'Ş-ŞERÎA'YI DESTEKLEME
PERFORMANSININ ANALİZİ

Asma AMMAR

2502170538

TEZ DANIŞMANI

Doç.Dr. İbrahim SIRMA

İSTANBUL – 2024

ÖZ

İSLAMİ BANKACILIK FAALİYETLERİNİN MAKÂSİDÜ'Ş-ŞERÎA'YI DESTEKLEME PERFORMANSININ ANALİZİ

ASMA AMMAR

Şeria, İslami bankacılık faaliyetlerini yönlendiren hukuk sistemini temsil ettiğinden, İslami bankaların performansının analizi, yalnızca finansal yönlerine odaklanan ve Şeria'nın ilke ve hedeflerini göz ardı eden klasik finansal oranlar ve verimlilik ölçümleriyle sınırlı olmamalıdır. Bu çalışma, İslami bankaların performansını geleneksel ölçütlerin ötesinde, tüm paydaşların refahının sağlanması olarak tanımlanan Makâsîdü'ş-Şeria doğrultusunda “İslami” kimliğine vurgu yaparak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada aynı zamanda İslami bankaların kamuyu aydınlatma uygulamalarındaki Makâsîdü'ş-Şeria'ya uyumu etkileyen faktörler de incelenmektedir.

Şeria'nın 5 amacını (Nefsin, Dinin, Aklın, Neslin ve Malın korunması), 12 unsuru, 25 boyutu ve 25 değişkeni içeren bir endeks geliştirilmiştir. Makâsîdü'ş-Şeria endeksi, İslami bankaların yıllık raporlarında Makâsîdü'ş-Şeria'ya ilişkin faaliyetleri açıklama konusundaki şeffaflık düzeyini yansıtmaktadır. Makâsîdü'ş-Şeria'nın teorik kavramını ölçülebilir göstergelere dönüştürmek amacıyla Sekaran'ın operasyonelleştirme yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca İslami bankaların Makâsîdü'ş-Şeria'ya dayalı performansını etkileyen faktörleri belirlemek üzere panel veri analizi yapılmıştır. Örneklem 2017-2021 dönemi için 10 ülkeden 20 İslami bankayı içermektedir.

Bulgulara göre, İslami bankalar %40.93 ile Nefis hedefinde en iyi performansı gösterirken onu Din (%38.46), Mal (%37.18), Nesil (%36.48) ve Akıl (%34.46) takip etmektedir. Genel olarak, örneklemin Makâsîdü'ş-Şeria endeksine göre ortalama performansı 40%'ın altındadır. En yüksek puanı %51.02 ile Pakistan'daki Meezan Bankası alırken, en düşük puanı ise yalnızca %15.60 ile Dubai İslam Bankası almaktadır. Panel veri analizi sonucunda, bankanın kuruluş tarihinin Makâsîdü'ş-Şeria endeksi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Makroekonomik

belirleyicilerin etkisi açısından, kişi başına düşen GSYİH büyüme oranının Makâsıdü'ş-Şeria endeksini olumlu yönde etkilediği, insani gelişme endeksinin ise olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu çalışma, İslami bankaların finansal ve finansal olmayan kamuya açıklamalarını "İslami" kimliğini yansıtacak ve Makâsıdü'ş-Şeria'ya uyacak şekilde geliştirmeleri gerektiği sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Makâsıdü'ş-Şeria, İslami Bankalar, Performans, Panel Veri Analizi, Belirleyiciler

ABSTRACT

PERFORMANCE ANALYSIS OF ISLAMIC BANKING ACTIVITIES IN SUPPORTING MAQASID AL-SHARIAH

ASMA AMMAR

Considering that Shariah is the legal system that guides Islamic banking activities and practices, the analysis of Islamic banks' performance should not be restricted to traditional financial ratios and efficiency measurements, which focus solely on the financial aspect and overlook Shariah principles and goals. This study aims to evaluate the performance of Islamic banks beyond traditional metrics to emphasize their "Islamic" identity in accordance with Maqasid al-Shariah defined as achieving the welfare of all stakeholders. The study also investigates the factors influencing Islamic banks' adherence to Maqasid al-Shariah in their disclosure practices.

An index consisting of the 5 purposes of Shariah (Preservation of Life, Religion, Intellect, Posterity, and Wealth), 12 elements, 25 dimensions and 25 variables was developed. The Maqasid al-Shariah index reflects the level of transparency of Islamic banks in disclosing the Maqasid al-Shariah related activities in their annual reports. Sekaran's operationalization method was used to transform the theoretical concept of Maqasid al-Shariah into measurable indicators. In addition, panel data analysis was conducted to determine the factors affecting the performance of Islamic banks based on Maqasid al-Shariah. The sample includes 20 Islamic banks from 10 countries for the period 2017-2021.

According to the findings, Islamic banks show the highest performance in the purpose of Life with 40.93%, followed by Religion (38.46%), Wealth (37.18%), Posterity (36.48%) and Intellect (34.46%). Overall, the average performance of the sample based on the Maqasid al-Shariah index is below 40%. Meezan Bank in Pakistan receives the highest score with 51.02%, while Dubai Islamic Bank has the lowest with only 15.60%. As a result of the panel data analysis, it is determined that the bank's

establishment year has a significant and positive effect on the Maqasid al-Shariah index. In terms of the impact of macroeconomic determinants, the study indicates that the GDP per capita growth rate positively affects the Maqasid al-Shariah index, whereas the human development index has a negative effect. This study concludes that Islamic banks need to enhance their financial and non-financial public disclosures in a way that reflects their "Islamic" identity and adheres to Maqasid al-Shariah.

Keywords: Maqasid al-Shariah, Islamic Banks, Performance, Panel Data Analysis, Determinants

ÖNSÖZ

Dünyanın en güçlü ülkeleri tarafından benimsenen ve tüm uluslararası yasaların ve kırmızı çizgilerin aşıldığı Gazzeli kardeşlerimizin yaşadığı bu vahşi savaş aslında İslam'a karşı bir savaştır. Düşmanın iyi bildiği bir gerçektir ki, Müslümanların İslam'ın öğretilerine geri dönmesi ve gafletten uyanmaları, kaçınılmaz olarak dünya hakimiyetine yeniden dönmeleri ve itibarlarını yükseltmeleri anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, bugün gerçekliği, Müslümanların, birey ve kurumların, İslam'ın öğretilerini yeniden canlandırmak, anlamak ve onun adil hükümleri doğrultusunda çağdaş çözümler bulmak amacıyla birlikte çalışmasını gerektirmektedir. Bu çalışmada, İslam'ın yüce hedeflerine ve İslami finans kurumlarının, özellikle İslami bankaların, sadece maddi kazanç ve kâr hedefin ötesinde, dünya ve ahiretin refahını da kapsayan bu hedeflere ulaşmadaki rolüne ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Her zaman bana yardım eden, sabır ve güç veren, doktora programını ve tezimi tamamlamamı sağlayan ilk ve son olarak Cenab-ı Allah'a hamd ederim. İlim yolculuğunda beni sürekli destekleyen ve benim bugünlere gelmemde sonsuz fedakârlıklar yapan muhterem annem ve babama teşekkürlerin en büyüğünü borç bilirim. Bu tezin hazırlanmasında emeği geçen ve önemli katkılar sunan kıymetli hocam tez danışmanım Doç.Dr. İbrahim SIRMA'ya ve tez izleme jürimde bulunan değerli hocalarım Prof.Dr. Süleyman KAYA ve Prof.Dr. Abdullah DURMUŞ'a en derin teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, İstanbul Üniversitesi İslam İktisadı ve Finansı doktora programında görev yapan tüm hocalarıma ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na (YTB), « İbni Haldun Sosyal Bilimler Burs Programı » kapsamında altı yıl boyunca sağladığı burs için şükranlarımı arz ederim.

Çalışma ve gayret bizden tevfiğ Yüce Allah'tandır.

Asma AMMAR

İstanbul 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1
I. Çalışmanın Kapsamı.....	1
II. Önceki Çalışmalar	2
III. Problemin Tanımlanması	5
IV. Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM MAKÂSIDÜ'Ş-ŞERÎA

1.1. Makâsıdü'ş-Şerîa Kavramı.....	7
1.1.1. Klasik Alimlere Göre Makâsıdü'ş-Şerîa Kavramı.....	7
1.1.2. Çağdaş Alimlere Göre Makâsıdü'ş-Şerîa Kavramı.....	8
1.2. Makâsıd Düşüncesinin Gelişimi.....	9
1.2.1. Usulcüler Arasında Makâsıd Düşünceleri.....	9
1.2.2. Çağdaş Alimleri Arasında Makâsıd Düşünceleri.....	13
1.3. Beş Zarûriyyât ve Onların Korunma Araçları.....	15
1.3.1. Beş Zarûriyyât Kavramı ve Bölümleri.....	15
1.3.1.1. Dinin Korunması.....	15
1.3.1.2. Nefsin Korunması.....	16
1.3.1.3. Aklın Korunması.....	17

1.3.1.4. Neslin Korunması.....	17
1.3.1.5. Malın Korunması.....	18
1.3.2. Beş Zarûriyyât Korunma Araçları.....	19
1.3.2.1. Dinin Korunması Araçları.....	19
1.3.2.2. Nefsin Korunması Araçları.....	21
1.3.2.3. Aklın Korunması Araçları.....	22
1.3.2.4. Neslin Korunması Araçları.....	23
1.3.2.5. Malın Korunması Araçları.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİ BANKACILIK

2.1. İslami Bankacılığın Ortaya Çıkış Nedenleri.....	28
2.2. İslami Bankacılığın Doğuşu ve Gelişimi.....	29
2.3. İslami Bankacılığın Çalışma Prensipleri.....	32
2.3.1. Riba Yasağı.....	32
2.3.2. Adalet Gerekliliği ve Kâr ve Zararın Paylaşılması İlkesi.....	33
2.3.3. Garar Yasağı.....	34
2.3.4. Maysir / Manipülasyon Yasağı.....	34
2.3.5. Ahlak’a Aykırı ve Etik Olmayan Sektörlerin Finansmanının Yasaklanması.....	34
2.4. İslami Bankacılığın İşlemleri	35
2.4.1. İslami Bankacılığın Kaynakları.....	35
2.4.1.1. Cari Hesaplar.....	35
2.4.1.2. Katılma Hesapları.....	35
2.4.2. İslami Bankacılığın Finansman Metodları.....	36
2.4.2.1. Mudaraba.....	36
2.4.2.2. Muşaraka.....	37
2.4.2.3. Murabaha.....	38
2.4.2.4. İcare.....	38
2.4.2.5. Selemler.....	39
2.4.2.6. İstisna.....	39

2.4.2.7. Karz-ı Hasen.....	40
2.4.2.8. Sukuk.....	40
2.5. Makâsıdü'ş-Şeria Işığında İslami Bankacılığın Hedefleri.....	41
2.6. İslami Bankacılıkta Kurumsal Yönetim, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Sürdürülebilir Kalkınma ve Makâsıdü'ş-Şerîa Arasındaki İlişki.....	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMİ BANKACILIK FAALİYETLERİNİN MAKÂSİDÜ'Ş-ŞERÎA'YI DESTEKLEME PERFORMANSININ ANALİZİ: PANEL VERİ ANALİZİ

3.1. Literatür Taraması	48
3.2. Metodoloji.....	70
3.2.1. Makâsıdu'ş-Şerîa Endeksinin Oluşturması.....	70
3.2.2. Makâsıdu'ş-Şerîa Endeksinin Göstergeleri.....	72
3.2.2.1. Hayatın Sürdürülmesi (Nefis).....	72
3.2.2.2. Bilinç Seviyesinin Artırılması (Akıl).....	72
3.2.2.3. Dini Hassasiyet.....	73
3.2.2.4. Refah Seviyesinin Artırılması (Mal).....	73
3.2.2.5. Neslin Devamı.....	74
3.3. Hipotez Oluşturma.....	76
3.3.1. Makroekonomik Değişkenler.....	76
3.3.1.1. İnsani Gelişme.....	76
3.3.1.2. Söz Hakkı ve Hesap Verebilirlik.....	76
3.3.1.3. Kişi Başına Düşen GSYİH.....	77
3.3.2. Bankaya Özgü Değişkenler.....	77
3.3.2.1. Bankanın Kuruluş Tarihi.....	77
3.3.2.2. Kârlılık.....	77
3.3.2.3. Kaldıraç.....	78
3.3.2.4. Şeria Yönetişim.....	78
3.3.2.5. Bankanın Büyüklüğü	80
3.4. Evren ve Örneklem.....	80

3.5. Ekonometrik Modeli.....	81
3.5.1. Bağımlı Değişken.....	81
3.5.2. Bağımsız Değişkenler.....	82
3.5.2.1. Makroekonomik Değişkenler.....	82
3.5.2.2. Bankaya Özgü Değişkenler.....	83
3.5.2.3. Kontrol Değişken.....	84
3.6. Bulgu ve Tartışma.....	85
3.6.1. Makâsıdü’ş-Şerîa Endeksinin Analizi.....	85
3.6.1.1. Hayatın Sürdürülmesi (Nefis).....	86
3.6.1.2. Bilinç Seviyesinin Artırılması (Akıl).....	88
3.6.1.3. Dini Hassasiyet	90
3.6.1.4. Refah Seviyesinin Artırılması (Mal).....	91
3.6.1.5. Neslin Devamı.....	92
3.6.2. Tanımlayıcı İstatistikler.....	94
3.6.3. Korelasyon Analizi.....	98
3.6.4. Regresyon Analizi.....	98
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA.....	110
ÖZGEÇMİŞ.....	119

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. İslami Açıklama Endeksi ve İslami Nicelik Endeksi.....	48
Tablo 3.2. Etik Kimlik Endeksi	53
Tablo 3.3. Makâsıdü’ş-Şerîa Endeksi (Mohammed vd., 2008).....	55
Tablo 3.4. Al-Najjar’ın Makâsıdü’ş-Şerîa Kavramı	58
Tablo 3.5. Makâsıdü’ş-Şerîa Endeksi (Hudaei ve Noordin, 2019).....	60
Tablo 3.6. Makâsıdu’ş-Şerîa Endeksi (Rahman ve Haron ,2019).....	64
Tablo 3.7. Literatür Taraması.....	67
Tablo 3.8. İslami Bankaların Makâsıdü’ş-Şerîa Endeksinin Göstergeleri.....	74
Tablo 3.9. İslami Bankalar ve Ülkeleri.....	80
Tablo 3.10. Bağımsız Değişkenlerin Listesi.....	84
Tablo 3.11. İB'ların MŞ'ya dayalı Genel Performansları.....	86
Tablo 3.12. Hayatın Sürdürülmesinde İB'ların 5 Yıllık Skorları.....	88
Tablo 3.13. Bilinç Seviyesinin Artırılmasında İB'ların 5 Yıllık Skorları...	88
Tablo 3.14. Dini Hassasiyetinde İB'ların 5 Yıllık Skorları.....	90
Tablo 3.15. Refah Seviyesinin Artırılmasında İB'ların 5 Yıllık Skorları...	92
Tablo 3.16. Neslin Devamında İB'ların 5 Yıllık Skorları.....	93
Tablo 3.17. Tanımlayıcı İstatistikler.....	94
Tablo 3.18. Korelasyon Matrisi.....	98
Tablo 3.19. Hausman Testi.....	99
Tablo 3.20. BPLM ve Wald Testleri.....	99
Tablo 3.21. Modelin Tahmin Sonuçları.....	100

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. Gazzâlî'nin Makâsıdü's-Şeria Kavramının Görselleştirilmesi.....	59
Şekil 3.2. Najjar'ın Makâsıdü's-Şeria Kavramının Görselleştirilmesi.....	59
Şekil 3.3. Mal Odaklı Performans.....	59
Şekil 3.4. Dengeli Optimum Performans.....	59
Şekil 3.5. Sekaran'ın Yöntemi	71
Şekil 3.6. İB'ların MŞ'ya dayalı Performansının Değerlendirme Çerçevesi..	71

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1. İB'ların Yıllara Göre MŞ'ya dayalı Genel Performansı.....	86
Grafik 3.2. Hedefe Göre İB'ların 5 Yıllık Performansı.....	93
Grafik 3.3. İB'ların MŞ'ya dayalı Genel Performansına Göre Sıralaması...	96
Grafik 3.4. Ülkeye Göre Makâsıdü'ş-Şerîa Endeksi.....	96
Grafik 3.5. Ülkeye Göre İnsani Gelişme Endeksi.....	97
Grafik 3.6. Ülkeye Göre Söz Hakkı ve Hesap Verebilirlik Puanı.....	97

KISALTMALAR LİSTESİ

AAOIFI	:	Accounting and Auditing Organisation for Islamic Financial Institutions (İslami Finans Kuruluşları için Muhasebe ve Denetleme Kurumu)
a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
a.s.	:	Aleyhi Selem
BAE	:	Birleşik Arap Emirlikleri
Bkz.	:	Bakınız
CIBAFI	:	General Council for Islamic Banks and Financial Institutions (İslami Bankalar ve Finans Kurumları Genel Konseyi)
ESG	:	Environmental, Social and Governance (Çevresel, Sosyal ve Yönetişim)
GSYİH	:	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
İB	:	İslami Bankalar
ICRA	:	International Islamic Center for Reconciliation and Arbitration (Uluslararası İslami Uzlaşma ve Tahkim Merkezi)
IFSB	:	Islamic Financial Services Board (İslami Finansal Hizmetler Kurulu)
IFSI	:	Islamic Financial Services Industry (İslami Finansal Hizmetler Endüstrisi)
IIFM	:	International Islamic Financial Market (Uluslararası İslami Finans Piyasası)

IIRA	:	International Islamic Rating Agency (Uluslararası İslami Derecelendirme Ajansı)
MŞ	:	Makâsıdü’ş-Şerîa
ö.	:	Ölüm tarihi
OECD	:	The Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
r.a.	:	Radiya Allahu Anhu
s.a.s.	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SAW	:	Simple Additive Weighting (Basit Katkı Ağırlıklandırma)
ŞDK	:	Şeria Denetleme Kurulu
t.y.	:	Tarih yok
UNDP	:	United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Geliştirme Programı)
vb.	:	Ve benzeri
vs.	:	Vesaire

GİRİŞ

I. Çalışmanın Kapsamı

İslam ekonomisinin tarihi ve katılım bankacılığın başlangıcı hakkında konuştuğumuzda, ilk akla gelen deneyim Mit Ghamer Bankası'dır. 1963 yılında Mısır'ın Mit Ghamer kasabasında, Ahmed El Najjar tarafından kurulan, « Mit Ghamer Yerel Tasarruf Bankası », işletmelere ve küçük girişimcilere kâr-zarar paylaşımı esasına dayalı fon sağlamıştır; Mit Ghamer bankası, iki milyon EGP değerinde mevduatla dokuz şubeye ulaşmayı başarmıştır. Ancak siyasi nedenlerden dolayı 1967'de Nasser rejimi tarafından Mit Ghamer bankası kapatılmış ve 1971'de devlet tarafından kurulan « Nasser sosyal bankası » ile değiştirilmiştir. İslami bankacılığın ikinci aşaması ise, 1975'te Dubai İslam Bankası'nın kurulmasıyla başlamıştır. Bu tarihten itibaren, İslami bankalar ticari kurumlar olarak faaliyet göstermeye başlamış, ilk deneyimlerin dayandığı sosyal hedef ve risk paylaşımı ürünlerinden uzaklaşarak büyük ölçüde borç temelli ürünlere, özellikle de Murabaha, İcara ve Teverruk'a odaklanmışlardır.

İslami bankacılık, yalnızca işleyişinde değil, daha da önemlisi İslami bankacılık faaliyetlerini yönlendiren değerler bakımından geleneksel bankacılıktan önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Şeria'nın öngördüğü değerler, sadece İslami bankacılık işlemlerinin yasal uygunluğunda değil, aynı zamanda Şeria hedeflerine (Makâsıdü's-Şeria) ulaşmadaki rolünde de açıkça görülmektedir. Makâsıdü's-Şeria, İslam'ın bireyi ve toplumu kapsayan, bu dünyada ve ahirette bütünsel bir yaşam tarzı olduğu kapsamlı bir görüşü yansıtmaktadır. Dolayısıyla Makâsıdü's-Şeria'nın derin bir anlayışı, her bireyin ve kuruluşun adaleti, kardeşliği ve sosyal refahı gerçekleştirmek için yoğun bir taahhüde ihtiyaç duymasını içermektedir (Dusuki ve Abozaid, 2007: 144).

Asutay'a (2012: 99) göre İslami bankaların faaliyetleri, riba ve garâr'ın ortadan kaldırılmasının ötesinde etik yatırımlara yönelik olmalıdır. Bu doğrultuda, İslami bankalar, finansal piyasaları daha istikrarlı hale getirecek ve girişimcilik faaliyetlerinin gelişimini teşvik edecek kâr-zarar paylaşımı ürünlerini uygulamalıdır. Ayrıca İslami bankaların zengin ve fakir de dahil olmak üzere tüm toplum kesimlerinin ihtiyaçlarını

karşılması ve sosyal uygulamalarında Vakıf, Zekât, Sadaka ve Karz al-Hassan gibi kavramları sunması beklenmektedir. Chapra (2019: 16), İslami finans kurumlarının hedeflerinin faizin ortadan kaldırılmasıyla sınırlı olmadığına, esas olarak kamu çıkarına bağlılığı, ekonomik refahı teşvik etmeyi, sosyal ve ekonomik adaleti tesis etmeyi ve gelirin adil dağılımını içerdiğine inanmaktadır.

Ancak İslami bankaların kuruluşundan elli yıl sonra hedefleri ve uygulamaları arasında hala önemli uyumsuzluklar bulunmaktadır (Alhammedi vd., 2020: 2). İslami bankaların performansına yönelik çeşitli eleştiriler, onların mevcut neo-klasik sisteme yaklaşmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu tür eleştirilerin asıl sebebi, İslami bankaların geleneksel finansal uygulamaları taklit ederek, yalnızca “formu” veya yasal gereklilikleri yerine getirirken, Makâsıdü’ş-Şeria çerçevesinde tanımlanan “özü” veya sosyal işlevi ihmal etmeleridir. İslami bankacılığın 1975’ten beri ticari bankacılığa dönüşmesi başarılı finansal performansla sonuçlanmış ancak sosyo-ekonomik kalkınma pahasına olmuştur (Asutay, 2012: 100). Bu nedenle, finansal performansın ötesine geçen, İslami bankaların Makâsıdü’ş-Şeria’ya uygun olarak performansını iyileştirmelerine yardımcı olabilecek ve tüm paydaşların refahına katkıda bulunabilecek ampirik önlemlerin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır (Mergaliyev vd., 2019: 6).

II. Önceki Çalışmalar

Mohammed vd. (2008) çalışması, İslami bankaların Makâsıdü’ş-Şeria performansını ölçmeyi amaçlayan öncü ampirik araştırmalardan biri olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada, bireyleri eğitmek, adaleti sağlamak ve refahı teşvik etmek dahil olmak üzere üç hedefi kapsayan Ebu Zahara'nın Makâsıdü’ş-Şeria kavramı uygulanmıştır. Çalışmada, Orta Doğu ve Malezya'dan Şeria uzmanları ile yapılan görüşmelerin sonuçlarına dayanarak ağırlıklar ve göstergeler oluşturulmuştur. Örneklem 2000-2005 dönemi için 6 ülkeden 6 İslami bankayı içermiştir. Sonuçlar, tek bir bankanın yüksek performans sergilemediğini ve incelenen İslami bankaların performanslarının farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Mohammed vd. 'e (2008) göre, bu tür farklılıklar İslami bankaların Şeria hedeflerine odaklanma konusundaki tutarsızlığını göstermiştir. Bu nedenle yazarlar, İslami bankaların faaliyetlerini

Makâsıdü'sh-Şerîa'ya uyumlu hale getirmek için hedeflerini yeniden gözden geçirmeleri gerektiğini vurgulamışlardır. Ayrıca Mohammed vd. (2008) araştırmasına ve Ebu Zahara 'nın Makâsıdü'sh-Şerîa kavramına dayalı olarak Antonio vd. (2012) ve Alhammadi vd. (2020) gibi benzer çalışmalar da yapılmıştır. Antonio vd. (2012) çalışmasında Ürdün'deki İslami bankaların Makâsıdü'sh-Şerîa performansı Endonezya'daki İslami bankaların performansı ile karşılaştırılmıştır. Örneklem 2008-2010 dönemi için 4 bankayı içermiştir. Sonuçlar, hiçbir İslami bankanın yüksek bir Makâsıdü'sh-Şerîa performansı göstermediğini tespit etmiştir. Endonezya'daki İslami bankalarının Ürdün'deki İslami bankalarına kıyasla daha yüksek Makâsıdü'sh-Şerîa performansı sergilemiştir. Alhammadi vd. (2020) çalışmasında 2010-2018 dönemi için Endonezya'daki 3 İslami bankanın Makâsıdü'sh-Şerîa performansı analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, İslami bankaların Makâsıdü'sh-Şerîa performansında zaman içerisinde anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Alhammadi vd.'e (2020) göre İB'lar, faaliyet raporlarını Makâsıdü'sh-Şerîa'ya göre açıklamaları gerekmektedir. Bu çalışmaların sınırlılığı, oluşturulan Makâsıdü'sh-Şerîa endeksinin İslami bankaların çevresel rolünü dikkate almamasından kaynaklanmaktadır.

Bedoui (2012) ve Bedoui ve Mansour (2015) çalışmalarında önerilen yeni ölçüm yaklaşımı, bir kurumun performansını ölçmek için önce İmam El-Gazzâlî'nin MŞ kavramı (Dini, Nefsi, Aklı, Nesli, Malı korumak) ve ardından El-Najjar'ın MŞ kavramı (Dini, İnsan Haklarını, Nefsi, Aklı, Nesli, Sosyal Varlığı, Malı, Çevreyi korumak) ile genişletilen Pentagon şeklinde bir grafik kullanmıştır. Bedoui ve Mansour'a (2015) göre, eğer bir kurum tamamen mal hedefine yönelikse, Makâsıdü'sh-Şerîa açısından zayıf performans gösterir, ancak tüm hedefler eşit ve tam olarak karşılanırsa kurumun performansı optimaldir. Ancak bu iki çalışma tamamen teorik olup, performans modelinde hesaplanacak herhangi bir gösterge sunulmamıştır.

Asutay ve Harningtyas (2015), Bedoui (2012) tarafından geliştirilen yaklaşıma dayanarak, El-Najjar'ın Makâsıdü'sh-Şerîa kavramını temel alarak İslami bankaların sosyal performansını ölçmek için ampirik bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmada 6 ülkeden 13 İslami bankanın 5 yıllık (2008-2012) sosyal performansı incelenmiştir. Bulgular, İslami bankaların genel Makâsıdü'sh-Şerîa performansının, sosyal ve çevresel sorumluluklardaki başarı eksikliği nedeniyle etkileyici olmadığını

göstermiştir. Ülke performansı açısından Endonezya ilk sırada yer alırken onu Pakistan, Malezya, Türkiye, Katar ve İngiltere takip etmiştir.

Hudaefi ve Noordin (2019) İslami bankaların Makâsıdü's-Şerîa performansını ölçmek için İmam El-Gazzâlî'nin kavramını uygulamışlardır. 2013-2015 dönemi için, örneklem 11 ülkeden 11 bankayı içermiştir. Beş amaçtan nefis amacının performansı en yüksek olanıdır ve onu din, mal, nesil ve akıl izlemiştir. Endonezya'daki BSM (Bank Syariah Mandiri) yıllık raporlarında yeterli bilgi sağlaması nedeniyle en yüksek Makâsıdü's-Şerîa performansını kaydetmiştir.

Rahman ve Haron (2019) çalışması Endonezya'daki 11 İslami bankanın 2012-2016 dönemi için Makâsıdü's-Şerîa performansını ölçmeyi ve aynı zamanda kurumsal yönetimin İslami bankaların Makâsıdü's-Şerîa performansı üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamıştır. İslami bankaların Makâsıdü's-Şerîa performansını değerlendirmek üzere bu çalışmada El-Gazzâlî ve İbn Aşûr'un Makâsıdü's-Şerîa kavramları kullanılmıştır. Bulgulara göre, Endonezya'daki tüm İslami bankalar için Makâsıdü's-Şerîa endeksi nispeten düşük olmuştur. İslami bankaların Makâsıdü's-Şerîa'nın gerçekleşmesine en az katkısı, nefsin korunması amacıyla olmuştur. Regresyon analizi, Şeria Denetleme Kurulu'nun özellikleri (ŞDK büyüklüğü, çapraz üyelik, eğitim ve popülerlik) ile yönetim kurulu yapısının (kurul büyüklüğü ve kurul bağımsızlığı) İslami bankaların Makâsıdü's-Şerîa performansını iyileştirmede önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Rahman ve Haron'a göre, İslami bankaların Makâsıdü's-Şerîa'ya ulaşmalarını sağlamak için Şerîa denetim kurulu ve yönetim kurulu aracılığıyla kurumsal yönetimin rolü güçlendirilmelidir.

Mergaliyev vd. (2019) çalışması 2008-2016 dönemi için etik, sosyal, çevresel ve finansal performanslarını değerlendirmek amacıyla 12 ülkeden 33 İslami bankayı içeren daha geniş bir örneklem kullanmıştır. El-Najjar'ın genişletilmiş Makâsıdü's-Şerîa konsepti uygulanmış ve 139 değişkenden oluşan bir endeks oluşturulmuştur. Çalışmada aynı zamanda İslami bankaların Makâsıdü's-Şerîa performansını etkileyen başlıca belirleyiciler de incelenmiştir. Sonuçlara göre, mal maksadı dışındaki diğer hedeflerde İslami bankaların performansında en iyi uygulamalar tespit edilmemiştir. Panel veri analizi kullanılarak bu çalışmada, Müslüman nüfus göstergesi, CEO ikiliği,

Şeria yönetim ve kaldıraç değişkenlerinin Makâsıdü's-Şerîa performansını olumlu yönde etkilediğini tespit edilmiştir. Ancak, GSYİH, insani gelişme endeksi ve ülkenin finansal gelişimi, siyasi ve sivil haklar, kurumsal sahiplik ve daha yüksek bağımsız direktörler, Makâsıdü's-Şerîa performansı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Yazarlara göre, çalışmalarında elde edilen bulgular, İslami bankaların henüz faaliyetlerini Makâsıdü's-Şerîa'nın beklenen sonuçlarına uygun şekilde gerçekleştirmediklerini açıkça göstermiştir.

III. Problemin Tanımlanması

Yukarıda bahsedilen çalışmalar incelendiğinde, İslami bankaların Makâsıdü's-Şerîa'ya ulaşma çabalarında hala başarısızlık ve zayıflıklar olduğu sonucuna varılabilir. Bu nedenle, İslami bankalar, düzenleyiciler ve tüm paydaşlar arasında, kâr elde etmenin ve hissedarların çıkarlarını maksimize etmenin ötesine geçen İslami bankacılığın temel amaçları konusunda farkındalığı artırmak için bu konuya daha fazla vurgu yapılması gerektiği düşünülmüştür. Ahmed vd.'e (2015 :25) göre İslami finans kurumlarının çevresel ve sosyal hedeflere olan zayıf katkısı, kısmen Makâsıdü's-Şerîa'nın nasıl kavramsallaştırıldığına ve uygulandığına bağlıdır. Buna göre çevresel ve sosyal hedeflerin Makâsıdü's-Şerîa çerçevesinin temel bileşenleri olarak tanımlanması gerekmektedir. Ayrıca, Makâsıdü's-Şerîa'ya dayalı İB'ların performansını ölçen çalışmaların eksikliğine ek olarak, bu çalışmalar arasında İB'ların Makâsıdü's-Şerîa'ya dayalı performansını etkileyen faktörleri inceleyen çalışmalar yalnızca Rahman ve Haron (2019) ve Mergaliyev vd. (2019) çalışmalarıdır.

Bu boşluğu doldurmak amacıyla tezin ana sorusu şu şekilde formüle edilmiştir:

İslami Bankaların Makâsıdü's-Şerîa'ya ulaşmalarına yardımcı olabilecek faktörler nelerdir?

IV. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma öncelikle Makâsıdü's-Şerîa'ya dayalı İslami bankaların performansını değerlendirmeyi ve ikinci olarak ise onu etkilebilecek faktörleri belirlemeyi amaçlamaktadır. İB'lar, Makâsıdü's-Şerîa'ya dayalı performansını etkileyebilecek faktörleri inceleyerek, faaliyetlerinin MŞ'ya uygunluğunu iyileştirmek

için gereken araçları ve yolları belirleyebilir ve nitekim faaliyet gösterdikleri toplumların ve ülkelerin sosyo-ekonomik kalkınmasına etkili bir şekilde katkıda bulunabilirler. Aynı zamanda, bu araştırma, İB'ların Makâsıdü's-Şerîa'ya dayalı performansını iyileştirmek için uygun mekanizmaları ve en iyi uygulamaları oluşturma ve geliştirme konusunda ulusal düzenleyiciler, hükümet yetkilileri ve uluslararası standart belirleme kuruluşlarının çalışmalarına katkıda bulunabilir.

Bu amaçla, “İslami Bankacılık Faaliyetlerinin Makâsıdü's-Şerîa'yı Destekleme Performansının Analizi” olarak adlandırdığımız bu doktora tezi üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, ulemanın görüşlerinden hareketle Makâsıdü's-Şerîa'nın kavramı, düzeyleri ve korunma araçları incelenmiştir. İkinci bölümde, İslami bankacılığın ortaya çıkış nedenleri, doğuşu ve gelişimi, çalışma prensipleri, işlemleri ve hedefleri ele alınmıştır. Son olarak ise, İslami bankacılıkta kurumsal yönetim, kurumsal sosyal sorumluluk, sürdürülebilir kalkınma ve Makâsıdü's-Şerîa arasındaki ilişkiden bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde ise çalışma ampirik olarak ele alınmıştır. İlk olarak, İslami bankaların faaliyetlerinin ilke ve hedefleriyle ne ölçüde uyumlu olduğunu değerlendirmeye yönelik alternatif bir ölçü geliştiren ampirik çalışmalar incelenmiştir. Çalışma metodolojisi, hipotezleri, veri seti ve ekonometrik modeli ikinci aşamada sunulmuştur. Modelde bağımlı değişken Makasıdü's-Şeria endeksi olup, bağımsız değişkenler ise bankaya özgü değişkenler (Bankanın kuruluş tarihi, kârlılık oranı, kaldıraç oranı ve Şeria yönetişim), makroekonomik değişkenler (İnsani gelişme endeksi, söz hakkı ve hesap verebilirlik ve kişi başına düşen GSYİH büyüme oranı) ve kontrol değişkenden (Bankanın büyüklüğü) oluşmaktadır. Son kısım ise öncelikle Makasıdü's-Şeria endeksinin ardından regresyon analizinin sonuçlarının tartışılmasına ayrılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MAKÂSİDÜ'Ş-ŞERÎA

Tezimizin bu bölümünde, ilk olarak klasik ve çağdaş alimlerin görüşlerine dayanarak Makâsîdû'ş-Şerîa kavramı ve Makâsîd düşüncesinin gelişimi incelenecek ve ikinci olarak Şerîa'nın beş temel amacı (Dinin, Nefsin, Aklın, Neslin ve Malın Korunması) ve onların korunma araçları açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1. Makâsîdû'ş-Şerîa Kavramı

"Makâsîd" kelimesi Arapçadır, Türkçe'de "Maksatlar" gayeler, hedefler demektir (Yaran, 2005 :95). Makâsîd İslami literatürde Şeria kelimesiyle birlikte kullanılarak "dinin gayeleri" veya "Şari'nin hükümleri koyarken hedeflediği gayeler" anlamına gelmektedir (Hesenova, 2008 :353).

1.1.1. Klasik Alimlere Göre Makâsîdû'ş-Şerîa Kavramı

- İmam El Harameyn El-Cüveynî

Cüveynî, Makâsîd "önleyici ve faydacı amaçlar " (El-الأغراض الدفعية و النفعية) (El-Cüveynî, 1997 :604) olarak tanımlamış, yani fayda sağlamak ve zararı defetmek maksatların özüdür.

- İmam Ebu Hamid El-Gazzâlî

نعني بالمصلحة المحافظة على مقصود الشرع ومقصود الشرع من الخلق خمسة ان يحفظ عليهم دينهم ونفسهم وعقلهم ونسلهم ومالهم فكل مايتضمن حفظ هذه الأصول الخمسة فهو مصلحة وكل مايفوت هذه الأصول فهو مفسدة ودفعها مصلحة

" Şer'in gayesi yaratılıştan beş şeydir ki, onlar için dinlerinin, canlarının, akıllarının, nesillerinin ve mallarının korunmasıdır. Bu beş temelin korunmasını içeren her şey bir maslahat ve bu temellerin dışında kalan her şey bir mefsedet ve onları defetmek bir maslahattır. " (El-Gazzâlî, 1993 :174)

- **İmam El-Amidi**

" المقصود من شرع الحكم إما جلب مصلحة أو دفع مضرة أو مجموع الأمرين "

" Şer'î hükümden maksat, ya bir fayda sağlamak ya da bir zarar defetmek ya da ikisinin birleşimidir. " (El-Amidi, 2003 :339)

1.1.2. Çağdaş Alimlere Göre Makâsıdu's-Şerîa Kavramı

- **İmam El-Tahir İbn Aşûr**

İbn Aşûr, genel maksatları, " yasaların tamamında veya çoğunda fark edilebilir anlamlar " olarak tanımlamıştır. "المعاني والحكم الملحوظة في جميع أحوال التشريع أو معظمها" Özel amaçları ise, "insanların faydalı amaçlarına ulaşmak ve onların özel eylemlerinde genel çıkarlarını korumak için Şâri'in amaçladığı nitelikler ""الكيفيات المقصودة للشارع" olarak tanımlamıştır (İbn Aşûr, 2001 :306).

- **Allal El-Fassi**

" المراد بمقاصد الشريعة الغاية منها والأسرار التي وضعها الشارع عند كل حكم من أحكامها "

" Şeria'nın maksatlarından kastedilen, onun amacı ve Şari tarafından her hükmünde ortaya konan sırlardır. " (El-Fassi, 1993 :7)

- **Abdülmecid El-Najjar**

" إن للشرعية الإسلامية مقصدا کلیا عاما هو تحقيق مصلحة الإنسان وخيره "

" İslam hukukunun bütüncül ve genel bir amacı vardır ki bu da insanın maslahatını ve refahını sağlamaktadır. " (El-Najjar, 2008 :17).

Özetle, terimler ve terminoloji eski ve çağdaş âlimleri arasında farklılık gösterse de, bütün bu tanımları, Makâsıdu's-Şerîa'nın Allah'ın hükümlerinden ve yasalarından kullarının bu dünyada ve ahirette mutluluğunu elde etme amacını temsil ettiği anlamı etrafında dönmektedir. Şer'î hükümlerin amacı, insanın Cenab-ı Hakk'a ibadet ederek, O'nu tevhid ederek, O'nun emirlerine uyarak, yasaklarından kaçınarak yeryüzündeki halifelik görevini yerine getirmesidir.

1.2. Makâsıd Düşüncesinin Gelişimi

1.2.1. Usulcüler Arasında Makâsıd Düşünceleri

- İmam El Haremeyn El- Cüveynî (ö.478/1085)

İmam El-Cüveynî, Makâsıd düşüncesinin ilk kurucusu olarak kabul edilir ve "El-Burhân fî Usûl el-Fıkh " البرهان في أصول الفقه " adlı kitabında bahsettiği üç derecesini (zorunluluklar, ihtiyaçlar ve iyileştirmeler) ilk keşfedendir. Ayrıca, El-Cüveynî, beş zaruriyyet (din, can, akıl, nesil ve mal) ilk işaret edendir. Bu hususta şöyle demiştir (Auda, 2006 :52) :

"فالشرية متضمنها مأمور به ومنهي عنه ومباح فأما المأمور به فمعظمه العبادات وأما المنهيات فأثبت الشرع في الموبقات منها زواج وبالجمله الدم معصوم بالقصاص والفروج معصومة بالحدود والأموال معصومة عن السراق بالقطع"

" Şeria, emredilenleri, yasaklananları ve mübahları içerir. Emredilenlerin çoğu ibadettir... Kan kısas ile korunur, iffetler had cezaları ile korunur, mal hırsızlardan el kesme cezası ile korunur. " Ayrıca şunu söylemiştir:

"ومن لم يفتن لوقوع المقاصد في الأوامر والنواهي فليس على بصيرة"

" Kim maksatların emirlerde ve yasaklarda olduğunu bilmezse, o kimsenin kavrayışı yoktur. "

Cüveynî, kıyas işleminde illet olup olmaması (ta'lîl edilebilirlik) açısından hükümler beş gruba ayırmıştır : Kısas gibi amacı akılla anlaşılabilen zarûri derecesini ifade eden hükümler / İcara gibi ihtiyaç derecesini ifade eden hükümler / Maslahî ma'nâdan hareketle ta'lîl imkanı bulunmayan hükümler : hadesten taharet gibi bir mekrume " مكرومة " / Yazma gibi mendub " مندوب " / Bedeni ibadetler gibi kıyasa elverecek şekilde aklen kavranılamayan (ta'lîl edilemeyen) hükümler. Buna göre ilk iki grupta ta'lîl mümkün iken diğer gruplarda taabbüd esas olmaktadır (Haçkalı, 2017 :206-208).

- **İmam Ebu Hamid El-Gazzâlî (ö.505/1111)**

İmam El-Gazzâlî, "Şifa El-Ghalil " "شفاء الغليل" ve "المستصفى" "El-Mustasfa"’da dahil olmak üzere birçok kitapta Makâsîdü’ş-Şeria’ndan bahsetmiştir. El-Gazzâlî, beş zarureten açıkça bahseden ve onları "El-Mustasfa" adlı kitabında araştıran ilk kişidir ve şunları söylemiştir : "Şer'in gayesi yaratılıştan beş şeydir ki, onlar için dinlerinin, canlarının, akıllarının, nesillerinin ve mallarının korunmasıdır. Bu beş temelinin korunmasını içeren her şey bir maslahat ve bu temellerin dışında kalan her şey bir mefsedet ve onları defetmek bir maslahattır" (El-Gazzâlî, 1993 :174)

İmam El-Gazzâlî'ye göre Makâsîd teorisi, korumanın anlamı, yani beş hedefin korunması, etrafında dönmektedir. Zira, maslahatın ana işlevi, Şeria'nın amaçlarını korumaktır. Bu hususta şöyle demiştir : "Maslahat, aslında fayda getirmek veya zararı defetmek anlamına gelir... Maslahat ile, Şeria'nın maksadını korumayı kastediyoruz." (a.g.e., 1993 :287)

İmam El-Gazzâlî'nin maksat düşüncesi de, Şeria'nın amaçları bilmenin yollarından biri olarak gördüğü insan tecrübesine dayanmaktadır : "İçgüdüsel akıl, din ve dünya menfaatlerini anlamak için yeterli değildir, ancak tecrübe ve pratik onlara fayda sağlar. " والعقل الغريزي ليس كافيا في تفهم مصالح الدين والدنيا وإنما تفيدها التجربة والممارسة " (El-Gazzâlî, 2010 :241)

- **İmam Seyfüddin El-Amidi (ö.631/1233)**

İmam Seyfüddin El-Amidi, dört kitabın bir özeti olarak değerlendirdiği " El-İhkâm fi Usûl el-Ahkâm " "الإحكام في أصول الأحكام" adlı eserinde Şeria'nın maksatları ele almıştır : "El-Mustafa" Gazzâlî tarafından, "El-Burhan" "البرهان" Al-Cüveyni tarafından, "El-Mu'temed" "المعتمد" Ebu Hassan El-Basri tarafından ve "El-Ahed" "العهد" Kadhi Abdul-Jabbar tarafından yazılmıştır (EL-Nuri, 2021 :49).

İmam El-Amidi, beş zaruretin nasıl düzenleneceğini ve aralarında tercihin nasıl yapılacağını açıklamıştır : El-Amidi, neslin korunmasını aklın korunmasına, dinin korunması nefsin korunmasına, zarûriyyâtı ihtiyaçlarına ve ihtiyaçları tahsiniyyât'a tercih etmiştir. El-Amidi, dinin korumasının Şeria'nın asıl amacı olduğuna ve diğer hedeflerin bu hedefe bağlı olduğuna inanmaktadır : " Dinin muhafazasından maksat,

Âlemlerin Rabbinin huzurunda ebedî saadete ermek olduğuna göre, onu korumak daha mühimdir. " (El-Amidi, 2003 :274)

- **İmam El-İzz İbn Abdüsselam (ö.660/1262)**

İmam İbn Abdüsselam, menfaatler ve mefsedetler konusundaki “Kavâid El-Ahkâm Fi Mesâlih El-Enâm” “قواعد الأحكام في مصالح الأنعام” adlı kitabında detaylı ve derin bir şekilde ele almasıyla kendini diğer fakihlerden ayırmıştır. Bu eserini kaleme alma amacını kendisi şöyle ifade eder : "Bu kitabın yazılma maksat, insanların yapması gereken muâmelât ve ibadetlerin faydalarını açıklamaktır. Çünkü İslam tamamen maslahat içindir ; ya mefsedeti kaldırır ya da maslahatı gerçekleştirir. Allah'ın, 'Ey inanlar !' diye buyurduğunu işittiginde, bu nidasından sonra sana yönelik tavsiyesini düşün. Bu tavsiyenin ya seni bir iyiliğe teşvik ettiğini ya da seni bir kötülükten sakındırdığını görürsün." (İbn Abdüsselam, 1991 :8). İmam El-İzz Nahl Suresi'nin 90. Ayetinin : *"Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder ; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alınız diye size böyle öğüt veriyor"* bütün şer'î hükümleri içerdiğini belirtmiştir. Raysuni bu konuda şu yorumu yapmış : " Dolayısıyla İbn Abdüsselam'ın bu kitapta, bu ayette toplanan fıkıh hükümlerini amaçlarıyla ilişkilendirmeye çalıştığı varsayılmaktadır ve bu harika ve eşsiz bir çalışmadır. " (Er-Raysuni, 1992 :66)

Ayrıca, İmam İbn Abdüsselam her hükmün amacına ulaşmadıkça maslahatı veya faydası olmadığını düşünmüştür. Bu hususta, şunu demiştir : " Evlilik, sevgi, işbirliği, nesil ve iffetin korunması gibi amaçlar için düzenlenmiştir. Bu amaçlar veya çoğunluğu gerçekleşmediğinde zarar meydana gelir. Zekât, fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamak için farz kılınmış ve bundan eksik kalınması caiz değildir. Aksi halde amacına ulaşmadığı için zekat sayılmazdı." (İbn Abdüsselam, 1991 :221)

- **İmam Şihabuddin El-Karâfi (ö.684/1285)**

El-Karâfi'nin "El-Furuk" "الفروق" adlı kitabında yer alan mâkasid alanına yaptığı eklemelerden biri, araçlar (vesileler) hakkında konuşmasıydı. Araçların, maksada giden yollar olduğunu ve onların hükmünün, sebep oldukları haram veya helâl hükmü olduğunu belirtmiştir. Meşru amaçlara ulaştıran vesileler meşru, meşru

olmayan amaçlara götüren vesileler de meşru değildir. Vesilelerin kendi aralarında derecelenmesi de yine ilettiği maksadın üstünlüğüne göredir. En üstün maksada ulaştıran vesile en üstün iken, en kötüye ulaştıran da en kötü vasfını alır (Haçkalı, 2017 :218).

El-Karafi, beş hedefe, namusu "العرض" korumak olan altıncı bir hedef ekleyen ilk kişilerden biri olarak kabul edilir. Ayrıca, "El-Furuk " adlı kitabında Peygamber'in (s.a.s.) eylemlerinin farklı makamlarına odaklanmıştır. Bu ayrımı ilk fark eden O'dur ve hadislerin geçtiği makamı bilmenin önemini vurgulamıştır. El-Karafi'nin makâsîd teorisi, Resûl'ün (s.a.s.) bazı eylemlerinin vahyi tebliğ etmesinden kaynaklandığı ve dolayısıyla genel ve kalıcı bir kural olarak kabul edilmesi gerektiği gerçeğine dayanmaktadır. Ancak, diğer bazı eylemler, toplumdaki bir yönetici veya yargıç olarak rolünden kaynaklanır demek ki lider olma yeteneği ile ilgilidir. Böylece, El-Karafi, Rasûlullah'ın (s.a.s.) zamandan ve mekândan bağımsız maksatları ile belirli şartların sonucu olan belirli kararların özel maksatlarını birbirinden ayırmıştır. Sonuç olarak, bu ayrımla El-Karafi, amaçların anlamını genişleterek, onu Peygamber'in (s.a.s.) eylemlerinde amaçladığı anlamla ilişkilendirmiştir (Auda, 2008 :23).

- **İmam Ebu İshak El-Şatibi (ö.790/1388)**

Fıkıh usulü ilminin gelişim süreci ve bu bağlamda makâsîd ictihadı ile ilgili görüşler dikkate alındığında Şatibi'nin çalışmaları zirve olarak kabul edilir. Şatibi'nin maksatlarına yöneldiği asıl nokta, Kur'an-ı Kerim ve sünnetin dinin temeli olduğunu ve onların getirdiği hükümleri kabul etmenin tartışmasız bir görev olduğunu ve dinin özünü insanlardan gizleyen bid'atlardan kurtulmak için bunun en güvenilir yol olduğunu idrak etmesiyle başlamıştır. Şatibi, ayrıca ictihadın şartlarına Makâsîdü's-Şerî'a'yı bilme şartını da eklemiş ve ictihatta hata yapmanın sebepleri arasında şeria'nın maksatlarını bilmemenin olduğunu belirtmiştir (Auda, 2008 :25).

Şatibi'ye göre, dinin gönderiliş amacı, insanların dünyevi ve uhrevi mesâlihinin temin edilmesidir. Ancak, maslahat mutlak manada 'fayda' olarak anlaşılmamalıdır. Maslahata 'fayda' anlamı verilecekse, dinen muteber 'fayda', ahiret hayatının kazanılmasına yönelik bir dünya yaşamının gerekli ile sınırlı olmalıdır. Yoksa insanların kişisel faydacı yaklaşımları maslahat olarak dikkate alınamaz

(Haçkalı, 2017 :222). Ayrıca, Şatibi demiş ki : "المقاصد أرواح الأعمال" "Maksatlar eylemlerin ruhlarıdır" (El-Şatibi, 1977 :344). Zira, bir Müslümanın yaptığı eylem, maksadını ve ibretini idrak etmezse, cansız ve ruhsuz kalır.

1.2.2. Çağdaş Alimleri Arasında Makâsıd Düşünceleri

- Muhammed El-Taher İbn Aşûr (ö.1973)

Makâsıd ilminin temelleri ve esasları, bu ilmin kurucusu İmam Şatibi tarafından hicrî sekizinci asırda tamamlandıktan sonra, bu çaba geçen asırda İbn Aşûr'un gelişine kadar durmuştur. İbn Aşûr, şeria maksatlarının ikinci kurucusu olarak kabul ederek, onu müstakil bir ilim haline getirmiş ve bütün araştırmacılar ve bu konuyla ilgilenenler için vazgeçilmez bir referans haline gelen « Makâsıdü's-Şerîa El-İslâmiyye » "مقاصد الشريعة الإسلامية" adlı eserinde çok sayıda inceleme ve fasıllara yer vermiştir (EL-Nuri, 2021 :62-63).

"Onun çalışması makâsıdın fitrat ile irtibatını kurmaya çalışmış ve konuyu analiz etmiştir. Ona göre, Allah insanları genel olarak faydayı bilecek bir fitratta yaratmıştır. Mesela çok faydanın az faydaya veya az zararın çok zarara tercih edilmesi gerektiği, insanların fitraten bildikleri hususlardandır. Fitrat-makâsıd ilişkisine çalışmasında önemli bir yer veren İbn Aşûr, İslam hukukunun genel amacının insan fitratını koruma ve bozulan yanlarını düzeltme olduğunu vurgulamıştır. İslam'ın fitrat dini oluşu, bu dinin insanın yaratılıştan gelen özellikleriyle uyum içinde bulunması anlamını taşır. Dolayısıyla İslam'ın getirdiği hükümler, insani bir medeniyetin oluşturulması için gereken ihtiyaçları karşılayacak düzenlemelerdir." (Haçkalı, 2017 :233-234).

Er-Raysuni, El-Tahir İbn Aşûr'un, sosyal amaçlara özel önem verdiğini, milletin düzenini korumak genel bir amaç edindiğini ve sağduyu, hoşgörü, özgürlük ve diğer genel amaçları gözetmeyi şeria'nın temel maksatları arasında saydığını belirtmiştir (Er-Raysuni, 2005). El-Alvani ayrıca İbn Aşûr'un ictihadının, maksatların teorik çerçeveden çıkarılmasına, işlemlerde ve davranışlarda uygulanmasına odaklandığından bahsetmiştir. İbn Aşûr, aile ve onun hükümlerinin maksatlarına odaklanmış ve kayınvalide, akrabalık ve evlilik ilişkilerinde aile maksatlarının

düzenlenmesi yoluyla ilişkilerin fıkhnın temel yapı taşlarını atmıştır. Başka bir deyişle İbn Aşûr aileyi bütünsel konu olarak ele almıştır (El-Alvani, 2001).

- **Allal El-Fassi**

İbn Aşûr'un kitabının yayınlanmasından yıllar sonra, Makâsıd düşüncesinin bir başka çağdaş âlimi, Faslı âlim Allal El-Fassi ortaya çıkmıştır. El-Fassi, İbn Aşur'dan önce âlimlerin nadiren atıfta bulunduğu sosyal hedeflere odaklandığı "Makâsıdü's-Şerîa El-İslâmiyye ve Mekârimuhâ" "مقاصد الشريعة الإسلامية و مكارمها" kitabını yazmıştır. Nitekim âlimler, Kitap ve Sünnet'in ümmete yönelik söylemlerle dolu olduğunu fark etmemişler, ancak tüm şer'î hitaplarının bireylere yönelik olduğunu düşünmüşlerdir (El-Nuri, 2021 :64). El-Fassi demiş ki : "Hiçbir millet, sosyal düşünmek üzere eğitilmedikçe, fertlerin veya diğer sınıfların meselelerine kendisine uzak veya ilgisiz bakmamaya alışmadıkça, çöküş çukurundan çıkamaz." (El-Fassi, 1993 :191)

El-Fassi'nin millet için Makâsıdü's-Şerîa'yı ilgilendiren kitabında ele aldığı sosyal konular arasında çalışma özgürlüğü, güvenlik, çevre ve servetin korunması yer almıştır : " Herkesin çalışma hakkı vardır ve her işçi kazandığına sahiptir ve devlet herkesi her türlü sömürden, suistimalden ve adaletsizlikten korumalıdır. " (a.g.e., 1993 :262)

- **Abdel Majid El-Najjar**

El-Najjar, " Makâsıdu's-Şerîa bi'Ebâd Jadida " "مقاصد الشريعة بأبعاد جديدة" adlı kitabında, beş zaruri hedefin, bir kişinin istikrarlı ve verimli bir yaşam kurması için ihtiyaç duyduğu tüm gereklilikleri içermeyebileceğine inanmaktadır (El-Najjar, 2008 :51).

Günümüzde insan hayatındaki problemlerin ve krizlerin gelişimi göz önüne alındığında, El-Najjar, bu beş temel hedefinin şeria'nın münhasıran kastettiği zorunluluklar olmadığını, aynı kuvvetle onlara başka ihtiyaçların da eklenebileceğini görmektedir. Bu nedenle, El-Najjar beş hedefe, insan insanlığın hedefi " مقصد إنسانية ", sosyal varlığın hedefi " مقصد الكيان الاجتماعي " ve çevrede dengeyi koruma hedefi " الإنسان ", sosyal varlığın hedefi " مقصد الكيان الاجتماعي " ve çevrede dengeyi koruma hedefi " مقصد إنسانية " olan üç yeni hedefi eklemiştir. Yaptığı ilaveleri, modern çağda gerçekliğin gelişmelerine ve ateist materyalist felsefelerin yaygınlaşmasına

dayandırmış ve bu da insan insanlığının büyük anlam ihlallerine yol açmıştır. El-Najjar şunu söylemiştir : "Bu çağın insan hakları çağı olduğunu iddia eden söylemlere rağmen, olaylar bu sloganın içindeki yalanların miktarını her geçen gün ortaya koymaktadır." (a.g.e., 2008 :51). Zira, İnsan onuru ve özgürlüğü ihlal edilmiş, adaletsizliğe, baskıya ve imhaya maruz bırakılmıştır. Bu nedenle El-Najjar, şeria amaçları çerçevesinde insan insanlığını korumak olan bu temel amacı vurgulamıştır. Öte yandan El-Najjar, modern uygarlığın çok ciddi bir çevre krizine yol açtığından, çevredeki dengeyi korumanın beş temel hedefle birlikte başlı başına bir hedef olabileceğine de inanmaktadır (a.g.e., 2008 :52).

Ayrıca, El-Najjar'a göre, şeria'nın en yüce amacı, insanın varoluş amacına ulaşmasını sağlayarak, bireysel benliğini ve sosyal çevresini geliştirerek çıkarlarını elde etmesidir. Bu şekilde insan, dünya ve ahiret saadetine erişebilir (a.g.e., 2008 :17).

1.3. Beş Zarûriyyât ve Onların Korunma Araçları

1.3.1. Beş Zarûriyyât Kavramı ve Bölümleri

Beş zarûriyyât, insanın onurlu bir yaşam sürmesi için sahip olması gereken başlıca çıkarlardır. Tüm yasalar, onları koruma ve onları ihlal eden her şeyi yasaklama emriyle gelmiştir. Dinin, nefsin, neslin, aklın ve malın korunması, şeria hedeflerin en üst seviyelerini ve İslam hukukunun genel hedeflerini temsil eder.

1.3.1.1. Dinin Korunması

Dinin korunması, dinin temellerini ve hükümlerini insan varlığında ve evrensel yaşamda yerleştirmek anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, sapkınlık, küfür, ahlaksızlık ve ateizmi yaymak gibi Allah'ın dinine aykırı şeyleri defetmeye çalışmak demektir. Bu hedef, beş maksadın en yükseği olup, insanların yaratıldığı ve onu bilgilendirmek ve korumak için elçiler gönderildiği ana konudur (El-Khadmi, 2001 :81). Yüce Allah Nahl Suresi 36. Ayette şöyle buyurmuştur : " *Andolsun ki biz her ümmete, "Allah'a kulluk edin, sahte tanrılardan uzak durun" diyen bir elçi gönderdik.*"

Din bütün amaçların temelidir, zira Cenab-ı Hakk'ın Müminun Suresi 71. Ayetinde belirtildiği gibi din olmadan dünya, doğru ve adil ölçülerden yoksun kalır ve insanlar keyfî arzuları ve heveslerinin peşinden giderler : *"Eğer hak onların keyfî arzularına uysaydı muhakkak ki gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu. Hayır ! Biz onlara şan ve şereflerini getirdik, fakat onlar kendi şereflerine sırt çevirmektedirler."*

Dinin korunması, bazılarının zannettiği gibi dini kişinin özel hayatında muhafaza etmesiyle sınırlı olmayıp, dinin hükmü olduğu her şeyi kapsar, dinin de hayatın her alanında hükmü vardır (El-Najjar, 2008 :65). Şeyh El-İslam İbn Teymiyye, bu amacın önemine şu sözlerle dikkat çekmiştir : "Yaratıcıyı tanımak, bilginin en yücesidir ; O'na ibadet etmek, en şerefli amaçlardandır ve O'na ulaşmak, en yüce taleptir. İşte bu, nübüvvetin ve ilâhî mesajın özüdür." (İbn Teymiyye, 1995 :13)

1.3.1.2. Nefsin Korunması

Nefsin korunması, insanın yaşamı, güvenliği, haysiyeti, özgürlüğü ve gurur hakkını gözetmek anlamına gelmektedir. Yüce Allah, İsra Suresi 71. Ayette şöyle buyurmuştur : *" Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik ; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık."*

Yaşam hakkı kutsal bir haktır. İslam bu hakkı korumuş ve onu büyük gayelerinden ve önemli zaruretlerinden biri yapmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için birçok hüküm ve sınır koymuş ve cana kıymayı ve zarar verilmeyi yasaklamıştır. Bakara Suresi 195. Ayette Yüce Allah şöyle buyurmuştur : *" Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın"*. İbn Aşur bu ayeti şöyle bir yorum yapmıştır :

وقوع فعل "تلقوا" في سياق النهي يقتضي عموم كل إلقاء باليد الى التهلكة أي كل تسبب في الهلاك عن عمد يكون منهيا عنه محرما ما لم يوجد سبب لإزالة ذلك التحريم

"Yasak bağlamında "atmak" fiilin meydana gelmesi, yok etmeye yönelik her el atma işleminin genelliğini, yani bu yasağı kaldırmak için bir sebep olmadıkça, her kasti helak sebebinin yasaklanmasını gerektirir." (İbn Aşûr, 2008 :215). Bu nedenle İslam, kısas kanunlaştırmış ve bu suçun vahşeti nedeniyle tek bir kişiyi öldürmeyi tüm

insanları öldürmenin bir sembolü olarak kabul etmiştir. Yüce Allah'ın Maide Suresi 32. Ayette şöyle buyurmuştur : "*Kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur.*"

1.3.1.3. Aklın Korunması

İbn Aşur'un ifadesiyle aklın korunmasından kastedilen şudur : "Aklı korumanın anlamı, insanların akıllarına bozukluk girmesini engellemektir. Çünkü akıl bozukluğu, davranışların düzensizliğine yol açarak büyük bir bozulmaya neden olur. Bireyin akıl bozukluğuna uğraması kısmi bir bozulmaya yol açarken, toplulukların ve genel olarak milletin akıllarının bozulması daha büyük bir sorundur. Bu nedenle, kişinin sarhoş olmasının ve toplumun esrar, afyon, morfin, kokain gibi zararlı maddelerin yayılmasının engellenmesi gerekmektedir." (İbn Aşûr, 2001 :303-304)

Akıl, insanın insanlığının temeli, doğasının dayanağı ve yükümlülüklerinin ve sorumluluğunun merkezidir. O halde insan bilmeli ki, aklının sadece kendisine ait olmadığı, aynı zamanda topluma ve Allah'a ait hakları olduğudur. Dolayısıyla, Allah'ın kendisine verdiği görevi yerine getirebilmesi için onu korumak ve zarara maruz bırakmamak gerekmektedir (El-Khadmi, 2001 :82).

1.3.1.4. Neslin Korunması

Neslin korunması, üreme, çoğalma ve evrenin yeniden inşası anlamına gelmektedir. Makâsıd âlimlerinden bir kısmının beş zaruret kapsamında nesebin korunmasını kullandıkları, birçoğunun ise neslin korunması kavramını kullanmayı tercih ettikleri, üçüncü bir grubun ise beş zarurete namusun korunması kavramını eklediği belirtilmiştir. Ancak bu son ifadeye, namusun korunmasını sadece haciiyyat olarak gören İbn Aşur gibi bazı âlimler tarafından itiraz edilmiş ve neslin korunmasına yardımcı olma dışında, nesebin korunmasını bir zorunluluk haline getirmeyi de kabul etmemişlerdir. İbn Aşur'a göre bunun nedeni, nesebin ve namusun korunmasının aslı itibariyle insan hayatının esası değil, ancak neslin korunmasına hizmet etmesidir (İbn Aşûr, 2001 :173).

Bu terimler arasındaki fark, neslin korunmasının, insan türünün dünyada üreme yoluyla varlığını sürdürmesini ifade etmesidir. Zira İslam, Allah dünyanın yok

olmasına izin verinceye ve yeryüzünü ve üzerindeki miras alana kadar insanın yeryüzünde devamlılığını amaçlar. Nesebin korunmasına gelince, her kişinin ve onun halk arasında tanınmasını sağlayan, maddi ve manevi haklarının kaybolmasını önleyen hukuki neseple bağlı olduğu akrabalarının kökeninin korunması anlamına gelir. Onurun ya da namusun korunması ise, onur ve itibarın, iftira veya benzeri nedenlerle zarar görmekten veya saldırıya uğramaktan korunmasını amaçlar. Bu üç kavram arasında güçlü bir ilişki olduğuna şüphe yoktur. Nesli korumak nesep korumakla bağlantılı ve onuru korumak aynı anda her ikisiyle de bağlantılıdır, bu nedenle neslin korunması nesebin korunmasından daha geneldir. Nesep kaybolursa nesil da risk altındadır. Nesepteki cehalet ve karışıklık, toplumun ilk bileşenini oluşturan aileyi parçalayarak sosyal çözülmeye yol açar (El-Nuri, 2021 :77).

1.3.1.5. Malın Korunması

Malın korunması, milletin servetini ziyan olmaktan ve milletin elinden herhangi bir karşılık olmaksızın çıkmasından korumaktır. İbn Aşur'a göre, en önemli amaç, milletin servetini korumak ve sağlamaktır. Milletin serveti, bireylerin malını koruma yöntemlerini kontrol ederek korunur. İslam'da çoğu mali düzenlemenin temel amacı, bireylerin mallarının korunmasıyla ilgilidir ve bu, milletin zenginliğinin genel yararına dönüşür. Cenab-ı Hakk'ın Nisa Suresi'nin 5. Ayetindeki konuşması : "*Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin.*", ümmete veya onların liderlerine yönelik bir hitaptır (İbn Aşûr, 2001 :455).

İslam'ın mal konusuna olan ilgisi, İslam hukukunun zaruri amaçlarından biri olarak görmemesinde durmamış, ancak gelirin elde edilmesi ve dağıtılması yollarını düzenleyen, varlığını ve devamlılığını ihlal veya kayıptan koruyan yasaları koymuştur. Malın korunması, İslam'ın onu tüm yönleriyle ve şartlarıyla ele alan hükümlerinin büyük bir kısmını kazanmıştır. Bu hükümler, malın mahiyeti ve türleri, helal ve haram olanlar, kazanma, yatırım yapma, harcama ve dağıtma yolları gibi konuları kapsar. Zira mal, insan yaşamının maddi ve manevi temelini oluşturur ; İnsanlar, ihtiyaçlarını karşılamak, bedenlerini korumak, çıkarlarını kolaylaştırmak ve hayatlarını tatlandırmak için mala ihtiyaç duyarlar (El-Nuri, 2021 :78).

1.3.2. Beş Zarûriyyât Korunma Araçları

Makâsıd araştıran âlimler, geçmişte ve günümüzde, beş zarûriyyâtın korunmasının birbirini tamamlayan iki şekilde gerçekleştirildiği konusunda hemfikirdir : Birincisi, varlıklarını tehdit eden şeyleri yasaklayarak onları varlık yönünden korumaktır. İkincisi ise onların güçlenmesine ve gelişmesine yol açan her şeyi emrederek, yok olmaktan korumaktır.

Şatıbî bu hususta şöyle demiştir : "Onları korumak (yani beş zarûriyyâtı korumak) iki şeye dayanır : biri onların direklerini sağlamlaştırıp kurallarını belirlemektir, bu da onların varlık yönünden korunmasıdır. İkincisi ise, gelecekte veya mevcut olan bozulmalara karşı onları korumaktır, bu da onların yok olmasını engellemektir." (El- Şatibi, 1977 :325).

1.3.2.1. Dinin Korunması Araçları

Dini varlık yönünden muhafaza etmek beş temele dayanır : Dini bilmek, ona göre davranmak, ona çağırma, onunla hükmetmek ve onun için cihat etmek (El-Nuri, 2021 :79-81) :

- *Dini bilmek* : Dini bilmek, hükümlerini ve amaçlarını anlamak dışında onu korumak mümkün değildir. Al-Şatibi diyor ki : "Dini muhafaza edecek ve dinin tamamen ortadan kalkmasına veya müntesiplerinin kalplerindeki zayıflığına yol açan mazeret kapılarını kapatacak araçları harekete geçirmek lâzımdır." (El-Şatibi, 1977 :182)

- *Dine göre davranmak* : Dinin en alt sınırı, farzları yerine getirmek ve yasakları terk etmek, en üst sınırı ise tavsiye edileni "المندوبات" yapmak ve sevilmeyeni "المكروهات" terk etmektir. Ayrıca şeria'da her mükellefi tarafından yapılması gereken şeyler vardır ki bu aynı vaceb "الواجب العيني" olarak bilinmek, ve şeria'da bazı kimselerin yapması halinde herkese farz olmayan şeyler vardır ki bu da kifai vaceb "الواجب الكفائي" olarak bilinmektedir.

- *Dine çağırma* : Dine çağırma, her Müslümanın ilim ve kabiliyeti ölçüsünde "فرض عين" ferdi bir vazifedir. İnsanlara yol gösterebilen, onların tüm soru ve sorunlarına cevap verebilen âlimler ve müftüler için ise "فرض كفاية" yeterlik bir

zorunluluktur. Yüce Allah Al-i İmran Suresi 104. Ayette buyurmuştur : *"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."*

- *Din ile hükmetmek* : Dinin hakemliği, dini bir görev ve şer'i bir farzdır ve bunu inkar etmek, imanı geçersiz kılan unsurlardan biridir. Yüce Allah Nisa Suresi 65. Ayette şöyle buyurmuştur : *"Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"*. Din ile hükmetmek için, âlimlerin ve müctehidlerin bu şartı yerine getirmek için özel bir çaba göstermelerini ve onu gerçekte uygulama yollarını ve hükümlerinin gelişmeler ışığında anlaşılmasını gerektirir.

- *Din uğruna cihat* : Din uğruna cihat, İslam'ı yaymak, çıkarlarına hizmet etmek ve ona karşı yapılan saldırıları püskürtmek için yapılan her türlü eylem ve sözü kapsar. Ayrıca cihad mal, can, dil veya kalp ile olabilir. Bu hususta Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur : *"Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki bu imanın en zayıf derecesidir."* (Müslim, İmân 78). Bugün, cihad kavramının âlimlerin tarafından daha fazla tanımlanması ve açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Zira bu kavram en tehlikeli ve geniş kapsamlı konulardan biri haline gelmiş olup, aynı zamanda milletin kimliğinin korunması, maddi-manevi varlığının savunulması açısından da önem taşımaktadır.

Ayrıca, dini varlık ve yokluk yönünden korumak için aşağıdaki modern araçlar da eklenebilir (El-Nuri, 2021 :82-83) :

- *Dinin korunması için yasal mevzuat* : Bunlar, yöneticinin yetkisine giren ve dini, genel ahlakı ve toplumun değerlerini korumak için gerektiğinde uygulama hakkına sahip olan kanunlar ve düzenlemelerdir.

- *Camilerle ilgilenmek ve onların rolünü aktif hale getirmek* : Camiler, dinin korunması konusunda ilk kurumdur. Bunun için kültürel, entelektüel ve hatta maddi yönden imamlar ve hatipler eğitmek gerekir.

- *Aileyi önemsemek ve kanunlarını dine göre revize etmek* : Aile, dinin korunmasının temel yapı taşı olduğundan, dinin aile içinde teşvik ettiği sevgi,

dayanışma ve birlik gibi yüce değerlerin yeniden canlandırılması gerekmektedir. Bu da, aile yasalarını gözden geçirerek ve İslam hukukuna aykırı olan ve ailenin İslami kimliğin korunmasındaki etkin rolünü ortadan kaldıran her yasayı iptal ederek gerçekleştirilir.

- *Hedeflenen medya kanunlarıyla ilgilenmek* : Günümüzde medya, toplumsal değerlerin iyi ya da kötü yönde değiştirilmesinde en önemli çağdaş araç haline gelmiştir. Bu nedenle, medyanın dinin korunmasına ve Müslüman toplumun değerlerinin yükseltilmesine hizmet etmesi için belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikleri ihlal eden herkes için ise katı yasalara ihtiyaç vardır.

- *İslam ekonomisine ilgi* : İslam ekonomisinin ilkeleri ve uygulamaları, evrensel olarak giderek daha fazla takdir edilmekte ve dünya çapındaki önde gelen araştırmacılar, uzmanlar ve karar vericiler tarafından önemli bir ilgi konusu haline gelmektedir. Bu durum, din için yeni bir savunuculuk penceresi açılması ve maddi-manevi varlığın güçlendirilmesi olarak kabul edilmektedir.

1.3.2.2. Nefsin Korunması Araçları

Alimler, nefsin korunması için en önemli araçlar ve önleyici tedbirler arasında şunlardan bahsetmişlerdir :

- *Evliliğin yasallaştırılması ve teşvik edilmesi* : İslam, insanın tüm hayatında, her aşamasında, tehlikelerden uzak, özenle korunan bir varoluşu ve devamlılığı garanti altına alan yasalar koymuştur. Bu sebeple, İslam anne-babanın çocuklarına karşı sorumluluklarını belirtmiş ve bunu evlilik akdinin meşruluğu ve zinanın yasaklanmasıyla sağlamıştır. Bu sözleşme gereği, ebeveynler çocuklarının masrafları, bakımı ve eğitimini üstlenmekle yükümlüdürler, onları korumak ve yetiştirmek için en iyi şekilde çaba göstermelidirler (El-Alem, 1994 : 272).

- *Nefis Kurtarmak* : Yüce Allah, Maide suresi 32. Ayette şöyle buyurmuştur : "*Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur*". Bunun anlamı, yiyecek, giyecek, içecek gibi bir cana iyi bir yaşam koşulları sağlayarak can kurtarmak için çalışan kimse, veya ölüm tehlikesi altındayken onu kurtaran kimse, adeta tüm insanlığı

ölümünden kurtarmış gibi sayılır. Ayrıca, İslam, temiz olanın olmadığı durumlarda necasetlerle tedavi etmeyi de uygun görmüştür, çünkü sağlık ve güvenliğin maslahatı, necasetlerden kaçınma maslahatından daha üstündür ve hayat kurtarmak için de küfür kelimesini söylemenin caiz olması gibi nefsin korunması için bazı yasaklara izin vermiştir (İbn Abdüsselam, 1991 :181).

Nefsin yokluktan korunması ise İslam, şu yasakları koymuştur :

- *Can öldürme yasağı* : Birçok Kuran ayetleri ve sahih hadisler, bir insana kasten öldürmekle saldıranları şiddetle tehdit eder, bu da bu suçu işlemeyi düşünenleri caydırır. Bu suçun faillerini en çok tehdit eden ayetlerden biri, Yüce Allah'ın Nisa Suresi 93. Ayetinde şöyle buyurmasıdır : "*Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.*"

- *İntihar yasağı* : İslam, hayatın sadece Allah tarafından verildiğini, insanın ruhunun yalnızca O'na ait olduğunu ve intihar ederek canını alma hakkının olmadığını kabul eder. Can, Allah'ın bize verdiği bir emanettir ve bu emaneti en güzel şekilde korumak gerekir.

1.3.2.3. Aklın Korunması Araçları

İslam, aklı tüm duyuşal ve manevi bozuculardan korumaya çalışmış ve bunun için aşağıdakiler dahil çeşitli yasal ve önleyici tedbirler almıştır :

Aklın varlık yönünden korunması, onu düşünsel yeteneği açısından geliştirmek veya bilgi ve becerilerle beslenerek görevlerini daha iyi yerine getirebilme kapasitesini artırmayı içerir. Bu nedenle İslam, evrensel sırların keşfedilmesi için tefekkür ve düşünmeyi teşvik etmiştir. Al-i İmran Suresi 190. 191. Ayetlerde Yüce Allah şöyle buyurmuştur : "*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akliselim sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar ; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler (ve şöyle derler) : Rabbimiz ! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru ! "* İslam, tefekkür ederken arzu ve heveslere uymaya karşı uyarıda bulunmuş, zihinsel algının sınırlılığına ve onu şer'i hidayetle desteklemenin gerekliliğine karşı ihtarda bulunmuştur. Al-Nûr Suresi 35. Ayette Yüce Allah, "نُورٌ عَلَىٰ

"نور" şeklinde buyurmuştur, yani "*Nûr üstüne nûr*". Bu ayette kastedilen, Kuran'ın nuru ve aklın nurudur. Bu da akıl ve Kuran'ın iki temel ve ayrılmaz bilgi kaynağı olduğunu gösterir (El-Karadavi, 2008 :100).

Aklın yokluktan korunması ise, alkol ve tüm sarhoş edici maddelerin yasaklanması da dahil olmak üzere çeşitli şekillerde gerçekleştirilir. Maide Suresi 90. Ayette Yüce Allah şöyle buyurmuştur : "*Ey iman edenler ! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz*". Eski Makâsıd âlimleri, sarhoş edici ve narkotiklerin yasaklanması konusunda aklın korunmasına odaklanırken, çağdaş Makâsıd âlimleri aklın korunması kavramını düşünce ve inanç özgürlüğünü, bilgi arayışını, tefekkür ibadetini uygulamasını da içerecek şekilde genişlemişlerdir. Şeyh El-Karadavi demiş ki : "*İslam'da aklın korunması, her Müslüman erkek ve kadında ilim öğrenmenin farzı, beşikten mezara kadar ilim arayışına devam etmesi, milletin dininde ve dünyasında ihtiyaç duyduğu her ilmin talep edilmesinin farz kılınması, kesin bilgi arayan ve şüpheyi veya arzulara uymayı reddeden zihniyetin oluşturulması, göklerin ve yerin melekûtunu ve Allah'ın yarattığı her şeyin üzerinde düşünmeye ve tefekküre çağrıda bulunulması gibi birçok yolla gerçekleştirilir.*" (a.g.e., 2008 :30)

1.3.2.4. Neslin Korunmasının Araçları

Neslin korunmasına yönelik önleyici mevzuatlar arasında (El-Nuri, 2021 :88-89) :

- *Evliliğe teşvik etmek* : İslam, evliliği insan için doğuştan gelen bir gereklilik ve Hz. Âdem'den (a.s.) Peygamberimiz Muhammed'e (s.a.s.) kadar tüm peygamberlerin ve elçilerin sünneti olarak teşvik etmiştir. Yüce Allah Ra'd Suresi 38. Ayette şöyle buyurmuştur : "*Andolsun senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da eş ve çocuklar vermiştik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber mucize getiremez. Süreli her şeyin bir kaydı vardır*". Hz. Âişeden nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur : "*Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetime uygun davranmazsa benden değildir.*" (*İbn Mâce*). İslam'da evliliğin asıl amacı üremek, çocuk sahibi olmak ve bir aile kurmak olsa da, toplumun dayandığı ve

yeryüzünün imarı ve insanın ilahi hilafetin anlamının gerçekleştirildiği temel bir kurumdur.

- *Evlenmeye gücü olmayanlara oruç tutma teşviki* : Abdullah (b. Mesûd) anlatıyor : "Evlenmeye imkân bulamayan gençler olarak Hz. Peygamber"ın (s.a.s.) yanındaydık. Allah Resûlü (sav) bize şöyle buyurmuştur : "Ey genç topluluğu ! Aranızdan evlenmeye gücü yetenler evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan korumak ve iffeti muhafaza etmek için en iyi yoldur. Kimin gücü yetmiyorsa o da oruç tutsun. Çünkü oruç şehveti kırar. " (Müslim). Gençleri oruç tutmaya teşvik etmenin amacı, iffet ve neslin korunmasını bozan unsurlardan kaçınmalarını sağlamanın yanı sıra, evlenme imkanı bulamadıklarında cinsel arzuları kontrol altına almalarına yardımcı olmaktır.

- *Nesil çoğaltmak ve üremek için teşvik* : İslam, doğum kontrolünü reddeder ve bunu insan doğasından bariz bir sapma olarak görür. Zira çok sayıda çocuğa sahip olmanın, özellikle bu evlatların hayırlı olması durumunda, dünya ve ahirette mutluluğun kaynağı olabileceği büyük faydaları vardır. Bu alanda, Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur : "Cana yakın ve doğum yapabilecek olanla evlenin ; Çünkü ben kıyamet gününde ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim. " (Ebu Davud)

- *Zinaya yaklaşmanın uyarı* : Namusa zarar veren, nesep kaybı ve karışıklığına yol açan bu ahlak dışı davranışın ortaya çıkmasının önlenmesi en önemli önleyici mevzuatlardan biridir. Yüce Allah İsra Suresi 32. Ayette şöyle buyurmaktadır : "Zinaya yaklaşmayın ! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur."

Neslin korunmasına yönelik ilaçlı mevzuatlar arasında (a.g.e., 2021 :90-91) :

- *Zina cezası* : İslam toplumun ahlaki ve sosyal düzenini korumak için cinsel ilişkiyi evlilik dışında büyük bir günah olarak görmüştür. Zina suçunu işleyenlere yasal cezalar uygulanması, toplumu bu tür davranışlardan caydırmayı amaçlamaktadır.

- *Sodomi ve eşcinsellik için ceza* : İslam, sodomiye en büyük suçlardan, en çirkin günahlardan ve insan doğasına aykırı olan en kötü eylemlerden biri olarak kabul etmiştir. Allah bu eylemin faillerini, böyle bir suçu düşünen herkesi caydıran,

ağır bir ceza ile cezalandırmıştır (gerekli delil koşulları sağlandığı takdirde bu eylemin faillerinin öldürülmesi gerekmektedir).

- *Kürtajın ve fetüslerin öldürülmesinin yasaklanması* : İslam, kürtajı, büyük bir günah ve haksız yere bir canı öldürme olarak görmüştür. Bu nedenle, âlimler, cenine ruh üflendikten sonra kürtajın yapılmasını bir suç olarak kabul etmişlerdir.

1.3.2.5. Malın Korunmasının Araçları

İmam Al-Taher İbn Aşûr, malın korunması amacını derinlemesine inceleyen ve bu konuyu tüm yönleriyle ele alan önde gelen âlimlerinden biri olarak kabul edilir. İbn Aşûr'a göre malın korunmasını garanti eden araçlar arasında iki ana yol vardır : Mülkiyet ve kazanç. İbn Aşûr'a göre, mülkiyet insanın zenginleşmesinin temelidir ve bu, ihtiyaçlarını karşılamak için fiyatından satın aldığı şeyleri içerir. İnsan uygarlığının temellerinden biri, insanın hayatta kalması ve güvenliği için avlanmak, meyve toplamak, yakacak odun elde etmek, evler inşa etmek, değerli mücevher ve giysi edinmek ve zor zamanlara karşı ihtiyaç duyduğundan fazlasını biriktirmeye çalışmasıdır. Ve bütün bunları çaba, yorgunluk ve yabancılaşıma yoluyla elde edilir. İbn Aşûr'a göre mülkiyet, Mevât ihya etmek gibi birinden sonra gelen bir şeye sahip olmak, Mugharasa gibi bir şey üzerinde sahibiyle işbirliği yaparak çalışmak, satış gibi bedel karşılığı takas etmek ve bağış ve miras gibi bir şeyin mülkiyetini sahibinden başkasına geçmek gibi yollarla gerçekleşir (İbn Aşûr, 2001 :459-462).

Kazanç ise, İbn Aşûr'a göre, bedenle çalışma veya başkalarıyla işbirliği yaparak ihtiyacı karşılayan bir şeyi bulmak anlamına gelir. Bu kavram, toprağın, emeğin ve sermayenin üç temel unsurunu içerir. İbn Aşûr bunu başka bir yerde servet elde etme araçları suretiyle ifade etmiştir ve bunlar : yönetim, emek ve sermayedir. Ona göre yönetim, üretim yöntemlerini seçmek ve servet elde etmek anlamına gelir. Bu, en iyi yöntemleri takip etmeyi, en uygun zamanları seçmeyi, sermayeyi hazırlamayı ve fiyatların durgun olduğu zamanlarda tasarruf etmeyi gerektirir. Emeğe gelince, yeryüzünün menfaatlerinin çıkarmanın ve nimetlerini elde etmenin yoludur. Sermaye ise, zenginleşme için çalışmanın devamını sağlayan bir araçtır ve kâr getiren şeylere harcanmak üzere biriktirilen maldır (a.g.e., 2001 :462-463).

İbn Aşûr, mülkiyet ve kazancı insanlar arasında gerçekleşen finansal işlemlerin temel dayanağı olarak kabul etmiş ve şöyle demiştir : "Finansal işlemlerin bir kısmı, yaşamak için evin satılması gibi mülkiyetle ilgili, bazıları çiftçilik arazısı ve zeytin ağaçlarının satışı gibi kazançla ilgili, bazıları ise Mugharasa, Muzaraâ ve Musakât gibi paya dayalı sözleşmeler ve bazıları insanlar, hayvanlar, makineler ve gemiler için kira sözleşmeleridir." (a.g.e., 2001 :463).

İslam, kazanmayı ve rızık aramayı teşvik etmiştir. Yüce Allah Mülk Suresi 15. Ayette şöyle buyurmuştur : "*Yeryüzünü sizin için kullanışlı hale getiren O'dur. Üzerinde dolaşın ve Allah'ın rızıkından yiyip için ; (ama unutmayın ki) dönüş yalnız Allah'adır*". Resulullah'ın (s.a.s.) şu sözü de dahil olmak üzere birçok hadiste belirtildiği gibi, İslam emeği temel kazanç kaynağı yapmıştır : "*Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yiyecek yememiştir. Allah'ın peygamberi Davut (a.s.) da elinin emeğinden yerdi. "* (Buhârî). Ayrıca, İslam kazanmayı ve çalışmayı dini bir görev olarak kabul etmiştir. Bu alanda, Resûlullah (s.a.s.) demiş ki : "*Çalışıp kazanmak her Müslümana farzdır*" (Taberani).

Malın yokluktan korunmasının ise İbn Aşur'a göre beş yolu vardır :

- *Malın kötüye kullanılmasının yasaklanması* : Yüce Allah Nisa Suresi 29. Ayette şöyle buyurmuştur : "*Ey iman edenler ! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayana ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir*". Efendimiz de (s.a.s.) şöyle buyurmuştur : "*Gönül rızası olmadıkça bir Müslümanın malını yemek helal olmaz*". İbn Aşur buna cevaben : "Bu hadis, mal korumak ve saldırganın günahının büyüklüğü hakkında bir uyarıdır ve eğer fertlerin malını korumanın hükmü buysa, demekki milletin malını korumak daha mühim ve daha büyüktür " demiştir (İbn Aşûr, 2001 :455).

- *İsrafın yasaklanması* : İslam, hayattaki öneminden dolayı malın elde edilmesini emrederken, aynı zamanda israfa karşı uyarıda bulunarak, onun korunmasını sağlayacak araçları da kanunlaştırmıştır. Yüce Allah İsra Suresi 26. ve 27. Ayetlerde şöyle buyurmuştur : "*Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma ! Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan da rabbine karşı çok nankördür*". İbn Aşûr bu âyeti tefsir ederken israfın anlamından

bahsetmiştir : "İsraf malı yanlış yerde harcamaktır, dolayısıyla az da olsa bozgunculukta harcamak israftır, israf sınırına ulaşmışsa helal olana bile da harcamak israftır, hayırsever amaçlara harcamak ise israf değildir." (İbn Aşûr, 2001 :456)

- *Teminatın gerekliliği* : İslam, insanların mallarının telef edilmesini yasaklamış ve bunun için teminat istemiştir. Ebu Hureyre'den (r.a.) rivayete göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur : "*Kim, ödemek arzusu ile insanların malını alır ise, Allah (onun borcunu) ona bedel eda eder. Kim de telef etmek niyetiyle halkın malını alırsa Allah onu telef eder.*" (Buharî, "İstikrâz", 2)

- *Piyasa sistemi, zekât ve vakıflar* : Piyasa sistemi, zekât ve vakıflar, meşru yollarla malın dolaşmasını teşvik etmeyi, insanların mallarını korumayı ve yatırmayı, haksız yere yenmesini önlemeyi ve insanlar arasında faydalı alışverişi teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

- *Riba yasağı* : Bunun amacı, takas ve mali işlemlerde her türlü adaletsizliği önlemek ve adaleti sağlamaktır. İbn Aşûr, ribayı yasaklamanın şeria amacına işaret ederek şöyle demiştir : "Şeria'nın faizi yasaklamadaki amacı, Müslümanları yatırım yapma konusunda tembellikten uzaklaştırmak ve onları dünya işlerinde yardımlaşma ve dayanışmaya teşvik etmektedir. Müslümanlar, kendilerini faizle uğraşmaya ihtiyaç duymadıkları uzun yıllar geçirmişler ve o dönemdeki zenginlikleri dünyadaki diğer milletlerin servetinden az değilmiş ve dünyanın egemenliği onların elindeymiş. Dünyanın egemenliği gayrimüslim milletlerin eline geçtiğinde ve Müslümanlar ticarete diğerleriyle bağlantı kurduğunda ve küresel servet piyasası işlemlerde tefecilikten kaçınmayan kurallarına göre düzenlenmesinde, bugün Müslümanlar hayretler içinde kalmışlar ve ayetteki faiz yasağı apaçıktır. İslam ülkelerinin bankalarda finansal kanunları, işlemleri ve satış sözleşmelerini şeria esaslarına uygun olarak oluşturmadıkça bu boğazdan kurtuluş yoktur. Ve bunu, şeria alimlerinin dikkatini ve aralarındaki tartışmayı gerektiren şeydir. " (İbn Aşûr, 2008 :87)

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİ BANKACILIK

Geleneksel ve İslami bankaların ülkelerin ekonomisinin inşasında ve gelişimine katkıda önemli bir rolü olmasına rağmen, İslami bankalar prensip, işlem ve hedefler açısından konvansiyonel bankalardan temel olarak farklılık göstermektedir. Bu bölümde, İslami bankacılığın ortaya çıkış nedenleri, doğuşu ve gelişimi, çalışma prensipleri, işlemleri ve hedefleri ele alınacaktır. Son kısımda ise, İslami bankacılıkta kurumsal yönetim, kurumsal sosyal sorumluluk, sürdürülebilir kalkınma ve Makâsıdü’ş-Şerîa arasındaki ilişki incelenmeye çalışılacaktır.

2.1. İslami Bankacılığın Ortaya Çıkış Nedenleri

- **Dini Nedenler:** Cenab-ı Hakk'ın kanunlarını çiğnemek, başta faizin yasaklanması olmak üzere, insanların mahvolmasına ve devletlerin çökmesine neden olacak türden bir savaştır: *"Ey iman edenler, Allah'tan sakının ve eğer inanmışsanız, faizden artakalanı bırakın. Şayet böyle yapmazsanız, Allah'a ve Resulüne karşı savaş açtığınızı bilin. Eğer tevbe ederseniz, artık sermayeleriniz sizindir. (Böylece) Ne zulmetmiş olursunuz ne zulme uğratılmış olursunuz."* (Bakara Suresi, 2/278-279).

Faiz, İslam'da en büyük günahlardan biri olarak kabul edilir ve gelir dağılımı dengesini bozma, ülkenin kalkınmasını yavaşlatma ve yüksek verimliliğe sahip düşük karlı yatırımların gerçekleşmesini engelleme gibi zararlı etkilere sahiptir (Sarı, 2018 :21). Bu katı yasak karşısında, Müslüman ülkelerin, dini hassasiyeti olan kişilerin tasarruflarını ekonomik işleyişe dahil edebilmek üzere, faizsiz finans kurumları kurması ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Geçimli, 2022: 6).

- **Sosyal Nedenler:** Adil gelir dağılımı, huzurun, sosyal barışın ve refahın devamlılığına katkı sağlayan en önemli faktörlerden biridir. İslam ekonomisinde faizin yasaklanması ve özellikle kâr-zarar paylaşımı ilkesi, servet dağılımındaki eşitsizlikle mücadele etmek, gelirin belirli ellerde toplanmasını önlemek ve zengin ile fakir arasındaki uçurumu azaltmak amacıyla İslami bankaların kurulmasını teşvik eden en önemli nedenler arasında yer almaktadır (İşlemez, 2022: 16).

- **Politik Nedenler:** Uluslararası alanda etkin siyasi desteğin varlığı, özellikle İslam Kalkınma Bankası'nın kurulmasından sonra, İslami bankaların yaygınlaşmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. İslam Kalkınma Bankası, İslami bankaların kurulmasına katkıda bulunarak İslam ülkeleri arasındaki işbirliğinin geliştirilmesinde ve finansal ve ekonomik etkinliklerinin arttırılmasında büyük rol oynamıştır. Ayrıca Pakistan, Sudan ve İran gibi bazı İslam ülkeleri, İslami kimliklerini korumak ve güçlendirmek amacıyla finansal alanında da İslami ilkelere uygun bir sistem geliştirme eğiliminde olmuşlardır (Sarı, 2018 :20).

- **Ekonomik Nedenler:** 1970'li yıllarda birçok İslam ülkesinde ciddi bir işsizlik sorunu yaşanırken, Ortadoğu ülkelerinde enerji fiyatlarındaki ani artışlar tasarrufların önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda tasarruf ve sermayeye sahip zengin ülkeler, emek-sermaye ortaklığına (Mudaraba) dayalı alternatif bir bankacılık sistemi kurarak, tasarruf ve sermayeye ihtiyaç duyan diğer İslam ülkeleriyle işbirliği yapmaya karar vermişlerdir. Ayrıca, mevduat bankalarının kısa vadeli işletme kredileri sağlamayı tercih etmeleri, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını engelleyici bir faktör olmuştur. Bu durum, yatırım projelerini finanse etmeyi amaçlayan İslami bankaların kurulmasına da yol açmıştır. Bir diğer ekonomik neden ise İslami bankaların, finansmanlarını risk paylaşımı ilkesine dayandırdıkları için, finanse edilen projelerin verimliliğini ülkenin ekonomik çıkarlarını garanti altına alacak şekilde denetleme konusunda mevduat bankalarına göre daha yetkin olmalarıdır (İşlemez, 2022: 15, Sarı, 2018: 19).

2.2. İslami Bankacılığın Doğuşu ve Gelişimi

İslami bankaların ilk modelleri Pakistan, Malezya ve Mısır'da kurulmuştur (Khûja, 2013:27):

- İlk model, 1950'lerin sonlarında Pakistan'ın kırsal bir bölgesinde, toprak sahiplerinden mevduat toplayarak bunları yoksul çiftçilere sunmayı ve onların yaşam standartlarını yükseltmeyi ve tarımsal faaliyetlerini geliştirmeyi amaçlayarak kurulmuştur. Mevduat sahipleri herhangi bir getiri elde etmemiş, çiftçilere sağlanan krediler faizsiz olarak verilmiş ve kurum sadece idari giderlerini karşılamak için sembolik ücretler almıştır. Nitelikli işçi eksikliği ve kurumdaki mevduat talebinin

yenilenmemesi sonucunda, bu ilk model 1960'ların başında faaliyetlerine son vermiştir.

- Hac Fonu "Taboj Haji" 1962'de Malezya'da Hac yapmak isteyen kişilerin birikimlerini Şeria hükümlerine uygun olarak yatırım yaparken toplamak amacıyla kurulmuştur.

- 1963'te Mısır kırsalındaki "Meet Ghamir" alanında Dr. Ahmed Al-Najjar tarafından "yerel tasarruf bankaları" deneyimi ortaya çıkmıştır. Bu deneyim, kâr-zarar paylaşımına dayanıyordu ve başladığı üç yıl içinde yaklaşık 59.000 mevduat sahibine ulaşmıştı, ancak 1967'de siyasi nedenlerle kalıcı olarak durdurulmuştur.

Bu deneyimlerden çıkarabileceğimiz sonuç şudur:

- Stratejilerinin çoğunu finansal hedeflere yönlendiren günümüzdeki ticari bankalardan farklı olarak, bu modellerin amacı öncelikle sosyaldi, toplum üyeleri arasında dayanışmayı ve o dönemde var olan sosyal sorunları çözmeyi amaçlıyordu.
- Bu bankaların sosyal amaçlarına ulaşmak için finansmanları, bugünkü olduğu gibi Murabaha, Teverruk ve İcara gibi borç dayalı sözleşmelerine değil, Karz al-Hasan ve ortaklık finansmanına dayanıyordu.
- İslami bankaların mevcut uygulamalarına kıyasla bu modellerin toplumsal alana katkı sağlaması ile ortaklık, dayanışma ve işbirliği değerlerini teşvik etmesi açısından Makasıdü's-Şeria'ya daha uyumlu olduğu söylenebilir.

İslami bankaların kurulmasına yönelik gerçek ilgi, 1972'de Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde düzenlenen İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'nın tavsiyelerinden gelmiştir. Sonuç olarak, Müslüman toplulukların ekonomik ve sosyal kalkınmasını desteklemek amacıyla 1977'de Cidde'de faaliyete başlayan İslam Kalkınma Bankası'nın Şeria hükümlerine uygun olarak kurulması için bir anlaşma hazırlanmıştır. 1975 yılında Birleşik Arap Emirlikleri'nde ilk özel İslami banka modeli olan Dubai İslam Bankası kurulmuş ve daha sonra birçok Arap ülkesinde İslami bankaların ilk modelleri kurulmuştur. 1977'de Mısır'da Faysal İslam Bankası, Sudan'da Faysal İslam Bankası ve Kuveyt'te Kuwait Finance House kurulmuş, ardından 1978'de Ürdün İslam Bankası ve 1979'da Bahreyn İslam Bankası

kurulmuştur. Seksenler dönemi, 1983'te tüm bankacılık işlemlerinde faizi kaldıran bir yasa çıkaran İran gibi bazı İslam ülkelerinde bankacılık sistemini İslamileştirmeye yönelik öncü girişimlerle karakterize edilmiştir. Yetmişlerin sonlarına doğru, 1977'de Faysal İslam Bankası'nın kurulmasıyla İslami bankaları tanıyan Sudan, 1984'te tüm bankacılık sistemini İslamileştirme kararı almıştır. Daha sonra, Pakistan 1985 yılında bankacılık sektörünün İslami ilkelere tabi olduğunu resmen ilan etmiştir. İslami bankacılık, 1980'lerin başından itibaren Avrupa ülkelerine yayılmış ve özellikle İsviçre, Danimarka ve İngiltere'de yoğunlaşmıştır. Bu dönemde İngiltere'de Al Baraka International Bank, 1983 yılında Lüksemburg'da International İslam Bankası Danimarka kurulmuştur. Asya ülkeleri, Malezya hükümetinin 1983 yılında bölgede ilk banka olan "Bank Islam Malaysia Berhad"ı kurmada önemli bir rol oynadığı 1980'lerin başlarından beri İslami bankacılık deneyimine tanık olmuşlardır. Bangladeş'te Bangladeş İslam Bankası 1983 yılında kurulurken, Hindistan'da İslami bankacılık, 1986 yılında Al-Ameen Finans ve Yatırım Kurumu'nun kurulduğu ve yaklaşık 36.000 şubesi bulunan ticari şirketler şeklinde ortaya çıkmıştır (Khûja, 2013:28-30).

İslami bankacılık sektörünün kazanımlarını korumak ve başarı yolunu sürdürmek, çeşitli İslami finans kurumları arasında entegrasyonu sağlamak için gerekli organizasyon yapılarını ve referans çerçevelerini oluşturmayı gerektirmiştir. Bu kurumlar arasında şunlar bulunmaktadır (Ngandop, 2021:60):

Bahreyn'de aşağıdaki kurumlar kurulmuştur:

- Mali tabloların kullanımını düzenlemek ve Şeria ve muhasebe standartlarını yayınlamak üzere Katılım Finans Kuruluşları için Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI) 1991'de kurulmuştur,
- 2001'de asıl görevi İslami finans endüstrisini bilinçlendirmek ve korumak olan İslami Bankalar ve Finans Kurumları Genel Konseyi (CIBAFI) kurulmuştur,
- 2002'de sermaye piyasası için standartlar belirleyen ve alım satımı yapılan finansal araçları onaylayan İslami Finans Piyasası (IIFM) kurulmuştur,

- Daha sonra, finansal kurumların performans ve verimliliğini ve kredi ve Şeria derecelendirmelerini değerlendirmekle ilgilenen Uluslararası İslami Derecelendirme Ajansı (IIRA) 2005'te kurulmuştur.

Malezya'da ayrıca, İslami banka ve finans kuruluşlarında kontrol ve denetim standartlarının belirlenmesi ve risk yönetimi mekanizmalarının geliştirilmesi amacıyla 2002'de İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB) inşa edilmiştir. Öte yandan, 2005'te BAE'de Uluslararası İslami Uzlaşma ve Tahkim Merkezi (ICRA), finansal kurumların anlaşmazlıklarını uzlaştırma ve tahkim süreçleriyle çözmek için kurulmuştur.

Bu destekleyici kurumlar, İslami finans sektörünün gelişmesini ve yayılmasını desteklemeye ve özellikle ülkeler, hükümetler ve merkez bankaları düzeyinde İslami bankacılığın sahip olduğu güven, güvenilirlik ve şeffaflık sınırlarının genişletilmesine kuşkusuz katkıda bulunmaktadır (Khûja, 2013 :42).

Küresel İslami Finansal Hizmetler Endüstrisi (IFSI), İslami bankacılık, İslami sermaye ve Tekafül olmak üzere üç segmentten oluşan toplam değeri 2022'de 3.25 trilyon dolar olarak tahmin edilen ve yıllık %6.2'lik pozitif bir büyümeyle büyümeye devam etmektedir. İslami bankacılık, 2022'de 2.25 trilyon dolarlık varlık büyüklüğüyle tüm küresel İslami finansal varlıkların %69.3'ünü temsil etmektedir. Körfez İşbirliği Konseyi bölgesi, 1.34 trilyon doları temsil eden %59.71 ile İslami bankacılık varlıklarının en büyük payına sahip olmaya devam etmektedir. Bunu sırasıyla %21.27 ve %13.66 İslami bankacılık varlık paylarıyla Orta Doğu ve Güney Asya bölgesi ve Güneydoğu Asya bölgesi takip etmektedir (IFSB, 2023 :7).

2.3. İslami Bankacılığın Çalışma Prensipleri

2.3.1. Riba Yasağı

Riba yasağı, İslami finansı en çok karakterize eden ve her zaman ilk ele alınan temel kural olarak kabul edilir (ElGamal, 2001:2). "Riba" terimi, kökenini Arapça "artırmak ve bir şeyin kendisinden artmasına neden olmak" anlamına gelen "Raba" fiilinden almaktadır. Genel olarak, hukukçular bunu "İslam hukuku açısından kabul edilebilir ve meşru bir ücret olmaksızın akit taraflardan biri tarafından algılanan herhangi bir fazlalık" olarak tanımlamaktadır (Toumi, 2011 :2). "Riba" yasağı

Kuran'da, Sure 2 - El Bakara, 275. Ayette şöyle yazılıdır: *"Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, "Alım satım da ancak faiz gibidir" demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisininindir, durumunun takdiri Allah'a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir."*

İslam hukukuna göre, finanse edilen dayanak varlığın performansına bakılmaksızın önceden belirlenmiş ve sabit bir ücretin alınması haksızlık olarak değerlendirilmektedir. Ücret finanse edilen dayanak varlığın doğal riskine bağlı olmalıdır. Dolayısıyla İslami finans sistemi, karşı taraflar arasında (borç veren-borçlu ilişkisi yerine) daha adil bir risk paylaşımına dayanmaktadır. Amaç, zengin alacaklıların fakir borçluları sömürmesi anlamında adaletsizliği önlemektir. İslam'da para yalnızca bir değişim aracıdır ve tek başına bir sözleşmenin konusu olamaz (ElGamal, 2001 :3).

2.3.2. Adalet Gerekliliği ve Kâr-Zarar Paylaşım İlkesi

İslami finasta her türlü adaletsizlik, sebepsiz zenginleşme ve haksız sömürü şiddetle kınanır. Taraflardan birinin karşı tarafı haksız yere sömürdüğü veya haksız olarak karşı tarafın aleyhine bir kazanç algıladığı bir sözleşme geçersiz sayılır. Öte yandan İslami finansın kâr elde etmeyi yasaklamadığını da vurgulamak gerekir. İslam bireysel mülkiyeti ve kazancı edinilmesi ve gerçekleştirilmesinin Şeria hükümlerine uygun olması şartıyla tanır. Kâr ve zararın adil paylaşımı ilkesi, faiz yasağının doğal bir sonucudur ve doğrudan İslami finansın ilk temel ilkesinden kaynaklanmaktadır (Jouini ve Pastré, 2008 : 25).

İslami finasta, hiç kimse yatırımın içerdiği risklerin bir kısmını üstlenmeden herhangi bir ücret talep edemez. Kâr ve risk arasındaki ilişki bu hadislerden anlaşılabilir : *"Risiksiz / fedakârlıksız kazanç olmaz"* anlamına gelen *"Al gunmu bil gurmi الغنم بالغرم"* ve ayrıca *"kâr hakkı çalışarak / veya sorumlulukla elde edilir"* anlamına gelen *"Al karaj bi daman بالخراج بالضمان"* başka bir hadisten alınmıştır. Bu iki hadis, mali işlemlerde sosyal adaleti ve hakkaniyeti hedeflemektedir. İslam bir

yatırımcının, riskleri başkalarına yükleterek yatırdığı sermayeyi garanti altına almasına izin vermez (Toumi, 2011 :4).

2.3.3. Garar Yasağı

"Garar"dan etkilenmeyen bir sözleşme, tüm temel şartların açıkça tanımlandığı bir sözleşmedir. Sonuçları belirsiz olduğunda bir ticari işlemde garar vardır. Genellikle bir işlemin gerçekliği hakkında şüphe veya belirsizlik olduğunda veya işlemdeki bir parametre (işleminde alınan mal, malın bedeli, vadesi, türü veya işlemde elde edilecek sonuç) bilinmediğinde veya gizlendiğinde, garar söz konusu olur. Belirsizlik içeren sözleşmeler, İslam hukukuna göre geçersiz sayılır (a.g.e., 2011 :4).

2.3.4. Maysir / Manipülasyon Yasağı

Kâr amacı güden tamamen manipülasyona (Maysir) dayanan işlemler de İslam hukukuna göre yasaktır. Yüce Allah Bakara suresi 219.ayette şöyle buyurmuştur : *"Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki : Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır ; zararları da faydalarından büyüktür. Sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar. De ki : İhtiyaç fazlasını. Allah sizin için âyetlerini işte böyle açıklıyor ki düşünesiniz."*

Maysir, sözleşme taraflarının haklarının rastgele bir olaya bağlı olduğu herhangi bir sözleşme şekli olarak tanımlanır. Manipülasyon, şans oyunlarında ve vadeli işlemler Futures ve Swaps gibi geleneksel finansal riskten korunma operasyonlarında bulunabilen ilkedir. Maysir'in yasaklanmasının nedeni, bireyleri üretken faaliyetlerden uzaklaştırması ve kolayca servet birikimini teşvik etmesidir (Belabes, 2010 : 27 ; Ghlamallah, 2022 : 76).

2.3.5. Ahlak'a Aykırı ve Etik Olmayan Sektörlerin Finansmanının Yasaklanması

Belabes (2010) bu ilkeyi "faaliyet sektörlerinin Şeria'nın amaçlarına (Aklın, Nefsin, Neslin, Malın ve Dinin korunması), yani insanlığa ve canlılara fayda sağlayan her şeye aykırı olmaması kaydıyla finansman özgürlüğü" olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle İslami finansmandan yararlanan yatırım projelerinin belirli şartları taşıması

gerekmektedir. Ayrıca, İslami finans belirli ekonomik faaliyetlere (kumar, şans oyunları, silahlanma vb.) ve İslam hukukunun temel ilkelerini ihlal eden şirketlere yatırım yapılmasını yasaklar (Belabes, 2010 : 25).

2.4. İslami Bankacılığın İşlemleri

2.4.1. İslami Bankacılığın Kaynakları

İslami bir banka, herhangi bir bankacılık kurumu gibi mevduat kabul eden bir kurumdur, ancak İslami bankaların yükümlülükleri geleneksel bankalardan farklılık göstermektedir. Yeni mevduat kategorileri ortaya çıkmaktadır.

2.4.1.1. Cari Hesaplar

Konvansiyonel bankaların mevduat hesaplarına göre orijinal olmayan mevduat hesaplarıdır. Banka burada kâr ve zarara katılmaz. Ancak, geleneksel bankalardaki gibi, İslami bankalar bu hesaplara yatırılan fonları garanti altına almak zorundadır. Bu tür hesaplar genellikle çek defterleri, banka havalesi ve diğer ödeme kolaylıkları gibi geleneksel bankacılık hizmetlerinden yararlanma imkanı sağlar (Toumi, 2011 :14).

2.4.1.2. Katılma/ Yatırım Hesapları

İslami bankaların özgünlüğü, fonları katılma hesapları şeklinde toplamasından gelmektedir. Bu hesaplar, bir yatırımcıyı (fon sağlayıcısı / Rab-al-mal) ve bir girişimciyi (fon yöneticisi / Mudarib) birbirine bağlayan Mudaraba sözleşmesine tabidir. Katılma hesabı sahipleri, fon sağlayıcıları temsil eder. İslami banka ise, mevduat sahipleri adına bu fonların (Mudarib) yöneticisi rolünü üstlenir. Yatırım hesabı sahipleri ile banka arasındaki ilişki, alacaklı-borçlu ilişkisi değil, girişimci-yatırımcı ilişkisidir (Ghulamallah, 2022: 85).

AAOIFI'nin finansal raporlama standardı n°13'e göre, kârlar önceden belirlenmiş bir orana göre iki taraf arasında paylaşılır. Zararlar ise her bir tarafın kendi katkısına göre karşılanır. Yatırım hesabının sahipleri, yatırımcı olarak tüm mali kayıpları üstlenirler. İslami banka ise, bir girişimci olarak (Mudârib), kayıplar kendi tarafında yanlış yönetimden kaynaklanmadıkça, ücretini ve faaliyeti için harcadığı zamanı kaybeder. Girişimci, sözleşmenin ihlali veya ihmal durumu dışında, yatırılan

sermayeyi (ana parayı) veya bir kârın gerçekleşmesini garanti edemez. Başka bir ifadeyle, yatırılan anapara ve getiri oranı İslami banka tarafından garanti edilmez (AAOIFI, 2024: 350).

Yatırım ya da katılım hesabı mudileri, iki tür yatırım hesabı arasından seçim yapabilirler: kısıtlayıcı ve kısıtlayıcı olmayan yatırım hesapları (Ghulamallah, 2022: 85):

- Kısıtlayıcı Yatırım Hesapları : « Restricted Profit Sharing Investment Accounts »

Kısıtlayıcı yatırım hesapları, mudilerin fonlarını belirli projelere yatırmayı amaçladıkları hesaplardır.

- Kısıtlayıcı olmayan yatırım hesapları : « Unrestricted Profit Sharing Investment Accounts »

Bu hesaplara "tahsis edilmemiş yatırım mevduatı" da denir. Bu hesapların sahipleri, yatırım fonlarının yönetimi konusunda İslami bankanın tüm sorumluluğunu taşırlar ve dolayısıyla fonların tahsis edileceği varlıkların seçimine veya bu fonların yönetimine katılmazlar.

2.4.2. İslami Bankacılığın Finansman Metodları

İslami banka, faiz geliri elde etmez ; bunun yerine, ticari işlemlerden elde ettiği kâr marjıyla veya ortaklık finansmanı işlemlerinden elde ettiği kâr payıyla gelir elde eder.

2.4.2.1. Mudaraba

Bu finansman yöntemi, sermayeyi sağlayan İslami banka ile uzmanlığını sağlayan Mudharib adlı girişimciyi ilişkilendirir. Burada İslami banka, « Rabbü'l-mâl» adı verilen bir yatırımcı gibi hareket eder. Bu sözleşmede, finanse edilen projenin yönetiminden tamamen girişimci sorumludur. Elde edilen kâr, girişimcinin yönetim ücretleri ödendikten sonra, önceden belirlenen oranlarda iki taraf arasında paylaşılır (Jouini ve Pastré, 2008 : 30).

AAOIFI'nin finansal raporlama standardı n°13'e göre, zararlar tarafların kendi katkılarına göre karşılanır. Nitekim, İslami banka bir yatırımcı olarak tüm finansal kayıpları üstlenir. Girişimci ise, kendi adına kötü yönetimin sonucu olmadıkça, ücretini ve faaliyetinde harcanan zamanı kaybeder. Buna göre, sözleşmenin ihlali veya ihmâl durumu dışında, girişimcinin ne yatırılan sermayeyi ne de kâr elde edilmesini garanti etmesi gerekmez (AAOIFI, 2024 : 350).

2.4.2.2. Muşaraka

Muşaraka, İslam hukukunda bir şirket-i inan olarak adlandırılır. Mudâra ba akdinde bir taraftan sermaye, diğer taraftan emek konulurken Muşaraka'da taraflar, hem emekleri hem de sermayeleriyle birlikte ortaklık yaparlar. Her bir tarafın sermaye katkısı mutlaka eşit değildir ve projenin yönetiminden yalnızca bir ortağın sorumlu olması mümkündür. Her bir tarafın kâr payı, sözleşme yapıldığında açıkça tanımlanan önceden belirlenmiş bir paylaşım oranına göre hesaplanır. Tarafların rızası, kârın belirlenmesi için esastır. Başka bir deyişle, sermayeler eşit olsa bile kâr payları farklı olabilir, ya da tam tersi, sermayeler farklı olsa bile kâr payları eşit olabilir (Özsoy, 2012 :64). Zararlara gelince, AAOIFI'nin finansal raporlama standardı n°12'ye göre her bir taraf yatırılan sermayeye katkısına kadar zorunlu olarak karşılanır (AAOIFI, 2024 :304).

Muşaraka finansmanının farklı yöntemleri bulunmaktadır, bunlardan biri de "Azalan Muşaraka" olarak adlandırılan yöntemdir.

- Azalan Muşaraka

Azalan Muşaraka, İslami bankanın sermayedeki payını diğer ortaklara kademeli olarak devrettiği bir yöntemdir. Bu, bankanın projeye katılımını kademeli olarak azaltmasına ve projeden tamamen çekilmesine olanak tanır. Bankanın payı azaldıkça, gelirdeki payı da buna orantılı olarak azalır ve bu şekilde müşteri zamanla gayrimenkulün tam sahibi haline gelir. Bu tür finansman genellikle gayrimenkül finansmanında kullanılır (Özsoy, 2012 :65).

2.4.2.3. Murabaha

Murabaha kelimesi, Arapça kazanç anlamına gelen 'ribh' kelimesinden gelir. Murabaha'nın iki yönü olabilir : Birincisi, bir satıcı ve bir alıcı arasındaki doğrudan bir işlem ; ikincisi ise, bir nihai alıcı (bir malın satın alma emrini oluşturan), ilk satıcı (malın tedarikçisi) ve bir aracı satıcı (malın satın alma emrini yürüten) arasındaki üç yönlü bir işlemdir. Bu ikinci işlem İslami bankalarda uygulanır. Buna göre banka, tedarikçiye karşı ilk alıcı ve satın alma emrini veren müşteriye karşı bir satıcı olarak hareket eder. Murabaha finansman yöntemi, İslami bankanın müşteri adına belirli bir mal satın aldığını varsayar. Daha sonra, banka bu malı müşteriye, ilk satın alma fiyatı artı bir kâr marjı ödenmesi karşılığında satar. Bu tutar peşin olarak belirlenir ve vade boyunca değişmez (Jouini ve Pastré, 2008 : 34).

Murabaha, klasik bir borç sözleşmesine benzer ancak faizli kredilerden temel farkları vardır (Saidane, 2011) :

- Birincisi, İslami banka satılan dayanak malın sahibi olduğundan, bu sözleşme maddi bir varlığa dayanır.
- İkincisi ise, İslami bankanın aldığı kâr, paranın kullanımı için bir tazminat değil, malın mülkiyetinin İslami bankaya devredilmesi ve onun sorumluluğunu üstlenmesi karşılığıdır.

2.4.2.4. İcare

İslami bankalar kiralama yoluyla da müşterilerine fon sağlayabilir. İcare, bankanın bir mala sahip olduğu ve onu belirli bir miktar ve süre için müşteriye kiraladığı bir sözleşmedir. Malın sahibi olan İslami banka, malla ilgili tüm riskleri üstlenir. Kiralama süresi, malın niteliğine ve müşterinin ihtiyaçlarına göre değişir. İcare sözleşmesi, malın İslami banka tarafından müşteriye kiralanmak üzere satın alındığı klasik bir icare sözleşmesi olabilir. Ayrıca, icare sözleşmesi kiracının kullanabileceği satın alma opsiyonunu da içerebilir. Buna göre bu tür bir sözleşme mülkiyetin kiracı lehine devredilmesiyle sonuçlanır. Dolayısıyla İcare sözleşmesi üç ana aktörü içerir : malın satıcısı, İslami banka ve kiracı. Kira, malın bedelini ve banka için uygun bir ücreti kapsar (Ghلامallah, 2022 : 93).

2.4.2.5. Selem

Selem sözleşmesi, belirli bir tarihte belirli bir miktarda malın gelecekteki teslimatı için nakit ödeme yapan bir müşteri ile İslami banka arasındaki anlaşmadır. Murabaha'dan farklı olarak teslimatı ertelenerek ödemesi nakit yapılan vadeli satıştır. Bu finansman yöntemi genellikle tarımda üretim araçlarının ve hammaddeye ilişkin faaliyetlerin finansmanında kullanılır (Jouini ve Pastré, 2008 : 35).

İslami finans, büyük bir belirsizlik içerdiği için, sözleşmenin imzalandığı tarihte mevcut olmayan bir malın satışını genellikle yasaklar. Bu nedenle selem sözleşmesi, özellikle tarımda belirli işlemleri kolaylaştırmak amacıyla bir istisnadır. Bu istisna Peygamber Muhammed'in (s.a.s) bir Hadis'te yetkilendirmesiyle olmuştur : *"Kim selem yaparsa, bilinen bir ölçüye ve bilinen bir ağırlıkta, bilinen bir vadeye teslim olsun"* (Toumi, 2011 :46). Dolayısıyla, selem sözleşmesini geçerli olabilmesi için aşağıdaki unsurların belirtilmesi gerekir :

- ✓ Teslim edilecek ürünün niteliği,
- ✓ Miktar,
- ✓ Kalite,
- ✓ Teslim tarihi ve yeri,
- ✓ Ve nakit olarak ödenmesi gereken tam tutar.

2.4.2.6. İstisna

Bu sözleşme, bir tarafın (müstasnii) diğer taraftan (sanii) belirli bir ücret karşılığında bir mal üretmesini veya inşa etmesini talep ettiği bir anlaşmadır. Selem sözleşmesinden farklı olarak ödeme nakit, taksitli veya vadeli olabilir. Dolayısıyla İstisnaa sözleşmesi, alıcı ve satıcı olmak üzere iki taraf içerir. Ancak, İslami banka tarafından finanse edildiğinde, işlem ikili bir İstisnaa sözleşmesi şeklini alır ve üç tarafı içerir : müşteri, banka ve satıcı (sani'i). Bu iki sözleşme aynı malı konu alsa da, bağımsızdır ve özellikle fiyatlar farklıdır. Bu fark, bankanın kâr marjını temsil eder. Bu finansman yöntemi genellikle uçak, gemi gibi büyük altyapı veya ağır ekipmanların finansmanında kullanılır (Toumi, 2011 :25).

İstisna sözleşmesinin farklı aşamaları şu şekildedir :

- 1) Müşteri ve üretici/ satıcı (sani'i), üretilecek malın özelliklerini belirler,
- 2) Banka üretici ile bir İstisnaa sözleşmesi yapar. Bu sözleşmede malın özellikleri, teslim tarihi, teslim yeri ve ödeme koşulları belirtilir,
- 3) Banka ve müşteri, ilk sözleşmedeki malın aynı özelliklerini içeren ancak teslim tarihi ve ödeme koşulları bu ikinci sözleşmeye özel olan bir İstisnaa sözleşmesi üzerinde anlaşır,
- 4) Son olarak, banka müşteriye teslim edilmek üzere malı satıcıdan teslim alır.

2.4.2.7. Karz-ı Hasen

Karz-ı Hasen, belirli durumlarda, örneğin bir şirketin veya bireyin mali zorluklarla karşılaştığı durumlarda veya yeni gelişen sektörlerin gelişimini teşvik etmek istendiğinde kullanılan istisnai bir ücretsiz kredidir. Bankaya herhangi bir ücret veya faiz ödenmez ve müşteri yalnızca kendisine verilen anaparayı geri öder. Faizsiz kredi, kâr amaçlı ticari bir kredi olarak değil, sosyal amaçlı bir yardım olarak değerlendirilebilir. Ancak bu tür finansman İslami bankalar tarafından nadiren kullanılmaktadır (Jouini ve Pastré, 2008 : 37).

2.4.2.8. Sukuk

İslami finans kurumlarının başarısına, likiditelerini yönetmek amacıyla finansal piyasa araçlarına olan ihtiyaç eşlik etmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere, İKÖ (İslam Konferansı Örgütü) İslam Fıkhı Konseyi, 6-11 Şubat 1988 tarihlerinde Cidde'de gerçekleştirilen dördüncü oturumunda sukuk kavramını meşrulaştırmıştır. Bu, geleneksel borçlanma senetlerine yatırım yapmak yerine Şeria temelli alternatif bir finansman kaynağının yolunu açmıştır. AAOIFI, Sukuk'u maddi bir varlığı temsil eden ortak mülkiyet hakları olarak tanımlamaktadır. Daha basit bir ifadeyle Sukuk, getirisi bir dayanak varlığın performansına bağlı olan menkul kıymetlerdir. Bu varlıklar hizmetler, haklar, mallar, veya bu mallara ilişkin menfaatler olabilir (a.g.e., 2008 : 55).

2.5. Makâsıdü's-Şeria Işığında İslami Bankacılığın Hedefleri

İslami bankacılığın ana bilimi olan İslam ekonomisinin temelleri, ekonomik refah, evrensel kardeşlik ve adalet, gelirin adil dağılımı kavramlarına dayanmaktadır. Bu hedefler, her bireyin ve kuruluşun adalet, eşitlik ve özgürlüğü taahhüt ettiği bir refah toplumu için teşvik eder. Bu ilkelerin hiçbiri, ahiretteki nihai felah kaygısı olmaksızın, salt kâr amacı güdme ve maddi kazanç sağlamaz. Benzer şekilde İslami bankacılığın temelleri de dünya ile ahiret arasında dengeli bir yaşamı teşvik eder. Dolayısıyla İslami bankacılık ancak Makâsıdü's-Şeria'ya uygun olarak faaliyet gösterebilir (Al-Mubarak ve Osmani, 2010: 5). Bu da, İslami bankacılığın temel işlevi Makâsıdü's-Şeria'ya ulaşarak insan refahını sağlamak olması gerektiği anlamına gelir (Chapra, 1996: 33). Makâsıdü's-Şeria, İslami finans kurumlarının, şeria'nın belirlediği erdem ve ahlaki vicdan standartlarına uyum sağlamak için bir rehber olarak görülebilir. Bu standartlar, kurumların bireyin ve toplumun hakları ve sorumluluklarıyla ilgili olarak koruduğu bir dengeyi gerektirir (Nooraslinda vd., 2013: 1146).

Chapra'ya (2019: 15) göre, İslami bankacılık sistemi İslam ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. Fakat İslami öğretiler bağlamında bu rolü yerine getirebilmesi için İslami değerler ve Müslüman toplulukların temel hedefleri doğrultusunda reforme edilmesi ve yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. İslami değerlere uygun istihdam ve ekonomik refahın sağlanması ve gelirin belirli ellerde toplanmasının önlenmesi amacıyla İslami banka finansmanı sağlanmalıdır. Bu nedenle, İslami bankacılık finansmanı özellikle Mudârebe ve Muşaraka finansmanları İslami toplumun amaçları ve ekonomik planlarıyla uyumlu olmalıdır (a.g.e., 2019: 149). "İslam dünyası ribadan kurtulmak istiyorsa Mudârebe ve Muşaraka yeniden canlandırılmalıdır. Bunlar hiç şüphesiz yatırımların güdülenmesinde, becerilerin ve girişimciligin ödüllendirilmesinde ve Müslüman topluluklar menfaatine büyümenin hızlanmasında canlandırıcı rolü oynayacaktır" (a.g.e., 2019: 59).

Ayrıca, Chapra (2019: 18) İslami değerlere uygun olarak maddi refaha ulaşmak için aşağıdaki gerekliliklerden söz etmiştir:

- Gereksiz ve ahlaki açıdan şüpheli mal ve hizmetlerin üretimiyle refah sağlanmamalıdır,

- Toplumdaki sosyal eşitsizlikleri artırabilecek şekilde dikkat çekici tüketimi teşvik etmekten kaçınılmalıdır,
- Mevcut ve gelecek nesillere zarar vermemek amacıyla ahlaki ve fiziksel çevreyi korumalıdır.

İbn Aşûr'a (2001 :464-474) göre Mal ile ilgili şeria'nın beş amacı vardır:

- Dolaşım "الرواج" : Ticaret ve diğer meşru yollarla malın mümkün olduğu kadar çok sayıda insanın elinde dolaşmasıdır.
- Şeffaflık "الوضوح" : Mal mümkün olduğunca insanlar arasındaki çatışmalardan uzak tutmak suretiyle, İslam borçta şahitlik ve ipoteği kanunlaştırmıştır.
- Koruma "الحفظ" : Kamu ve özel malın zarar görmesinden veya kötüye kullanılmasından korunmasıdır.
- Tutarlılık "الثبات" : Malın sahibine güvenli ve tartışmasız bir şekilde tahsis edilmesidir.
- Adalet "العدل" : Malın adaletsiz bir şekilde elde edilmesidir. Ayrıca, malda adaletin gözetilmesi, kamu çıkarlarının korunmasını ve zararın önlenmesini de içerir. Buna göre, bireyin malını tasarruf etme özgürlüğü, başkalarına zarar vermeyecek ve kamu yararına aykırı olmayacak şekilde sınırlandırılmıştır

İslam ülkeleri merkez bankaları guvernörlerinin 1980 yılında Riyad'da yaptıkları toplantıda İslami bankacılık sisteminin bazı hedefleri şöyle sıralanmıştır (Sarı, 2018: 22):

- İslam ekonomisinin ilkelerini uygulamak,
- Tasarrufları iş fırsatları yaratmak ve sosyo-ekonomik sonuçların elde edilmesine katkıda bulunmak amacıyla yatırımlara yönlendirmek,
- Dengeli bir finansal sistem oluşturmak,
- İslami prensiplere uygun çeşitli bankacılık hizmetleri sunmak.

Chapra'ya (2019: 16) göre, İslami para ve bankacılık sisteminin gerektirdiği en önemli amaç ve işlevler şunlardır:

- Tam istihdam ve ideal ekonomik büyüme ile geniş tabanlı ekonomik refahın sağlanmasına katkıda bulunmak,
- Ticari veya geleneksel bankaların tamamını temsil etmeyen, sosyo-ekonomik adaleti yerine getirmek amacıyla risk paylaşımı ilkesi aracılığıyla ekonomik kalkınmaya katalizör görevi görmek,
- Servetin adil ve dengeli bir şekilde dağılımına katkıda bulunarak tüm paydaşların özgürleşmesine ve güçlenmesine yardımcı olmak,
- Paranın daha güvenilir bir hesap birimi, daha adil bir ödeme standardı ve daha istikrarlı bir değer saklama aracı olmasına katkıda bulunarak mübadele aracını güçlendirmek,
- Bankacılık sisteminin sunduğu tüm hizmetlerin etkin biçimde sağlanmaktadır.

Sabirzyanov ve Hashim 'a (2015: 91) göre İslami bankaların ana ve en önemli amaçları şunlardır:

- Sadece bilgi ve becerileri değil, daha da önemlisi doğru ahlaki değerleri geliştiren çeşitli eğitim ve öğretim programlarına katkıda bulunmak,
- Akademisyenler ve öğrencilerle birlikte eğitim kurumlarını desteklemek,
- Burslar, araştırma hibeleri, da'va faaliyetlerine finansman, Kuran ezberleme programları, eğitim konferansları ve atölye çalışmaları, ve yayınlar sağlamak,
- Sözleşme koşullarında, ürün ve hizmetlerin fiyatlandırılmasında ve tüm ticari faaliyetlerinde adaleti sağlamak,
- Fonları verimli bir şekilde kullanarak gelir eşitsizliğini azaltmaya yardımcı olabilecek önemli alanlara ve reel sektörlere yatırım yapmak,
- Sadece kârlılığı, uygun risk yönetimini ve verimliliği değil, aynı zamanda toplumsal refahı da teşvik etmektedir.

Asutay (2012: 99) ideal İslami bankanın amaçlarını, değerlerini ve normlarını dört özellik altında sınıflandırmıştır:

- 1) İslami finans ilkeleri İslam'ın ontolojisinden türetildiği için, İslami bankaların işlemleri riba, garar, ve spekülâtif işlemlerden ya da İslami normları ihlal eden mal ve hizmet üretiminden kaynaklanmamalıdır,
- 2) İslami değerlere ve normlara dayanan İslami bankaların faaliyetleri, riba ve gararı ortadan kaldırmanın ötesinde etik yatırımlara yönelik olmalıdır. Ayrıca, kâr ve zarar paylaşımı dayalı finansal sözleşmeler, girişimcilik faaliyetlerinin gelişimini ve finansal piyasalarda daha fazla istikrarı teşvik edecek Mudaraba ve Muşaraka veya özsermaye finansmanı şeklinde teşvik edilmelidir,
- 3) İslami bankaların operasyonları, istikrarı, üretkenliği ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmenin yanı sıra parasal ve reel ekonomiyi birbirine bağlamak için varlık tabanlı işlemlere dayanmalıdır,
- 4) İslami bankaların yalnızca "piyasalara" değil, topluluklara hizmet etme amacıyla sosyal yönelimli beklentilere yanıt vermeleri beklenmektedir. Bu nedenle, İslami bankaların küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) ve yoksullar dahil olmak üzere tüm pazar segmentlerinin finansal ihtiyaçlarına hizmet etmesi beklenmektedir. Ayrıca, İslami bankaların kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarında, İslami çerçevelerin sosyal boyutlarını yansıtan vakıf, zekât, sadaka ve karz al-hassan gibi kavramların da sunulması beklenmektedir.

Sonuç olarak İslami bankalar, finansman ve hizmetleri aracılığıyla İslami toplumdaki ekonomik, sosyal ve çevresel rollerini yerine getirmelidir. Buna göre, İslami bankaların temel amacı yalnızca kârı ve hissedarların çıkarlarını maksimize etmek değil, aynı zamanda Şeria'nın genel amacı olan tüm paydaşların refahını sağlamak olmalıdır.

2.6. İslami Bankacılıkta Kurumsal Yönetim, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Sürdürülebilir Kalkınma ve Makâsıdü's-Şeria Arasındaki İlişki

Gelişmekte olan tüm toplumlar, yarım yüzyıldan fazla bir süre boyunca, kapitalizmden sosyalizme ve komünizmden serbest ve komuta ekonomisine kadar birçok ekonomik sistemi denemiş, ancak her durumda sonuç hayal kırıklığı yaratmış ve onların ekonomik ve sosyal hedeflerine ulaşamamıştır. Bu başarısızlıklar artık gelişmekte olan ülkelerle sınırlı kalmamakta, ekonomik ve finansal krizlerin

şiddetlenmesi nedeniyle kapitalist merkezin ülkelerine ve ana kutuplarına kadar uzanmıştır. Sonuç olarak, ekonomide ahlaki değerleri yeniden canlandırma ve kurumlara ahlaki bir kültürü benimsetme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu amaçla etik ekonomi, etik ticaret, sosyal sorumlu yatırım, kurumsal sosyal sorumluluk ve sürdürülebilir kalkınma gibi alanlarda akımlar ve girişimler geliştirilmiştir. Bu akımların tümü, mevcut kapitalist sistem, feci finansal ve ekonomik krizlere yol açan etik boyutlardan temelde ve tehlikeli bir şekilde yoksun olduğundan, ekonomi ve etik arasındaki tarihsel ayrılığın pratik bir yansımasıdır (El-Nuri, 2021: 115-116).

Kurumların faaliyetlerinin toplum üzerindeki etkisiyle ilişkili olan kurumsal sosyal sorumluluk kavramı, çalışanların hakları, cinsiyet politikaları, çevreye duyarlılık, hayır işleri ve fakirlerin yardımı, yönetimde şeffaflık ve finansal raporların doğrulanması gibi konular etrafında dönmektedir (Carroll, 2006: 34). Kuran'da tarif edildiği ve kurucular tarafından dile getirildiği şekliyle İslam ekonomisi, ekonomiye ahlaki bir boyut katmaktadır; Buna göre, işlemlerin ve sözleşmelerin salt şekline değil, özüne odaklanan sosyal bankacılığı önermektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk uygulaması, İslam'ın öğretilerinin önemli bir parçasıdır. Bu anlayışa göre inanç (takva) ile birlikte ahlak, ekonomik ve finansal faaliyetler de dahil olmak üzere hayatın tüm yönlerine rehberlik etmektedir (Nor ve Hashim ,2014: 2). Dusuki ve Abdullah (2007: 34) İslami bankalar da dahil olmak üzere Şeria temelli prensipleri takip ettiğini iddia eden herhangi bir kuruluşun, İslam'ın gerçek ruhunu koruduğu için doğal olarak kurumsal sosyal sorumluluğu uygulaması gerektiğini belirtmiştir. Abubakar (2016: 4), kurumsal sosyal sorumluluğun, kurum ve şirketlerin toplumun çıkarlarını ve refahını korumasını gerektirdiğini ve bu da tüm paydaşların refahının sağlanması olarak tanımlanan Makâsıdü's-Şeria ile uyumlu olduğunu vurgulamıştır.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), kurumsal yönetimi "bir şirketin yönetimi, yönetim kurulu, hissedarları ve diğer paydaşları arasındaki ilişkiler bütünü" olarak tanımlamaktadır. Kurumsal yönetimin amacı, şeffaflık ve hesap verebilirlik aracılığıyla tüm paydaşlara "adalet" sağlamaktır (Chapra ve Ahmed, 2002: 12). Ancak, İslami bankalar, geleneksel bankalardan daha geniş bir paydaş yelpazesine sahiptir. İslami finansal kurumlar, hem dünyevi hem de ahiret odaklı performansı içeren bütünsel bir performansa sahiptir. Bu açıdan, İslami kurumsal yönetim modeli,

İslam'ı diğer paydaşların yanı sıra en yüksek paydaş olarak kabul eder. Egemen paydaş olarak İslam kavramı, Şeria'yı kurumun tüm işlerinin yöneten kanunu olarak koyduğu ve Şeria denetleme kurulunun oluşturulmasına yol açan kurumsal yönetim sisteminin yapısını etkiler (Lesmana ve Haron, 2019: 78). "İslami" terimi, İslami bir bankada, finansal işlemlerin ötesinde, İslam'ın kapsamlı normatif dünyasını ifade ederek yaşamın tüm yönlerini kapsar. Başka bir ifadeyle, İslami kurumsal yönetim, Makâsıdü's-Şeria olarak tanımlanan tüm paydaşların refahına ulaşmayı hedeflemektedir (Sencal ve Asutay, 2020: 6).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının en sık kullanılan tanımı: gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan bugünkü insanların ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktır. Sürdürülebilir kalkınmaya İslami perspektiften bakıldığında, İslam'ın kaynakların verimli ve etkili kullanımını sağlamak amacıyla sosyo-ekonomik kalkınma ile çevre arasında bir denge kurduğu söylenebilir. Gelecek nesillerin güvenliğine yönelik endişe, neslin korunmasında belirtildiği gibi ve sürdürülebilir kalkınma politikasına benzer şekilde Makâsıdü's-Şeria'nın ayırt edici özelliğidir. Makâsıdü's-Şeria ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri, sürdürülebilir ve kapsayıcı kalkınmaya odaklanır. Kapsayıcı kalkınmanın olmaması, onurunu tehdit eden temel insan ihtiyaçlarının karşılanmasını engeller; İnsan onurunun korunması, Makâsıdü's-Şeria'nın merkezinde yer alır (Abdullah, 2018: 159). Çeşitli yoksunluk biçimleriyle mücadele, sağlıklı yaşam, iyi eğitim, eşitlik ve büyüme fırsatı, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin ve Makâsıdü's-Şeria'nın ortak özelliklerinden bazılarıdır. Benzer şekilde, ekonomik büyüme, sanayileşme, işbirliği ve sürdürülebilir tüketim kalıplarının teşviki ile birlikte deniz, okyanus, iklim, ekosistem, su ve enerjinin korunması yoluyla kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanması, hem Şeria'nın hem de sürdürülebilir kalkınmanın hedefleri arasında yer almaktadır (a.g.m., 2018: 160). Kurumsal sosyal sorumluluk ve sürdürülebilir kalkınma, sosyal adalet hedefleriyle insan merkezli ekonomik kalkınmayı inşa etmeyi amaçlayan İslami ahlaki ekonominin "Islamic Moral Economy" ayrılmaz bir parçasıdır (Nor ve Asutay, 2011: 1). İslam'da kalkınma vizyonu, insanın evren ve sahibi olan Allah arasındaki ilişkiye dayanan halifelik meselesinden türemiştir. Bu kavram, manevi ve maddi kalkınmayı bir araya getirir ve insan ruhunu, evreni imar etme ve Allah'a tam bir kulluk sağlama

konusunda rolünü gerçekleştirebileceği şekilde yüceltir. Bu nedenle, İslam'da kalkınma kavramı, maddi perspektifi ve fiziksel refahı sağlamaktan öte, ruhun ve aklın ihtiyaçlarına ve taleplerine ulaşmayı da içerir (Dawaba, 2019: 27). Yousri'nin (t.y.:14) İslami bir perspektiften tanımladığı gibi “Kalkınma, maddi ve manevi hedefler arasında denge içerisinde, mevcut kaynakların mümkün olan en üst düzeyde ve en iyi şekilde kullanılmasına yönelik, İslami kanunların ve ahlaki değerlerin benimsenmesiyle eş zamanlı olarak insanın üretken kapasitelerini harekete geçiren, sosyo-ekonomik çevredeki yapısal bir değişikliktir”.

Dolayısıyla Makâsıdü's-Şeria, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları içerirken, aynı zamanda bu boyutları yöneten ve yönlendiren dini bir boyutu da kapsar. Chapra'ya (2008: 27) göre insanın manevi ve maddi tüm ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olacak şekilde ıslahını sağlama konusunda en büyük potansiyeli taşıyan şey, dini dünya görüşüdür. İmam Al-Gazzali'nin belirttiği gibi dini korumak Şeria'nın temel amaçlarından biridir ve onu korumadan dünya ve ahirette refaha ulaşmak mümkün değildir. “İslami hedeflere ulaşmada İslami stratejinin en önemli unsuru, hayatın sözde dünyevi tüm yönlerini manevi yönleriyle bir araya getirerek, insanoğlunun ve yaşadığı toplumun ahlaki yükselişini sağlamaktır. Böyle bir manevi yükseliş olmadan hedeflerin hiçbirisi başarılamaz ve gerçek insan refahını yakalamak zor olur” (Chapra, 2019: 29). Buna göre Makâsıdü's-Şeria kavramı, kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal yönetim ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarını kapsayan ve bunların ötesine geçen bir kavramdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMİ BANKACILIK FAALİYETLERİNİN MAKÂSIDÜ'Ş-ŞERİA'YI DESTEKLEME PERFORMANSININ ANALİZİ: PANEL VERİ ANALİZİ

Bu bölümde, İslami bankaların faaliyetlerinin Makâsıdü'ş-Şeria'yı destekleme performansı bir endeks oluşturarak ampirik olarak incelenecek ve bu performansı etkileyen faktörler panel veri analiziyle belirlenmeye çalışılacaktır. İlk olarak, Makâsıdü'ş-Şeria endeksinin göstergelerinin seçimi ve araştırma hipotezlerinin oluşturulmasında temel aldığımız literatür incelenecektir. İkinci olarak, uygulanan metodoloji açıklanacak ve son olarak, elde edilen ampirik sonuçlar analiz edilecektir.

3.1. Literatür Taraması

İslami bankaların “İslami” kimliğini yansıtan, faaliyetlerinin ilke ve hedefleriyle ne ölçüde uyumlu olduğunu değerlendiren alternatif bir ölçü geliştirmek amacıyla yürütülen en önemli çalışmalar aşağıda sunulmaktadır.

- Hameed vd. (2004)

Hameed vd. (2004) çalışmalarında, İslami bankacılık performansına ilişkin 2 alternatif ölçüm önermişlerdir : Birincisi « İslami Açıklama Endeksi », nitel göstergelere dayanırken, ikincisi ise « İslami Nicelik Endeksi », nicel göstergelere ve finansal oranlara dayanmaktadır. İslami açıklama endeksi, Şeria'ya uyum göstergeleri, kurumsal yönetim göstergeleri ve sosyal/çevre göstergeleri olmak üzere üç tür nitel göstergeden oluşmaktadır. İslami nicelik endeksi ise, finansal konularla, özellikle de bankaların kendilerine emanet edilen kaynakları yönetme verimliliğiyle ilgilenmektedir (Bkz. : Tablo 3.1). Çalışmada, 2001-2002 dönemi için Malezya Berhad İslam Bankası ve Bahreyn İslam Bankası olmak üzere 2 İslami banka değerlendirilmiştir. Sonuçlar, bazı bilgi ve verilerin paydaşlara tam olarak açıklanmamasından dolayı, iki bankanın kalite ve kamuyu aydınlatma düzeyi açısından düşük performans sergilediğini ortaya koymuştur. İki banka

karşılaştırıldığında Bahreyn İslam Bankası'nın Malezya Berhad İslam Bankası'na kıyasla daha şeffaf olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 3.1. İslami Açıklama Endeksi ve İslami Nicelik Endeksi

A. İslami Açıklama Endeksi	
1. Şeria'ya Uyum Göstergeleri	
1.1.	Şeria Denetleme Kurulu (ŞDK) : a) ŞDK'nun atanması b) ŞDK raporu c) Yürütülen fiili faaliyetin tanımlanması d) ŞDK üyelerinin geçmişi (İsim, Eğitim geçmişi, deneyimleri)
1.2.	Temel Bilgi : a) Vizyon, misyon ve hedefler b) Asıl aktivite
1.3.	Mali Tablolar : a) İslami yatırımın tanımlanması b) İslami olmayan yatırımların belirlenmesi c) İslami gelirin belirlenmesi d) İslami olmayan gelirlerin belirlenmesi e) Zekat ve hayır kurumlarında fonların kaynakları ve kullanımları beyanı f) Karz fonlarının kaynaklarının ve kullanımlarının beyanı g) Gelir kaynaklarının belirlenmesi : i. Mudilere atfedilebilen hariç tutulan gelir ii. Murabaha finansmanına atfedilebilen hariç tutulan gelir h) Mümkün olduğunda geçerli değerin benimsenmesi i) Katma değer beyanı
2. Kurumsal Yönetim Göstergeleri	
2.1.	Yönetim kurulunun oluşumu : a. Yönetim kurulu, bağımsız icracı olmayan direktörlerin en az üçte birini oluşturur b. Yönetim kurulunda Şeria kurulundan bir temsilci bulunur
2.2.	Randevu ve Yeniden Randevu : a) Direktörler üç yılda bir dönüşümlü olarak emekli olurlar ve daha sonra yeniden atanmaya hak kazanırlar b) İcrada görevli olmayan yöneticilerin yeniden atanması otomatik değildir c) İcrada görevli olmayan üyelerin atanma koşulları açıklanır

2.3.	Kurul Toplantıları : a) Yönetim Kurulu toplantıları yılda en az dört kez yapılır b) Bir yıl içinde yapılan yönetim kurulu toplantı sayısı ve yapılan toplantılara ilişkin olarak her bir yöneticinin katılımının detayları açıklanır c) Yöneticiler ortalama olarak toplantının en az %75'ine katılır
2.4.	Yönetici masrafları ve ücretleri : a) Yönetici ücretleri açıklanır b) Maaş ve performansla ilgili unsurlar için ayrı rakamlar ve performansın ölçülme esası açıklanır c) Hissedar, yöneticilerin toplam ücretini onaylanır
2.5.	Aday Komitesi : a) Şirketin aday komitesi vardır b) Komite, münhasıran, çoğunluğu bağımsız olan icracı olmayan yöneticilerden oluşmalıdır
2.6.	Ücretlendirme Komitesi : a) Ücretlendirme Komitesi vardır b) Ücretlendirme komitesi, tamamı veya büyük bir kısmı icrada görevli olmayan yöneticilerden oluşmalıdır c) Ücret komitesi üyeliği, yönetici raporunda yer almalıdır
2.7.	Denetim komitesi : a) Denetim komitesi vardır b) Denetim Komitesi, çoğunluğu bağımsız olan en az üç icracı olmayan direktörden oluşur c) Denetim komitesi, muhasebe konusunda uzman olan birini içerir d) Denetim komitesi, yıllık hissedarlar toplantısında dış denetçiyi tavsiye eder e) Komite, yılda en az bir kez, mali tabloları incelemek üzere icra kurulu üyeleri olmaksızın dış denetçilerle bir araya gelir f) Denetim komitelerinin faaliyetlerinin ayrıntıları, bir yıl içinde yapılan denetim toplantılarının sayısı ve toplantılara ilişkin olarak her bir yöneticinin katılımının ayrıntıları açıklanır g) Denetim komitesi üyeleri, toplantıların ortalama en az %75'ine katılır

2.8.	Şeria Denetleme Kurulu (ŞDK) : a) Muhasebe konusunda uzman biri vardır b) ŞDK, mali tabloları gözden geçirmek için denetim komitesi ve/veya dış denetçi ile toplanır c) ŞDK faaliyetlerin detayları, bir yıl içinde yapılan yönetim kurulu toplantılarının sayısı ve toplantılara ilişkin olarak her bir üyenin katılımının detayları açıklanır d) ŞDK komite üyeleri, toplantıların ortalama en az %75'ine katılır e) ŞDK bağımsız bir kuruluştur
2.9.	Diğerleri : a) Yöneticiler, üst yönetim, eğitim geçmişi, iş deneyimi vb. açısından nitelikli kişilerdir b) Başkan ve CEO farklı kişilerdir c) Risk Yönetim Komitesi vardır d) İngilizce açıklama vardır e) Kurumsal Yönetim ile ilgili açıklama vardır f) Etkin bir iç kontrol sisteminin sürdürülmesinin açıklanması g) Müdür raporu vardır
3. Sosyal ve Çevresel Göstergeleri	
3.1.	Politika ve Hedef : a) Misyon beyanı/çevre politikası beyanı b) Misyon beyanı/sosyal politika beyanı c) Çevresel amaç d) Sosyal amaç
3.2.	Topluluk sorunları : a) Tüketici bakımı b) Toplum katılımı
3.3.	Çalışan sorunları a) Sağlık ve güvenlik b) Çalışan eğitimi c) Diğer konularda raporlama yapmak
3.4.	Çevre sorunları a) Çevre koruma c) Çevre sorunlarına bakış d) Çevre Yönetim Sistemi e) Enerji tasarrufu f) Çevresel göstergeler ve hedef

B. İslami Nicelik Endeksi	
4.1.	Kâr Paylaşım Oranı (Mudaraba + Muşaraka) / Toplam Finansman
4.2.	Zekât Performans Oranı Zekât / Net Varlık
4.3.	Adil Dağıtım Oranı Paydaşlarına Dağıtılan Gelir / (Toplam Gelir - Zekat ve vergi)
4.4.	Yöneticiler-Çalışan Refah Oranı Ortalama Yönetici Ücreti / Ortalama Çalışanların Refahı
4.5.	İslami Yatırım ve İslami Olmayan Yatırım İslami Yatırım / (İslami + İslami Olmayan Yatırım)
4.6.	İslami Gelir ve İslami Olmayan Gelir İslami Gelir / (İslami + İslami Olmayan Gelir)
4.7.	AAOIFI Endeksi Uygulanan AAOIFI prensiplerinin sayısı / Uygulanan toplam muhasebe prensiplerinin sayısı

Kaynak : Hameed vd. (2004 :21-28)

- **Hanifa ve Hudaib (2007)**

Hanifa ve Hudaib, 2002-2004 dönemi için Arap Körfezi bölgesinde 7 İslami bankanın (Abu Dhabi Islamic Bank, Al-Baraka Bank, Al-Rajhi Bank, Bahrain Islamic Bank, Dubai Islamic Bank, Kuwait Finance House ve Shamil Islamic Bank) performansını incelemek için « Etik Kimlik Endeksini » oluşturmuşlardır. İçerik analizi yoluyla, Etik kimlik endeksi, İslami bankaların yıllık raporlarında açıkladığı bilgiler ile ideal etik kimlikleri arasındaki farklılıklara dayanarak etik kimliğin gücünü veya seviyesini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Etik kimlik endeksi 5 kavram, 8 boyut ve 78 unsurdan oluşmaktadır (Bkz. : Tablo 3.2). Sonuçlara göre, 7 İslami bankadan yalnızca birinin (Bahreyn İslam Bankası) ortalamanın üzerinde bir etik kimlik endeksine sahip olduğu tespit edilmiştir. Diğer 6 İslami bankanın ise, açıklanan bilgiler ile ideal etik kimlikler arasında büyük bir uyumsuzluk olduğu belirlenmiştir. En büyük uyumsuzluk dört boyutta kanıtlanmıştır (Topluma taahhütleri ; Kurumsal vizyon ve misyonun açıklanması ; Zekât, Karz-ı Hasen ve Sadaka'ya katkı ve yönetim ; Üst yönetime ilişkin bilgiler).

Tablo 3.2. Etik Kimlik Endeksi

Kavram	Boyut	Unsur
1. Temel Felsefe ve Değerler	A. Vizyon ve Misyon Beyanı	i) Şeria ilkelere göre faaliyet gösterme taahhütleri ii) Şeria ilkelere göre getiri sağlama taahhütleri iii) Hissedarların getirilerini maksimize etmeye odaklanmak iv) Müslüman toplumun ihtiyaçlarına hizmet eden mevcut yönler v) Müslüman toplumun ihtiyaçlarına hizmet etmede geleceğe yönelik yönler vi) Yalnızca Şeria'ya uygun yatırım faaliyetlerinde bulunma taahhütleri vii) Yalnızca Şeria'ya uygun finansman faaliyetlerinde bulunma taahhütleri viii) Sözleşmeleri 'sözleşme beyanı' yoluyla yerine getirme taahhütleri ix) Hissedarlara ve müşterilere takdir
	B. Yönetim Kurulu ve Üst Yönetim	i) Yönetim Kurulu Üyelerinin İsimleri ii) Yönetim Kurulu Üyelerinin Görevleri iii) Yönetim Kurulu Üyelerinin Resimleri iv) Yönetim Kurulu Üyelerinin Profili v) Yönetim Kurulu Üyelerinin Ortaklıkları vi) Yönetim Kurulu Üyeleri arasında çoklu müdürlükler mevcuttur vii) Denetim Komitelerinin Üyeliği viii) Yönetim Kurulu Kompozisyonu: İcracı ve İcracı Olmayan ix) Rol İkiliği: CEO, Yönetim Kurulu Başkanıdır x) Yönetim Ekibinin İsimleri xi) Yönetim Ekibinin Pozisyonları xii) Yönetim Ekibi Resimleri xiii) Yönetim Ekibi Profili
2 & 3. Faizsiz ve İslami Olarak Kabul Edilebilir Fırsatlar	C.Ürün	i) Yasadışı faaliyetlere katılmamak ii) Yasadışı faaliyetlerde bulunma - Karın %'si iii) Yasadışı faaliyetlere katılma nedeni iv) Yasadışı faaliyetlerin ele alınması v) Tanıtılan yeni ürün vi) Yeni ürün için ŞDK tarafından ön onay vii) Yeni ürünün onaylanmasında şeria kavramının temeli viii) Ürünlerin sözlüğü/tanımı ix) Yatırım faaliyetleri-genel x) Finansman projeleri-genel

4. Gelişimsel ve Sosyal Hedefler	D. Zekât, Sadaka ve Karz al-Hassan	i) Banka Zekâtı sorumluluğu ii) Zekât için ödenen miktar iii) Zekât kaynakları iv) Zekâtın kullanımı/faydalanıcıları v) Dağıtılmayan zekât bakiyesi-tutar vi) Zekât bakiyesi nedenleri vii) Şeria'ya göre Zekâtın kaynakları ve kullanıldığına dair ŞDK onayı viii) Zekâtın Şeria'ya göre hesaplandığına dair SSB onayı ix) Bireyler tarafından ödenecek Zekât-tutar x) Sadaka kaynakları xi) Sadaka kullanımları xii) Karz al-Hassan'ın kaynakları xiii) Karz al-Hassan'ın kullanımları xiv) Kard al-Hassan sağlama politikası xv) Kard al-Hassan'ın ödenmemesi politikası
	E. Çalışanlar	i) Çalışanların takdiri ii) Çalışan Sayısı iii) Eşit fırsatlar politikası iv) Çalışanların refahı v) Eğitim : Şeria bilinci vi) Eğitim : Diğer vii) Eğitim : Öğrenci/işe alım planı viii) Eğitim : Parasal ix) Çalışanlar için ödül
	F. Borçlular	i) Borç politikası ii) Silinen borç miktarı iii) Borç verme faaliyetlerinin türü-genel iv) Borç verme faaliyetlerinin türü-ayrıntılı
	G. Topluluk	i) Kadın şube ii) İş fırsatları yaratmak iii) Topluma fayda sağlayan kuruluşlara destek iv) Devletin sosyal faaliyetlerine katılım v) Topluluk etkinliklerine sponsor olmak vi) Sosyal role taahhüdü vii) İslam ekonomisi konferansları
5. Şeria Denetleme Kurulunun İncelemeleri	H. Şeria Denetleme Kurulu	i) Üyelerin isimleri ii) Üyelerin resimleri iii) Üyelerin ücretlendirilmesi iv) Tüm üyeler tarafından imzalanan rapor v) Yapılan toplantı sayısı vi) Tüm ticari işlemlerin ex ante ve ex post incelenmesi vii) Bir örnek ticari işlemin ex ante ve ex post incelenmesi viii) Üründeki kusurları bildirmek : özel ve ayrıntılı ix) Üründeki kusurları düzeltme önerisi x) Üründeki kusurları gidermek için yönetim tarafından alınan önlemler xi) Kâr ve zararların Şeria'ya göre dağılımı

Kaynak : Hanifa ve Hudaib (2007 :112)

- **Mohammed vd. (2008)**

Mohammed vd. (2008) çalışmalarında, bireyleri eğitmek, adaleti sağlamak ve refahı teşvik etmek dahil olmak üzere üç hedefi kapsayan Ebu Zahara'nın Makâsıdü's-Şerîa kavramını uygulamışlardır. Nitel Şeria hedeflerini nicel ölçümlerine dönüştürmek için Sekaran'ın (2000) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada, Orta Doğu ve Malezya'dan Şeria uzmanları ile yapılan görüşmeler ve anketlerin sonuçlarına dayanarak ağırlıklar ve göstergeler oluşturulmuştur (Bkz. : Tablo 3.3). İkinci hedef (Adaleti sağlamak) için İslami bankaların yıllık raporlarındaki veri eksikliği nedeniyle, birinci ve üçüncü hedeflerden on orandan yalnızca yedisi, 6 yıllık dönem (2000-2005) boyunca 6 İslami bankayı (Bank Muamalat, İslami Bank Bangladeş, Bank Syariah Mandiri, Bahrain Islamic Bank, Islamic International Arab Bank ve Sudanese Islamic Bank) değerlendirmek için kullanılmıştır. Toplam puanı ve Makâsıdü's-Şerîa endeksi hesaplamak için, SAW (Simple Additive Weighting : Basit Katkı Ağırlıklandırma) yöntemi uygulanmıştır. SAW yöntemi, atanan ağırlıkları performans göstergeleriyle çarparak Makâsıdü's-Şerîa göstergelerinin ağırlığını ölçmek için kullanılır. Sonuçlar, tek bir bankanın yedi göstergeyle yüksek performans gerçekleştiremediğini göstermiştir. Sıralamaya göre, IIABJ (Islamic International Arab Bank) ilk sırada yer almıştır.

Tablo 3.3. Makâsıdü's-Şerîa Endeksi (Mohammed vd., 2008)

Makâsıdü's-Şerîa	Ortalama ağırlık(%)	Boyut	Unsur	Performans Göstergeleri	Ortalama ağırlık(%)
1. Eğitim	30	1.Bilginin İlerlemesi (Advancement Of Knowledge)	1.Eğitim Bursu	1.Eğitim bursu/Toplam gelir	24
			2.Araştırma	2.Araştırma gideri/Toplam gider	27
		2.Yeni beceriler ve iyileştirmeler aşılacak	3.Eğitim	3.Eğitim gideri/Toplam gider	26

		(Instilling new skills and improvements)			
		3.İslami bankacılık konusunda farkındalık yaratmak	4.Tanıtım	4.Tanıtım gideri/Toplam gider	23
				Toplam	100
2. Adalet	41	4.Adil İşlemler	5.Adil Gelir	5.Kâr/Toplam gelir	30
		5.Uygun fiyatlı ürünler ve hizmetler	6.Uygun Fiyat	6. Tahsili Gecikmiş Krediler / Toplam Yatırım	32
		6. Haksızlıkların ortadan kaldırılması	7.Faizsiz ürün	7. Faizsiz gelir/Toplam gelir	38
				Toplam	100
3. Refah	29	7.Kârlılık	8.Kâr oranları	8. Net Kâr / Toplam aktif	33
		8.Gelir ve servetin yeniden dağıtımı	9.Kişisel gelir	9. Zekât/ Net gelir	30
		9.Reel sektöre yatırım	10.Reel sektörde yatırım oranları	10.Reel Ekonomik Sektöre Yatırım / Toplam yatırım	37
Toplam	100			Toplam	100

Kaynak : Mohammed vd. (2008 :7)

Mohammed vd. (2008) tarafından yapılan çalışmaya ve Ebu Zahara'nın Makâsıdü's-Şerîa kavramına dayanarak, İB'ların Makâsıdü's-Şerîa performansını ölçmek amacıyla bazı çalışmalar da yapılmıştır :

- **Mohammed ve Taib (2010)** : Mohammed ve Taib, 12 İslami banka ve 12 geleneksel bankanın Makâsıdü's-Şerîa performansını test etmişlerdir. Ayrıca, söz

konusu bankalar geleneksel finansal göstergeler (ROA, net faiz gelir oranı ve likidite oranı) kullanılarak da değerlendirilmiştir. Veriler 6 yıllık (2000-2005) dönem için toplanmıştır. Sonuçlar, Makâsıdü'sh-Şerîa endeksini kullanarak İslami bankaların geleneksel bankalardan daha yüksek bir performans sergilediğini kaydetmiştir. Geleneksel göstergelere göre ise, bulgular İslami bankaların konvansiyonel bankalara göre daha yüksek likidite oranına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, İslami bankaların performansı, kârlılık oranı ve net faiz geliri oranı açısından, konvansiyonel bankalardan daha düşük çıkmıştır.

- **Antonio vd. (2012)** : Bu çalışma, Ürdün'deki İslami bankaların Makâsıdü'sh-Şerîa performansı Endonezya'daki İslami bankaların performansı ile karşılaştırılmıştır. 2008-2010 dönemi için örneklem 4 bankayı içermiştir. Sonuçlar, hiçbir İslami bankanın yüksek bir Makâsıdü'sh-Şerîa performansı gösteremediğini tespit etmiştir. Endonezya'daki İslami bankalarının Ürdün'deki İslami bankalarına kıyasla daha yüksek Makâsıdü'sh-Şerîa performansı sergilemiştir.

- **Jazil ve Syahrudin (2013)** : Jazil ve Syahrudin, örneklem olarak Malezya ve Endonezya'dan 6 İslami bankayı kullanmışlardır. Sonuçlar, 2007-2011 döneminde hiçbir İslami bankanın 10 performans göstergesinin tamamında yüksek performans sergileyemediğini göstermiştir. Banka sıralaması açısından, Bank Muamalat Endonezya birinci sırada yer almıştır.

- **Saoqi (2017)** : Saoqi'nin çalışması, 2013-2014 döneminde Endonezya ve Malezya'daki İslami bankaların Makâsıdü'sh-Şerîa performansını ölçmek amacıyla yapılmıştır. İlk sırada Bank Islam Malezya Berhad yer alırken, ikinci sırada ise Bank Syariah Mandiri yer almıştır.

- **Alhammadi vd. (2020)** : Bu çalışmada, 2010-2018 dönemi için Endonezya'daki 3 İslami bankanın Makâsıdü'sh-Şerîa performansı analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, İslami bankaların Makâsıdü'sh-Şerîa performansında zaman içerisinde anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bank Islam Malezya Berhad birinci, Bank Syariah Mandiri ikinci, Bank National Endonezya ise son sırada yer almıştır.

- **Bedoui ve Mansour (2014)**

Bedoui ve Mansour, geometrik ve matematiksel yaklaşımlarla ölçülen, Makâsıdü'sh-Şerîa performansına dayalı görsel bir grafik önermişlerdir. Çalışmanın ilk

kısımında, İmam El-Gazzâlî'nin Makâsıdü's-Şerîa vizyonunun 5 ana hedefini (Dinin, aklın, nefsin, neslin ve malın korunması) temsil eden 5 eksenli bir grafik sunulmuştur (Bkz. : Grafik 3.1). Çalışmanın ikinci kısmında ise, El-Najjar (2008 :51)'ın Makâsıdü's-Şerîa kavramına dayanarak, 8 eksenli bir grafik sunulmuştur (Bkz. : Grafik 3.2). El-Najjar'ın yaklaşımı, dört hedef grubu oluşturmayı ve her birini iki alt gruba ayırmayı içermektedir (Bkz. : Tablo 3.4).

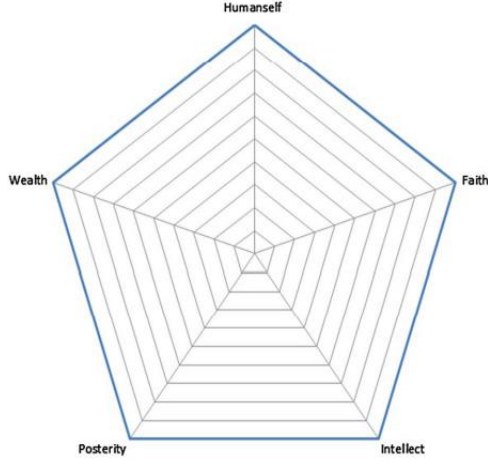
Tablo 3.4. El-Najjar'ın Makâsıdü's-Şerîa Kavramı

Makâsıdü's-Şerîa	Sonuçlar
(i) İnsan Hayatının Değerini Korumak (Safeguarding The Value of Human Life)	(a) Din (b) İnsan Hakları
(ii) İnsan Benliğinin Korunması (Safeguarding The Human Self)	(a) Can (b) Akıl
(iii) Toplumu Korumak (Safeguarding Society)	(a) Nesil (b) Sosyal Varlık
(iv) Fiziksel Çevrenin Korunması (Safeguarding The Physical Environment)	(a) Mal (b) Çevre

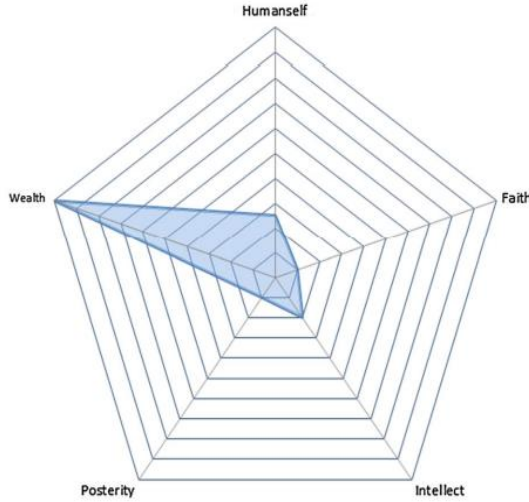
Kaynak : Bedoui ve Mansour (2014 :14)

Tüm hedeflerin performansı bir örümcek grafiğinde görselleştirilmiştir. Her köşe Makâsıdü's-Şerîa'nın amaçlarından birini sunmuştur. Örümcek grafiğinin merkez noktası sıfırdır. Herhangi bir hedef peşinde olmayan bir şirket, herhangi bir performans göstermemektedir. Finansal boyut dışındaki tüm boyutlarda kötü performans gösteren bir şirket, Mal hedefine yönelik bir yönelimi gösteren bir temsile sahiptir (Bkz. : Grafik 3.3). Tüm hedeflere eşit ve tam olarak uyulursa, kurumun performansı optimum olacaktır (Bkz. : Grafik 3.4). Ancak, yazarlara göre Mal hedefi her zaman diğer hedeflere hakim olduğundan bu durum pratikte kolayca uygulanamaz.

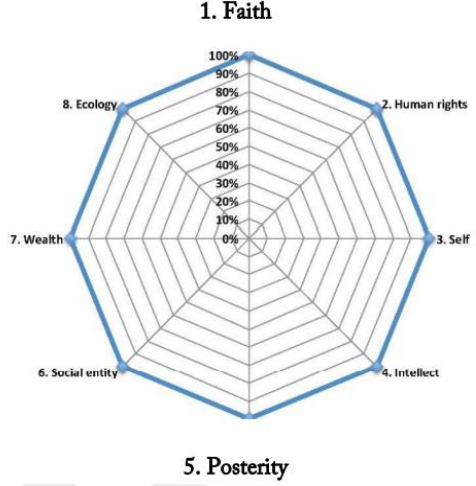
Şekil 3.1. Gazzâlî'nin Makâsıdü's-Şeria Kavramının Görselleştirilmesi

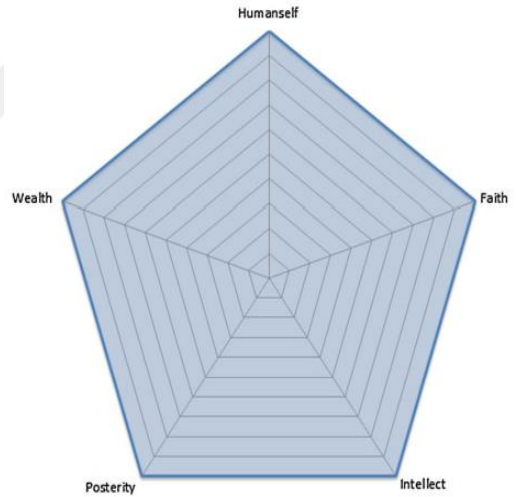
Şekil 3.3. Mal Odaklı Performans

Şekil 3.2. Najjar'ın Makâsıdü's-Şeria Kavramının Görselleştirilmesi

Şekil 3.4. Dengeli Optimum Performans

Kaynak : Bedoui ve Mansour (2014 :11-12)

- Asutay ve Harningtyas (2015)

Asutay ve Harningtyas (2015), İslami bankaların sosyal performansını ölçmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada Najjar'ın sekiz yönlü Makâsıdü's-Şeria kavramı uygulanmış ve literatüre (özellikle Mohammed vd., 2008 ; Hameed vd., 2004 ; Hanifa ve Hudaib, 2007) dayanarak, 25 boyut, 32 unsur ve 112 gösterge yoluyla 6 ülkeden (Endonesya, Malezya, Katar, Türkiye, Pakistan ve İngiltere) 13 İslami bankanın 5 yıllık (2008-2012) sosyal performansı değerlendirilmiştir. Analiz banka düzeyinde, ülke düzeyinde ve endüstri düzeyinde yapılmıştır. Banka performansına göre, en

yüksek puanı Endonezya bankası (Bank Syariah Mandiri) alırken, en düşük puanı ise İngiltere bankası (European Islamic Investment Bank) almıştır. Ülke performansı açısından, Endonezya ilk sıradayken, onu Pakistan, Malezya, Türkiye, Katar ve İngiltere izlemiştir. Sektör performansı ile ilgili olarak, ampirik kanıtlar sosyal ve çevresel sorumluluklarda başarı eksikliği nedeniyle İslami bankaların genel Makâsıdü’ş-Şerîa performansı etkileyici olmadığını göstermiştir.

- **Hudaefi ve Noordin (2019)**

Hudaefi ve Noordin, İslami bankaların Makâsıdü’ş-Şerîa performansını ölçmek için İmam El-Gazzâlî’nin kavramını uygulamışlardır (Bkz. : Tablo 3.5). Makâsıdü’ş-Şerîa endeksini ölçmek için yazarlar, Mohammed vd. (2008) çalışmasına atıfta dayanarak SAW yöntemi kullanmışlardır. Bu çalışmada denge kavramı uygulanarak ağırlıklar değişkenler arasında eşit olarak dağıtılmıştır. 2013-2015 dönemi için, örneklem 11 ülkeden (Bahreyn, Katar, Suudi Arabistan, Bangladeş, Endonezya, Malezya, Pakistan, Mısır, Sudan, Türkiye, İngiltere) 11 bankayı içermiştir. Beş amaçtan nefis amacının performansı en yüksek olanıdır ve onu din, mal, nesil ve akıl izlemiştir. Endonezya’daki BSM (Bank Syariah Mandiri), yeterli bilgi sağlaması nedeniyle en yüksek Makâsıdü’ş-Şerîa performansını kaydetmiştir.

Tablo 3.5. Makâsıdü’ş-Şerîa Endeksi (Hudaefi ve Noordin, 2019)

Makâsıdü’ş-Şerîa	Ortalama ağırlık(%)	Boyut	Unsur	Performans Göstergeleri	Ortalama ağırlık(%)
1. Din	20	1. Negatif olmayan unsurlar	1. Faizsiz ürün	1. Faizsiz gelir/Toplam gelir	50
		2. İslami bankacılık konusunda farkındalık yaratmak	2. Tanıtım	2. Tanıtım gideri/Toplam gider	50
				Toplam	100
2. Nefis	20	3. Adalet	3. Sadaka	3. Kazanılan sadaka/Toplam dağıtılan sadaka	25

			4. Çalışan refahı	4. Çalışanların giderleri/Toplam gelir	25
		4. Yoksulluğun ortadan kaldırılması	5. Zekât	5. Ödenen Zekat /Net varlıklar	25
		5. İş fırsatları	6. Toplam şube sayısı	6. Bu yılki toplam şube sayısı/ Bir önceki yılki toplam şube sayısı	25
				Toplam	100
3. Akıl	20	6. Eğitim	7. Eğitim bursu	7. Eğitim bursu/Toplam gelir	50
		7. Araştırma	8. Araştırma gideri	8. Araştırma gideri/Toplam gelir	50
				Toplam	100
4. Nesil	20	8. Sağlık ortamı	9. Tarımsal finansman	9. Bay' al-salam (tarım) finansmanı/ Toplam finansman	50
		9. Moral gelişimi	10. Eğitim	10. Eğitim gideri/Toplam giderler	50
				Toplam	100
5. Mal	20	10. Uygun fiyatlı ürün ve hizmetler	11. Tahsili gecikmiş krediler	11. Tahsili gecikmiş krediler / Toplam Yatırım	12,5

		11. Kar paylaşım oranları	12. Mudaraba finansmanı	12. Mudaraba finansmanı/Toplam finansman	12,5
			13. Muşaraka finansmanı	13. Muşaraka finansmanı/Toplam finansman	12,5
		12. Yeniden yapılandırılmış finansman (Restructred Financing)	14. Yeniden yapılandırılmış Mudaraba finansmanı	14. Toplam yeniden yapılandırılmış Mudaraba finansmanı/Toplam yeniden yapılandırılmış finansman	12,5
			15. Yeniden yapılandırılmış Muşaraka finansmanı	15. Toplam yeniden yapılandırılmış Muşaraka finansmanı/Toplam yeniden yapılandırılmış finansman	12,5
		13. Kazanma kapasitesi	16. ROA	16. Net Kâr / toplam Aktif	12,5
			17. ROE	17. Net Kâr / toplam Özsermaye	12,5
		14. Yönetim kalitesi	18. Operasyonel verimlilik	18. İşletme giderleri/İşletme geliri	12,5
				Toplam	100
Toplam	100				

Kaynak : Hudaefi ve Noordin (2019 :288-289)

- **Rahman ve Haron (2019)**

Rahman ve Haron Endonezya'daki 11 İslami bankanın 2012-2016 dönemi için Makâsıdü's-Şerîa performansını ölçmeyi ve aynı zamanda kurumsal yönetimin İslami bankaların Makâsıdü's-Şerîa performansı üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. İslami bankaların Makâsıdü's-Şerîa performansını değerlendirmek üzere bu çalışmada El-Gazzâlî ve İbn Aşûr'un Makâsıdü's-Şerîa kavramı kullanılmış ve beş hedefe eşit ağırlık verilmiştir (Bkz. : Tablo 3.6). Makâsıdü's-Şerîa endeksi hesaplamak için Mohammed ve al (2008) çalışmasına dayanarak, SAW yöntemi kullanılmıştır. Bulgulara göre, Endonezya'daki tüm İslami bankalar için Makâsıdü's-Şerîa endeksi nispeten düşük olmuştur. İslami bankaların Makâsıdü's-Şerîa'nın gerçekleşmesine en az katkısı, nefsin korunması amacıyla olmuştur. Regresyon sonuçları, Şeria Denetleme Kurulu'nun özellikleri (ŞDK büyüklüğü, çapraz üyelik, eğitim ve popülerlik) ile yönetim kurulu yapısının (kurul büyüklüğü ve kurul bağımsızlığı) İslami bankaların Makâsıdü's-Şerîa performansını iyileştirmede önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Bulgular, daha az ŞDK üyesinin, daha yüksek çapraz üyelik oranının, daha az doktora derecesine sahip ŞDK üyesinin, daha az popüler akademisyenlerin, daha fazla yönetim kurulu üyesinin ve daha az bağımsız icracı olmayan yöneticilerin İslami bankaların Makâsıdü's-Şerîa performansını artırdığını göstermiştir. Rahman ve Haron'a göre, yönetim kurulu üye sayısı arttıkça, paydaşların temsili artar ve bu da daha dengeli karar alma sürecine yol açabilir. Bağımsız icracı olmayan yöneticilerin negatif işareti ise, bazılarının Şeria, bankacılık ve finans konularında bilgi eksikliğinden kaynaklanabilir ve bu da sorumluluklarını yerine getirmede verimsizliğe yol açabilir.

Tablo 3.6. Makâsıdu’ş-Şerîa Endeksi (Rahman ve Haron ,2019)

El-Gazzâlî Makâsıd Boyutları	Ortalama Ağırlık (%)	İbn Aşûr'un Unsurları	Ortalama ağırlık(%)	Performans Göstergeleri	Ortalama Ağırlık(%)
1. Dinin Korunması	20	1. Din Özgürlüğü	100	1. Mudaraba ve Muşaraka finansmanı/ Toplam yatırım	50
				2. Faizsiz gelir/Toplam gelir	50
		Toplam	100	Toplam	100
2. Nefsin Korunması	20	2. İnsan onurunun korunması	50	3. Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) Harcamaları/Toplam giderler	50
		3. İnsan haklarının korunması	50	4. Zekat dağıtımı/Net varlık	50
		Toplam	100	Toplam	100
3. Aklın Korunması	20	4. Bilimsel düşüncenin yayılması (Propagation of scientific thinking)	50	5. Teknolojiye yatırım/Toplam varlık	50
		5. Beyin göçünün önlenmesi (Avoidance of brain drain)	50	6. Kalan çalışan Sayısı/Toplam çalışan sayısı	50
		Toplam	100	Toplam	100

4. Neslin Korunması	20	6. Aile için bakım (Care for Family)	100	7. Net gelir/Özkaynak 8. Araştırma gideri/ Toplam gider 9. Eğitim ve geliştirme gideri/Toplam gider 10. Net gelir/Toplam varlıklar 11. Kredi riski 12. Ödenen Vergi/Vergi Öncesi Kâr	16,67 16,67 16,67 16,67 16,67 16,67
		Toplam	100	Toplam	100
5.Malın Korunması	20	7. Toplumun refahı	50	13. Reel ekonomik sektöre yatırım/Toplam yatırım	33,33
		8. Gelir ve servet eşitsizliğinin en aza indirilmesi	50	14. KOBİ'lere yatırım/Toplam yatırım 15. Tarımda yatırım/Toplam yatırım	33,33 33,33
Toplam	100	Toplam	100	Toplam	100

Kaynak : Rahman ve Haron (2019 :17-18)

- **Mergaliyev vd. (2019)**

Mergaliyev vd. (2019), Makâsıdü’ş-Şerîa teorik çerçevesine dayanarak, İslami bankaların etik, sosyal, çevresel ve finansal performansını değerlendirmeye çalışmışlardır. Çalışmanın örnekleme, 2008–2016 dönemi için 12 ülkeden (Suudi arabistan, Kuveyt, BAE, Katar, Bahreyn, Malezya, Bangladeş, Endonezya, Ürdün, Sudan, İngiltere ve Pakistan) 33 İslami bankayı içermiştir. Örneklenen İslami bankaların Makâsıdü’ş-Şerîa performansı değerlendirmek amacıyla, Najjar'ın genişletilmiş Makâsid modeli, dört ana hedef ve sekiz sonuç ile uygulanmıştır. İslami ve geleneksel finansta mevcut "en iyi uygulamaları" (AAOIFI, IFSB vb.) ve önceki çalışmaları dikkate alarak, Makâsıdü’ş-Şerîa endeksi, nitel ve nicel değişkenler arasında toplamda 139 değişken içermiştir. Genel olarak, Mal Maksadı dışındaki diğer hedeflerde İslami bankaların performansında en iyi uygulamalar tespit edilmemiştir. Ülke düzeyindeki performansa bakıldığında, Ürdün en yüksek puanı almıştır.

Çalışmada aynı zamanda Makâsıdü’ş-Şerîa performansını etkileyen başlıca belirleyiciler de incelenmiştir. Panel veri analizi kullanılarak bu çalışmada, Müslüman nüfus göstergesi, CEO ikiliği, Şeria yönetim ve kaldıraç değişkenlerinin Makâsıdü’ş-Şerîa performansını olumlu yönde etkilediğini tespit edilmiştir. Ancak, GSYİH, insani gelişme endeksi, ülkenin finansal gelişimi, siyasi ve sivil haklar, bağımsız yöneticiler ve kurumsal yatırımcılar Makâsıdü’ş-Şerîa performansı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Yazarla göre, bağımsız yöneticiler ve kurumsal yatırımcıların olumsuz etkisi, her ikisinin de daha yüksek temettüller ve artan hissedar değeri gibi hedeflere sahip olmaları nedeniyle, Şeria denetim kurulu üyelerinin veya Şeria denetçilerinin, Makâsıd endeksinin unsurlarından biri ola Şeria’ya uygun olmayan gelirleri hayır amaçlı sosyal faaliyetlere yönlendirme yeteneklerini kısıtlayabilmesiyle açıklanabilir.

- **Tarique vd. (2020)**

Tarique vd. (2020), İmam El-Gazzâlî ve Ebu Zahara'nın Makâsıdü’ş-Şerîa kavramlarını temel alan bir endeks geliştirmişlerdir. Değişkenleri ve ağırlıkları belirlemek için, yazarlar İslam bankacılığı ve finansı alanındaki uzmanlar, Şeria âlimleri ve akademisyenlerle görüşmeler yapmışlar ve ardından seçilen Makâsıd değişkenlerini önceliklendirmek için Analitik Hiyerarşi Süreci'ni (Analytic Hierarchy Process, AHP) kullanmışlardır. Geliştirilen endeks, Malezya ve Bangladeş'ten 11 İslami banka üzerinde test edilmiştir. Sonuçlara göre, RHB İslam Bankası örneklenen bankalar arasında en üst sırada yer almıştır. Genel olarak, Malezya'daki İslami bankalar, Bangladeş'teki İslami bankalardan daha iyi performans göstermiştir.

- **Sencal ve Asutay (2020)**

Bu çalışmada, Şeria denetim kurulunun Şeria yıllık raporlarından veri üretmek için iki açıklama endeksi geliştirilmiştir : AAOIFI standartlarına dayalı Şeria yönetim endeksi ve İslam’ın temel ahlakı yansıtan İslami etik endeksidir. Çalışmada ayrıca İslami bankaların açıklama performansını belirleyen faktörler de incelenmiştir. Örneklem 2007-2014 dönemi için 15 farklı ülkeden 41 İslami bankadan oluşmuştur. Örneklenen 305 yıllık Şeria raporu, bu çalışma için geliştirilen iki endeks doğrultusunda içerik analizi yoluyla incelenmiştir. İslami bankaların açıklama performansını belirleyen faktörleri belirlemek için panel veri analizi uygulanmıştır.

Bulgular, AAOIFI standartlarını temel alan Şeria yönetim endeksi puanlarının İslami etik endeksinden önemli ölçüde yüksek olduğunu göstermiştir ; Bu durum, raporların hazırlanmasında AAOIFI standartlarının Şeria yıllık raporlara ilişkin yayınlanan kılavuzlarının etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak İslami etik endeksin açıklama düzeyinin çok sınırlı olduğu görülmüştür. Yazalara göre, İslami bankacılıktaki “temel ahlak” ile ilgili beklentiler, açıklama uygulamalarında karşılanmamıştır. Belirleyici faktörlerin bir parçası olarak, her iki endeks için de Şeria alimlerinin popülaritesi anlamlı bulunurken, dahili bir Şeria denetim departmanının varlığı yalnızca İslami etik endeksi için anlamlı bulunmuştur. Ayrıca, AAOIFI standartlarının ülke düzeyinde benimsenmesi, düzenleme kalitesi ve Şeria uyumun süresi, Şeria yıllık raporlarında AAOIFI standartlarına uyum açısından belirleyici faktörler olarak bulunmuştur.

Tablo 3.7. Literatür Taraması

Yazar	Endeks	Veri Seti	Yöntem	Sonuç
Hameed vd. (2004)	1. İslami Açıklama Endeksi 2. İslami Nicelik Endeksi	2001-2002, Bank İslam Malaysia Berhad (BIMB) ve Bahrain Islamic Bank (BIB)	İçerik analizi	- İki bankanın kalite ve açıklama düzeyi açısından düşük performansa sahip olduğu tespit edilmiştir - BIB açıklama düzeyinin BIMB'dan daha yüksek olduğu bulunmuştur.
Hanifa ve Hudaib (2007)	Etik Kimlik Endeksi	2002-2004, Körfez ülkeler , 7 İB	İçerik analizi	- Yedi İB'dan yalnızca birinin (Bahrain Islamic Bank) ortalamanın üzerinde bir etik kimlik endeksi sahip olduğu tespit edilmiştir. - Kalan altı İB'nın ise, açıklanan bilgiler ile ideal etik kimlikler arasında büyük bir uyumsuzluk olduğu belirlenmiştir.
Mohammed vd. (2008)	Makâsîdü's-Şeria Endeksi (Ebu Zahara'nın MŞ Kavramı)	2000-2005, 6 ülke, 6 İB	- Sekaran'ın yöntemi - Basit katkı ağırlıklandırma (Simple additive weighting)	- Tüm bankalar düşük MŞ performansı göstermiştir. - Ürdün İslam bankasının (Islamic International Arab Bank) birinci sırada yer almıştır.

			- Ağırlıklı yöntemi (Görüşmelere dayalı)	
Antonio vd. (2012)	Makâsîdü'ş-Şerîa Endeksi (Ebu Zahara'nın MŞ Kavramı)	2008-2010, 2 ülke, 4 İB	- Sekaran'ın yöntemi - Basit katkı ağırlıklandırma - Ağırlıklı yöntemi	- Endonezya'daki İB'lar Ürdündeki İB'lardan daha yüksek MŞ performansı kaydetmiştir. - Hiçbir İB yüksek bir MŞ performansı gösterememiştir.
Asutay ve Harningtyas (2015)	Makâsîdü'ş-Şerîa Endeksi (Najjar'ın MŞ Kavramı)	2008-2012, 6 ülke, 13 İB	- Sekaran'ın yöntemi - Basit katkı ağırlıklandırma	- İB'ların genel MŞ performansının, sosyal ve çevresel sorumluluklardaki başarı eksikliği nedeniyle etkileyici olmadığı belirlenmiştir. - Endonezya ilk sırada yer alırken, onu Pakistan, Malezya, Türkiye, Katar ve İngiltere izlemiştir.
Hudaefi ve Noordin (2019)	Makâsîdü'ş-Şerîa Endeksi (El-Gazzâlî'nin MŞ Kavramı)	2013-2015, 11 ülke, 11 İB	- Sekaran'ın yöntemi - Basit katkı ağırlıklandırma - Ağırlıksız yöntemi	- En yüksek puanı Nefis amaç içindi ve bunu Din, Mal, Nesil ve Akıl izlemiştir. - Endonezya'daki BSM'nin (Bank Syariah Mandiri) en yüksek MŞ performansına sahip olduğu bulunmuştur.
Rahman ve Haron (2019)	Makâsîdü'ş-Şerîa Endeksi (El-Gazzâlî ve İbn Aşûr'un MŞ Kavramları)	2012-2016, Endonezya'daki 11 İB	- Sekaran'ın yöntemi - Basit katkı ağırlıklandırma - Panel veri analizi - Ağırlıksız yöntemi	- Endonezya'daki tüm İB'ların MŞ endeksi nispeten düşük olmuştur. - İB'ların MŞ'nın gerçekleşmesine en az katkısı, Nefsin korunmasında olmuştur. - Daha az ŞDK üyesi, daha yüksek çapraz üyelik oranı, daha az doktora derecesine sahip ŞDK üyesi, daha az popüler akademisyenler, daha fazla yönetim kurulu üyesi ve daha az bağımsız icracı olmayan direktörler İB'ların

				MŞ performansının artmasına neden olmuştur.
Mergaliyev vd. (2019)	Makâsîdü'ş-Şeria Endeksi (Najjar'ın MŞ Kavramı)	2008-2016, 12 ülke, 33 İB	- Sekaran'ın yöntemi - Panel veri analizi - Ağırlıksız yöntemi	- Mal Maksat dışında, diğer hedeflerde İB'ların performansında en iyi uygulamalar tespit edilmemiştir. - Ürdün en yüksek MŞ performansını almıştır. - Müslüman nüfus göstergesi, CEO ikiliği, Şeria yönetişi ve kaldıraç oranının MŞ performansını olumlu yönde etkilediğini tespit edilmiştir. - GSYİH, insani gelişme endeksi, ülkenin finansal gelişimi, siyasi ve sivil haklar, kurumsal sahiplik ve daha yüksek bağımsız direktörler, MŞ performansı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olmuştur.
Tarique vd. (2020)	Makâsîdü'ş-Şeria Endeksi (El-Gazzâlî ve Ebu Zahara'nın MŞ Kavramları)	Malezya ve Bangladeş, 11 İB	- Sekaran'ın yöntemi - Görüşmeler - Ağırlıklı yöntemi - Analitik Hiyerarşi Süreci (Analytic Hierarchy Process, AHP)	- RHB İslam Bankası örneklenen bankalar arasında en üst sırada yer almıştır. - Malezya'daki İslami bankalar, Bangladeş'teki İslami bankalardan daha iyi performans göstermiştir.
Sencal ve Asutay (2020)	1- Şeria Yönetişim Endeksi 2- İslami Etik Endeksi	2007-2014, 15 ülke, 41 İB	- İçerik analizi - Panel veri analizi	- Şeria yönetim endeksinin puanları İslami etik endeksinden önemli ölçüde yüksek olmuştur. - İslami etik endeksi için açıklama düzeyinin çok sınırlı olduğu tespit edilmiştir. - Her iki endeks için Şeria alimlerinin popülaritesi anlamlı bulunurken, dahili bir Şeria denetim departmanının

				varlığı yalnızca İslami etik endeksi için anlamlı bulunmuştur. - AAOIFI standartlarının ülke düzeyinde benimsenmesi, düzenleme kalitesi ve Şeria uyumun süresi, Şeria yıllık raporları için AAOIFI standartlarına uyum açısından belirleyici faktörler olarak bulunmuştur.

3.2. Metodoloji

3.2.1. Makâsıdü’ş-Şerîa Endeksinin Oluşturması

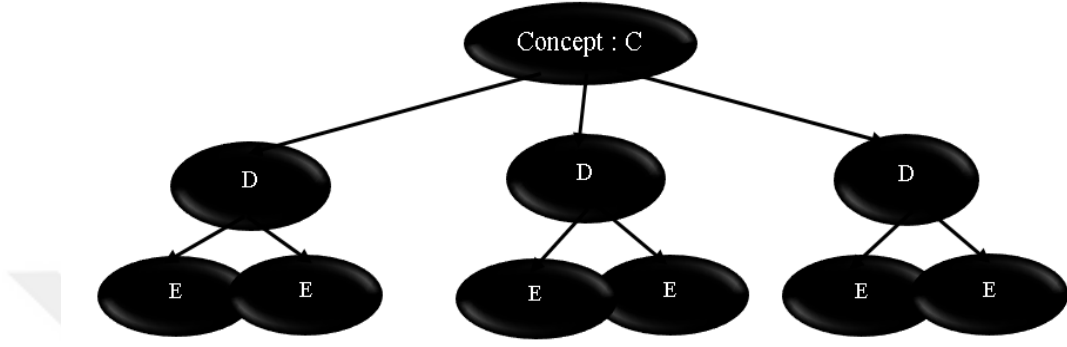
Bu çalışmada, Şerîa’nın beş temel amacı olan nefsin, aklın, dinin, malın ve neslin korunması, Makâsıdü’ş-Şerîa kavramı olarak kullanılmıştır. Chapra (2008: 6), dünyanın mevcut durumunda, bu temel hedeflere kolayca ulaşamadığı için koruma altına almanın imkansız olduğunu, dolayısıyla korumanın şu anda tam anlamıyla gerçekleştirilemeyeceğini vurgulamıştır. Ancak, Chapra her zaman iyileştirme alanları olacağından, bu temel hedeflere sürekli olarak ulaşılması gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla, Chapra’ya (2008) atıfta bulunarak, "koruma" terimini şu ifadelerle değiştirilmiştir :

- Hayatın Sürdürülmesi (Nefis),
- Bilinç Seviyesinin Artırılması (Akıl),
- Dini Hassasiyet,
- Refah Seviyesinin Artırılması (Mal),
- Neslin Devamı.

İslami bankaların ekonomik, sosyal ve çevresel performansının göstergelerini teorik olarak geliştirilmiş Makâsıdü’ş-Şerîa ile ilişkilendirmek üzere Mohammed vd. (2008: 6) önerdikleri gibi, Sekaran’ın (2000: 176-195) yöntemi kullanılmıştır. Buna göre, "kavramlar" (Concept : C) gözlemlenebilir "boyutlara" (Dimension : D) bölünüp ve ardından boyutlar ölçülebilir "unsurlara" (Element : E) bölünebilir. Şekil 3.1’de

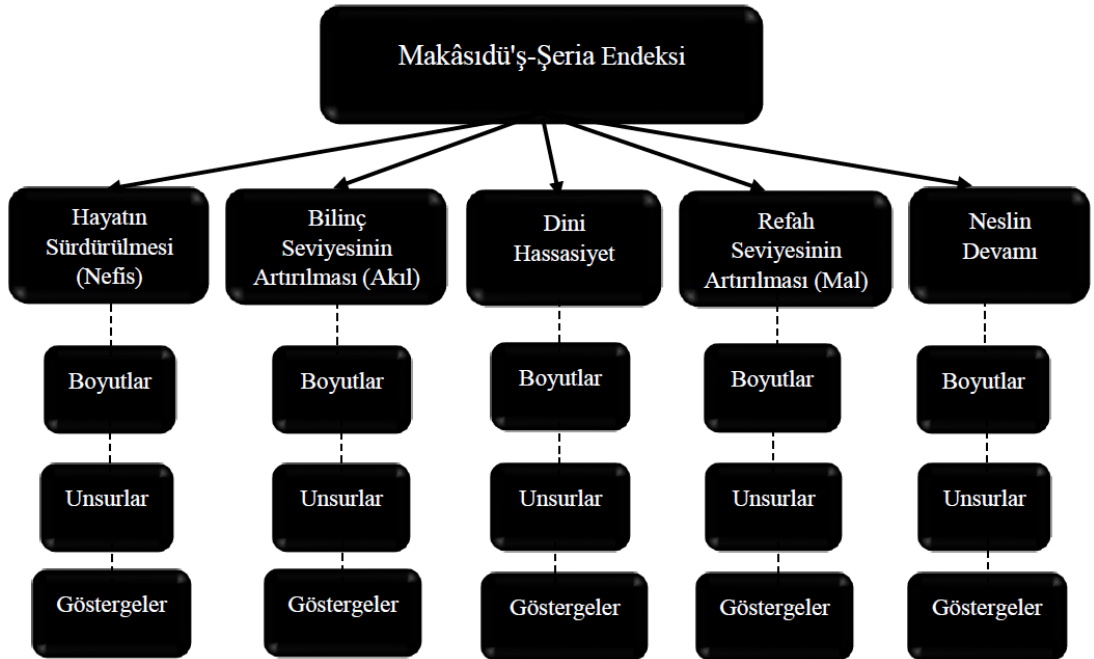
Sekaran'ın yöntemi sunulurken, Makâsıdü'ş-Şerîa'ya ilişkin kapsamlı bir değerlendirme çerçevesi Şekil 3.2'de sunulmaktadır.

Şekil 3.5. Sekaran'ın Yöntemi

Kaynak: Mohammed vd. (2008: 7)

Şekil 3.6. İB'ların MŞ'ya dayalı Performansının Değerlendirme Çerçevesi

Kaynak: Asutay ve Harningtyas (2015: 23) ve Mergaliev vd. (2019: 8)'den uyarlanmıştır.

Makâsıdü'ş-Şerîa endeksinin ölçümünde önceki çalışmalarda olduğu gibi (Haniffa ve Hudaib, 2007; Hudaefi ve Kamaruzaman, 2019; Mergaliyev vd., 2019) ağırlıksız bir yaklaşım kullanılmıştır. Dolayısıyla, tüm göstergeler ve hedefler eşit olarak ağırlıklandırılmıştır. Mergaliyev vd.'e (2019: 3) göre İslam Ahlak Ekonomisinin

(Islamic Moral Economy) Tawheed aksiyomuna dayanarak, Makâsıdü’ş-Şerîa endeksinin her boyutunun eşit olarak ele alınmalı, çünkü farklı ağırlıkların atanması, egemenlik yaratarak bazı boyutları diğerlerine göre özelleştirecektir. Ayrıca, farklı ağırlıkların atanması, İslam Ahlak Ekonomisinin "Adalet" ve "İhsan" aksiyomuna da aykırı olacaktır. Adl ve İhsan, tüm paydaşların çıkarları arasında denge kurmak için sosyo-ekonomik adalet anlamına gelmektedir. Benzer şekilde Bedoui ve Mansour (2012: 9) Bakara Suresi'nin 143. ayetine « *ve böylece, sizi **vasat** bir toplum yaptık ki insanlara karşı gerçeğin tanıkları olasınız, elçi de sizin üzerinizde tanık olsun ...* » atıfta bulunarak denge kavramını vurgulamışlardır.

3.2.2. Makâsıdü’ş-Şerîa Endeksinin Göstergeleri

Makâsıdü’ş-Şerîa endeksi hesaplanırken, çoğu gösterge "ikili yaklaşıma" göre puanlanmıştır: eğer bir gösterge bankanın yıllık raporunda bulunursa "1", yoksa "0" verilmiştir. Diğer göstergeler ise rasyolara göre hesaplanmıştır. Tablo 3.9'da ilgili literatürden uyarlanan 12 boyut, 25 unsur ve 25 göstergedan (her bir hedef için 5 gösterge) oluşan bir liste bulunmaktadır.

3.2.2.1. Hayatın Sürdürülmesi (Nefis)

İslam sosyal adaleti vurguladığından İslami bankaların geleneksel bankalardan daha sosyal olarak sorumlu olmaları beklenmektedir. İslami bankaların sosyal sorumluluğuna olan taahhütlerinin göstergeleri arasında, Zekât, Sadaka ve Karz-ı Hasen rasyoları yer almaktadır. Ayrıca, İslami bankaların öncelikle faaliyet gösterdikleri toplumun koşullu ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir. Çalışma dönemi 2020 ve 2021'deki COVID-19 salgını sürecini içerdiğinden, İslami bankaların bu salgınla mücadeledeki rolünü ve genel olarak sağlık sektörüne katkılarını incelemek için nitel bir değişken eklenmiştir. Sonuç olarak, bankanın toplumsal ve sosyal katkısını değerlendirmek amacıyla literatüre dayalı olarak 5 gösterge seçilmiştir; ikisi nitel ve 3'ü oranları temsil etmektedir.

3.2.2.2. Bilinç Seviyesinin Artırılması (Akıl)

Akıl hedefi, İslami bankanın çalışanların ve toplumun eğitimine sağladığı katkıyı ve fon tahsisini ölçen 5 göstergelyi kapsamaktadır: ikisi nitel ve 3'ü oranları

temsil etmektedir. Bankanın bu 5 göstergeden aldığı puan ne kadar yüksekse, bankanın insan kaynağının kalitesini artırmak ve aynı zamanda hedefleri ve ürünleri hakkında bilinçli müşteriler yaratmakla o kadar ilgilendiği anlamına gelmektedir. Çalışanlar İslami bankacılık sistemi kavramları konusunda bilgili değillerse, kurumsal etik kimliğe zarar verebilecek şekilde sunulan ürünler konusunda müşterilere hizmet veremeyebilir veya ikna edemeyebilir. Dolayısıyla, personele sunulan hizmetleri kolaylaştırmak ve iyileştirmek amacıyla özel eğitim verilmesi büyük bir önem taşımaktadır (Hanifa ve Hudaib, 2007: 101).

3.2.2.3. Dini Hassasiyet

İslami bankaların inanç özgürlüğüne katkısını ölçmek için literatüre dayanarak 5 değişken seçilmiştir. İslami finansın ilkelerin gerçek bir temsilcisi olarak ilk değişken, toplam finansmana göre kâr ve zarar paylaşımı sözleşmelerinin oranını ölçmektedir. Mudaraba ve Muşaraka finansman oranının yüksek olması, bankanın İslam ekonomisinin en önemli ilkelerinden birini uygulayarak sosyo-ekonomik adaletin geliştirilmesine katkıda bulunduğu anlamına gelmektedir. İkinci değişken, nitel bir değişken olup bankanın herhangi bir helal olmayan işlemi ve bu tür faaliyetlerden elde edilen kazançların nasıl ele alındığını yıllık raporunda açıklamış olup olmadığını belirlemektedir. İslami bankalar faiz gibi ekonomik adaletsizliğe yol açan her türlü olumsuz unsuru ortadan kaldırmalıdır (Mohammed, 2009: 9). Üçüncü ve dördüncü değişkenler, bankanın konferanslar düzenleyerek ve ürün ve hizmetlerinin tanıtımı için fon tahsis ederek İslami finans ve bankacılık konusunda farkındalık yaratmadaki rolünü değerlendirmektedir. Son değişken ise, bankanın herhangi bir dini veya manevi faaliyeti (cemaat namazı, ramazan etkinlikleri, hac, umre, halaka, din dersleri) destekleyip desteklemediğini dikkate almaktadır.

3.2.2.4. Refah Seviyesinin Artırılması (Mal)

Mal amacıyla, bankanın kârlılık kapasitesini (ROA ve ROE) değerlendiren iki oran ile bankanın risklerini en aza indirme yeteneğini yansıtan özsermaye değişim oranı dikkate alınmaktadır. Bu oranların yüksek olması bankanın varlıklarını ve özsermayesini etkin kullandığı, risklerini kontrol altında tuttuğu ve dolayısıyla finansal sağlığının güçlü olduğu anlamına gelmektedir. Diğer iki nitel değişken ise,

bankanın küçük ve orta ölçekli işletmeleri ile tarım sektörünü finanse ederek servet açığını azaltmadaki rolünü yansıtmaktadır.

3.2.2.5. Neslin Devamı

Nesil hedefinde, literatüre dayanarak bankanın paydaşlarının ihtiyaçlarını ne ölçüde karşıladığını ölçmek için dikkate alınan 4 oran ve bankanın çevresel rolünü yansıtan nitel bir değişken olmak üzere 5 gösterge seçilmiştir. İslam'da gelirin eşit ve adil dağılımını sağlamak amacıyla servetin ekonomide dolaşımı gerekmektedir. İslam bankası şeria ilkelerine ve kâr amacı güden bir kuruluş olduğundan, gelirini yeniden ekonomiye dağıtmalıdır (Ngalim ve Ismail, 2014: 20). Gelirin yeniden dağıtımında Tablo 3.8'deki belirlediği gibi dikkate alınması gereken birkaç taraf vardır; özellikle hissedarlar, mevduat sahipleri, devlet ve çalışanlardır. Nitel gösterge ise, bankanın çevre sorunları konusundaki farkındalılığını ve ekosistemin korunmasına ve daha iyi bir yaşamın sağlanmasına ilgisini yansıtmaktadır.

Tablo 3.8. İslami Bankaların Makâsıd-ı Şerîa Endeksinin Göstergeleri

Maksat	Boyut	Kaynak	Unsur	Gösterge	Kaynak
1. Hayatın Sürdürülmesi (Nefis)	B1. Onur, İnsan Kardeşliği ve Sosyal Adalet	Chapra (2008)	U1. Sosyal taahhüdü	G1.1. Sosyal role taahhüdü	Mergaliyev vd. (2019)
			U2. Sağlık hizmeti	G1.2. Hastanelere ve sağlık sektörüne destek (COVID-19...)	Tarique vd. (2020)
			U3. Zekât	G1.3. Zekât/ Net Gelir	Mohammed vd. (2008)
			U4. Karz al-Hassan	G1.4. Karz-ı Hasen/ Net Gelir	Mergaliyev vd. (2019)
			E5. Sadaka	G1.5. Sadaka/ Net Gelir	Mergaliyev vd. (2019)
2. Bilinç Seviyesinin Artırılması (Akıl)	B2. Bilginin Gelişimi	Mohammed vd. (2008)	U6. Sanat, Spor, Kültür, İlgili Faaliyetler	G2.1. Bankanın sanat, spor, kültür ile ilgili herhangi bir faaliyeti var mı?	Mergaliyev vd. (2019)
			U7. Eğitim	G2.2. Okulları, üniversiteleri veya herhangi bir eğitim projesini desteklemek	Mergaliyev vd. (2019)
			U8. Eğitim Bursu	G2.3. Burs/Toplam giderler	Mohammed vd. (2008)
			U9. Araştırma	G2.4. Araştırma gideri/ Toplam giderler	Mohammed vd. (2008)

	B3. Yeni Becerilerin Yüklenmesi ve İyileştirilmesi	Mohammed vd. (2008)	U10. Çalışanların Eğitimi	G2.5. Çalışanların Eğitimi/ Toplam giderler	Mohammed vd. (2008)
3. Dini Hassasiyet	B4. İnanç Özgürlüğü	Mohammed vd. (2008)	U11. Kâr ve Zarar Paylaşım Ürünleri	G3.1. Mudaraba ve Muşaraka/ Toplam finansman	Mohammed vd. (2008)
	B5. Şeria Uyumluluğu	Haniffa ve Hudaib (2007)	U12. Helal Olmayan Gelir	G3.2. Şeria'ya aykırı işlemlerin ve bu tür faaliyetlerden elde edilen kazançların nasıl ele alındığının açıklanması	Mergaliyev vd. (2019)
	B6. İslami Bankacılık Konusunda Farkındalık Yaratmak	Mohammed vd. (2008)	U13. Tanıtım	G3.3. Tanıtım gideri / Toplam Giderler	Mohammed vd. (2008)
			U14. Konferanslar	G3.4. İslami bankacılık ve finans alanında konferanslar veya araştırmalar	Mergaliyev vd. (2019)
	B7. Dini Faaliyetleri Desteklemek	Tarique vd. (2020)	U15. Dini Faaliyetleri Desteklemek	G3.5. Herhangi bir dini veya manevi faaliyeti desteklemek (Cema at namazı; Ramazan etkinlikleri; Hac; Halaka; Din Dersi)	Tarique vd. (2020)
4. Refah Seviyesinin Artırılması (Mal)	B8. Kazanma Yeteneği	Mergaliyev vd. (2019)	U16. ROA	G4.1. Net Kâr / toplam Varlıklar	Mohammed vd. (2008)
			U17. ROE	G4.2. Net Kâr / toplam Özsermaye	Mergaliyev vd. (2019)
	B9. Riski En Aza İndirmek	Tarique vd. (2020)	U18.ÖzsermayeDeğişim	G4.3. ÖzsermayeT-ÖzsermayeT-1 / ÖzsermayeT-1	Yazar
	B10. Servet Açığının Azaltılması	Tarique vd. (2020)	U19. KOBİ'ler	G4.4. KOBİ Finansmanı	Tarique vd. (2020)
			U20. Tarım	G4.5. Tarım Finansmanı	Tarique vd. (2020)
5. Neslin Devamı	B11. Servetin Yeniden Dağılımı	Mohammed vd. (2008)	U21. Hissedarlar	G5.1. Hissedarlar temettüleri / Net gelir	Mergaliyev vd. (2019)
			U22. Mevduat Sahipleri	G5.2. Mevduat sahiplerinin getirileri / Toplam gelir	Mergaliyev vd. (2019)
			U23. Çalışanlar	G5.3.Çalışan giderleri / Toplam gelir	Hudae fi ve Noordin (2019)

			U24. Devlet	G5.4. Vergi / Vergi öncesi gelir	Rahman ve Haron (2019)
	B12. Sağlıklı ve Temiz Çevre	Chapra (2008)	U25. Çevresel Rolu	G5.5. Çevresel iyileştirmelere katkı (Enerji, Kâğıt veya Su Tasarrufu ; Çevresel etkiye yönelik tarama yatırımları...)	Mergaliyev vd. (2019)
Kaynak : İlgili çalışmalardan uyarlanmıştır					

3.3. Hipotez Oluşturma

3.3.1. Makroekonomik Değişkenler

3.3.1.1. İnsani Gelişme

İslami bankalar da dahil olmak üzere her kurum, politik ve sosyo-ekonomik faktörlerden etkilenen bir ortamda faaliyet göstermektedir. Bir ülkenin siyasi, hukuki ve ekonomik kurumsal düzenlemeleri ile ulusal kalkınma düzeyi, kurumsal sosyal sorumluluğu teşvik edebilir, tarafsız olarak destekleyebilir veya aktif olarak karşı çıkabilir (Mergaliyev vd., 2019: 9). Dolayısıyla, bir ülkenin ekonomik ve insani gelişiminin yüksek olması, İslami bankaların Makâsıdü’ş-Şerîa performansının da yüksek olacağı hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H1: İnsani gelişme ile İslami bankaların Makâsıdü’ş-Şerîa performansı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

3.3.1.2. Söz Hakkı ve Hesap Verebilirlik

Söz hakkı ve hesap verebilirlik, bir ülkenin vatandaşlarının hükümet seçimlerine katılım düzeyini, ifade özgürlüğünü, örgütlenme özgürlüğünü ve basın özgürlüğünü içerir. Farook vd. (2011: 121), siyasi hakların ve sivil özgürlüklerin sınırlı olduğu ülkelerde İslami bankaların daha düşük sosyal beklentilerle ve dolayısıyla sosyal açıklama konusunda daha az teşvikle karşılaşabileceğini özetlemiştir. Bunun tersine, daha yüksek düzeyde özgürlüğe sahip ülkelerde İslami bankalar, varlıklarını meşrulaştırmak için yıllık raporlarında daha fazla açıklama sağlayabilir. Dolayısıyla, söz hakkı ve hesap verebilirlik ile İslami bankaların Makâsıdü’ş-Şerîa performansı

arasında pozitif bir ilişki olması beklenmekte olup, ikinci hipotez şu şekilde formüle edilmiştir:

H2: Söz hakkı ve hesap verebilirlik ile İslami bankaların Makâsıdü’ş-Şerîa performansı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

3.3.1.3. Kişi Başına Düşen GSYİH

Kişi başına düşen GSYİH kurumunun açıklama seviyesini olumlu yönde etkilemelidir. Zira, ülkenin büyümesi ve üretkenliği, açıklama uygulamaları açısından kolaylaştırıcı bir role sahip olmalıdır. El-Halaby ve Hussainey (2015: 15), GSYİH büyümesinin İslami bankaların kurumsal sosyal sorumluluk açıklamaları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu bulmuşlardır. Kişi başına düşen GSYİH ile İslami bankaların Makâsıdü’ş-Şerîa performansı arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacıyla aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

3.H: Kişi başına düşen GSYİH ile İslami bankaların Makâsıdü’ş-Şerîa performansı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

3.3.2. Bankaya Özgü Değişkenler

3.3.2.1. Kuruluş Tarihi

Yıllar içinde geliştirilen yerleşik uygulamalar nedeniyle eski İslami bankaların daha iyi bir açıklama mekanizmasına sahip olması gerektiği varsayılmaktadır (Sencal ve Asutay, 2020: 10). Ayrıca, köklü bankalar için gerekli bilgilerin toplanması, işlenmesi ve dağıtılmasının maliyeti ve kolaylığı da önemli bir faktör olabilir (El-Halaby ve Hussainey, 2015: 8). Bu nedenle, dördüncü hipotez aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

4.H: Eski İslami bankaların, genç İslami bankalardan daha yüksek Makâsıdü’ş-Şerîa performansına sahip olması beklenmektedir.

3.3.2.2. Kârlılık

Vekâlet teorisine göre, yüksek kârlılığa sahip firmaların yöneticileri, iyi performanslarını hissedarlara göstermek amacıyla daha fazla bilgi sağlama

eğilimindedir (El-Halaby ve Hussainey, 2015: 8). Ayrıca, yüksek kârlılık seviyesi, İslami bankaların faaliyetlerinde ‘Maslaha’ seviyesinin büyümesini teşvik edebilir. Zira, yüksek kârlılık, bankanın sosyal faaliyetlerini finanse etmek için yeterli kaynağa sahip olmasını sağlar. Dolayısıyla, kârlılık ile İslami bankaların Makâsıdü’ş-Şerîa performansı arasında pozitif bir ilişki olması beklenmekte olup hipotez aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

5.H: Kârlılık ile İslami bankaların Makâsıdü’ş-Şerîa performansı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

3.3.2.3. Kaldıraç

Literatüre göre kaldıraç ile açıklama seviyesi pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bunun nedeni, yüksek kaldıraçlı firmaların izleme maliyetleri daha yüksek olmasıdır. Bu tür firmalar, yıllık raporlarında daha fazla bilgi açıklayarak bu maliyetleri azaltmaya çalışabilirler (El-Halaby ve Hussainey, 2015: 9). Mergaliyev vd. (2019: 23), kaldıraç oranının İslami bankaların Makâsıdü’ş-Şerîa performansını olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Bu doğrultuda, altıncı hipotez şu şekilde oluşturulmuştur.

6.H: Kaldıraç ile İslami bankaların Makâsıdü’ş-Şerîa performansı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

3.3.2.4. Şeria Yönetişim

Şeria yönetişim, İslami bankaların temel özelliklerinden biridir ve işlemlerinin Şeria’ya uygun olmasını sağlar ve esas olarak Şeria Denetleme Kurulu özellikleriyle sunulur. Şeria yönetişimin etkisini değerlendirmek için Farook vd. (2011: 124) ve Wan vd. (2015: 12) çalışmalarını takip ederek, ŞDK’nun aşağıdaki açıklanan dört ana özelliğinin toplamını temsil eden bir endeks geliştirilmiştir.

- Üye Sayısı

AAOIFI standartlarına göre ŞDK’unda en az üç üyenin bulunması gerekmektedir. Ajans teorisi, daha büyük bir yönetim kurulunun, farklı uzmanlıklara sahip olması nedeniyle izleme rolünde daha etkin olacağını öngörmektedir. Ayrıca,

ŞDK üye sayısının artması belirsizliği ve bilgi eksikliğini azaltabilir, bu da Şeria prensiplerine daha yüksek uyumu sağlayabilir (Wan vd., 2015: 12).

- Çapraz Üyelikler

Literatüre göre, çapraz üyelik iki sebepten dolayı şeffaflığı artırabilir: Birincisi, çapraz üyeliğe sahip üyeler, diğer bankalarda edinilen bilgilerden karşılaştırmalar yapabilir; İkincisi ise, bir kurulda alınan kararlar diğer kurullardaki kararlara ilişkin bilgilerin bir parçası haline gelebilir (Wan vd., 2015: 12). Ayrıca, çapraz üyeliğe sahip üyeler, İslam hukukunun İslami bankacılıkta uygulanması konusunda daha fazla tartışmaya maruz kalacak ve bu da deneyimlerini artırabilecektir.

- Doktora Niteliği

Farook vd.'e (2011: 124) göre, yüksek eğitilmiş üyelerin yenilikçi kavram ve uygulamaları kabul etme ve benimseme olasılıkları daha yüksektir. Ayrıca, daha yüksek eğitim seviyesine sahip bir üye, İslami bankaların çalışma mekanizmaları ve açıklama prosedürleri hakkında daha derin bir anlayışa sahip olabilir (Sencal ve Asutay, 2020: 11).

- Popülerlik

Şeria ve iş dünyasında ilgili deneyime sahip olan ve birçok İslami bankacılık ve finans kurumunun Şeria kurullarında temsil edilen popüler alimlerin, özellikle kamuyu aydınlatma konusunda İslami bankacılığın mevcut durumunu anlama olasılıkları daha yüksektir (Farook vd., 2011: 125). Bu nedenle, ünlü üyelerin, İslami bankanın yıllık raporlarında Makâsüdü's-Şerîa ile ilgili faaliyetleri açıklama olasılıkları daha yüksektir.

Dolayısıyla, bu dört göstergeye dayanarak, Şeria yönetim ile İslami bankaların Makâsüdü's-Şerîa performansı arasında pozitif bir ilişki beklenmekte olup hipotez şu şekilde kurulmuştur.

7.H: Şeria yönetim ile İslami bankaların Makâsüdü's-Şerîa performansı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

3.3.2.5. Büyüklük (Kontrol Değişken)

Daha büyük firmaların, faaliyetlerini daha fazla meşrulaştırmaları gerekeceği ve bu durumun daha iyi açıklama uygulamalarına yol açabileceği öngörülmektedir (Sencal ve Asutay, 2020: 9). Ek olarak, büyük kurumlar, ölçek ekonomilerinden faydalanarak bilgileri daha düşük maliyetle yayınlama imkanına sahiptirler (Wan vd., 2015: 16). Dolayısıyla, bankanın büyüklüğü ile İslami bankaların Makâsıdü’ş-Şerîa performansı arasında pozitif bir ilişki beklenmektedir.

3.4. Evren ve Örneklem

Tablo 3.9. İslami Bankalar ve Ülkeleri

N°	Ülke	Toplam	N°	Banka	Kuruluş Tarihi
1	Katar	2	1	Qatar Islamic Bank (QIB)	1982
			2	Masraf Al Rayan	2006
2	Bahreyn	2	3	Al Baraka	1978
			4	Al Salam	2006
3	BAE	2	5	Dubai Islamic Bank (DIB)	1975
			6	Abu Dhabi Islamic Bank (ADIB)	1997
4	Suudi Arabistan	2	7	Al Rajhi	1978
			8	Alinma Bank	2006
5	Kuveyt	2	9	Kuwait Finance House (KFH)	1977
			10	Boubyan Bank	2004
6	Malezya	2	11	Bank Rakyat	2002
			12	Bank Islam Malaysia Berhad (BIMB)	1983
7	Endonezya	2	13	Bank Syariah Mandiri	1998
			14	Bank Muamalat	1991
8	Pakistan	2	15	Meezan Bank Limited	1997
			16	Bank Islami Pakistan	2004
9	Türkiye	2	17	Kuveyt Türk	1989
			18	Ziraat Katılım Bankası	2015
10	Ürdün	2	19	Jordan Islamic Bank (JIB)	1978
			20	Safwa Islamic Bank	2010

Ampirik analiz, 2017-2021 döneminde 10 ülkede faaliyet gösteren 20 İslami bankanın örnekleme üzerinde gerçekleştirilmiştir. Dünyanın en büyük ve en eski İslami bankalarından bazıları, varlıklarını nasıl yönettiklerini ve Makâsıdü's-Şerîa'ya ulaşmak için deneyimlerini nasıl kullandıklarını incelemek üzere seçilmiştir. İslami bankaların yıllık raporlarındaki ikincil verileri uygulanmıştır (Sosyal ve çevresel faaliyetleri yıllık raporlarında açıklanmayan bazı bankaların varsa sürdürülebilirlik veya ESG raporlarına atıfta bulunulmuştur). Örneklenen İslami bankalar menşe ülkeleri ve kuruluş tarihleri Tablo 3.9'da sunulmaktadır.

3.5. Ekonometrik Modeli

Belirlenen hipotezleri test etmek amacıyla aşağıdaki doğrusal regresyon modeli tahmin edilmiştir:

$$M\dot{S}E_{i,t} = \alpha + \beta_1 M_{i,t} + \beta_2 B_{i,t} + \beta_3 K_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

$M\dot{S}E_{i,t}$: i banka için t yılında bağımlı değişken Makâsıdü's-Şerîa Endeksi,

$M_{i,t}$: Makroekonomik değişkenler,

$B_{i,t}$: Bankaya özgü değişkenler,

$K_{i,t}$: Kontrol değişkenler,

$\beta_1, \beta_2, \beta_3$: tahmin edilmiş katsayılar,

$\varepsilon_{i,t}$: hata terimidir.

3.5.1. Bağımlı Değişken (Makâsıdü's-Şerîa Endeksi)

Haniffa ve Hudaib (2007: 103) ve Mergaliyev vd. (2019: 8) çalışmalarına dayanarak Makâsıdü's-Şerîa endeksi şu şekilde hesaplanmıştır:

$$E_{i,t,h} = \frac{\sum_{j=1}^{n_j} X_{ij}}{n_j}$$

$E_{i,t,h}$: t yılındaki 'i' İslami bankanın 'h' hedefinin Makâsıdü's-Şerîa alt endeksi ;

$X_{i,j}$: t yılındaki 'i' İslami bankanın göstergelerinin puanı ;

n_j: 'h' hedefindeki göstergelerin toplam sayısı.

Sonuç olarak, genel Makâsıdü’ş-Şerîa endeksi aşağıdaki formüle göre hesaplanmıştır:

$$E_{i,t} = \frac{\sum 5 E_{i,t,h}}{5}$$

E_{i,t}, “i” İslami bankanın “t” yılındaki Makâsıdü’ş-Şerîa endeksidir. Seçilen Makâsıdü’ş-Şerîa kavramı Şeria’nın beş temel amacına dayandığından, tüm alt endekslerin toplamı beşe bölünmüştür.

3.5.2. Bağımsız Değişkenler

3.5.2.1. Makroekonomik Değişkenler

- İnsani Gelişme Endeksi (IGE)

IGE insani gelişmenin temel boyutlarına ilişkin ortalama puanların özet ölçüsüdür: uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmek, bilgili olmak ve makul bir yaşam standardına sahip olmaktadır. IGE değişkeni Mergaliyev vd. (2019: 11) çalışmasında da kullanılmıştır. İnsani gelişme endeksi UNDP web sitesinden alınmıştır.

- Söz Hakkı ve Hesap Verebilirlik (SHV)

SHV bir ülkenin vatandaşlarının kendi hükümetlerinin seçimine katılma derecesini, ifade özgürlüğünü, örgütlenme özgürlüğünü ve basın özgürlüğünü içerir. SHV değişkeni Sencal ve Asutay (2020: 8) çalışmasında da kullanılmıştır. Söz hakkı ve hesap verebilirlik, dünya bankasının web sitesinden alınan dünya çapındaki yönetim göstergelerinden biridir.

- Kişi Başına GSYİH (KBG)

Çoğu çalışmada GSYİH (Mergaliyev vd., 2019:11; Sencal ve Asutay, 2020:8; El-Halaby ve Hussainey, 2015:25) kullanılmış olsa da, modelde, ülkedeki refah seviyesini daha iyi yansıtması nedeniyle kişi başına GSYİH büyüme oranı tercih edilmiştir. GSYİH büyüme oranı dünya bankasının web sitesinden alınmıştır.

3.5.2.2. Bankaya Özgü Değişkenler

- Bankanın Kuruluş Tarihi (KTH)

Bankanın kuruluş tarihinin MŞE üzerindeki etkisini test etmek amacıyla bankanın faaliyete geçmesinden bu yana geçen yıl sayısı dikkate alınmıştır. KTH değişkeni El Halaby ve Hussainey (2015: 10), Rahman ve Haron (2019: 10) ve Sencal ve Asutay (2020: 8) gibi birçok çalışmada da kullanılmıştır.

- Kârlılık (KAR)

Kârlılığın MŞE üzerindeki etkisini test etmek için aktif kârlılık (ROA) oranı modele dahil edilmiştir. KAR değişkeni El-Halaby ve Hussainey (2015 :10) ve Sencal ve Asutay (2020: 8) çalışmalarında da kullanılmıştır.

- Kaldıraç (KAL)

Kaldıracın MŞE üzerindeki etkisini test etmek amacıyla toplam yükümlülüklerin toplam varlıklara oranı dikkate alınmıştır. KAL değişkeni El-Halaby ve Hussainey (2015: 10) ve Sencal ve Asutay (2020: 8) çalışmalarında da kullanılmıştır.

- Şeria Denetleme Kurulu (ŞDK)

Farook vd. (2011: 127) takip ederek Şeria yönetiminin MŞE üzerindeki etkisini değerlendirmek için aşağıdaki dört değişkenin toplamını temsil eden bir endeks geliştirilmiştir:

1. Üye Sayısı: Şeria kurulu 3'ten fazla üyeden oluşuyorsa=1, aksi halde =0.
2. Çapraz Üyelikler: Bir üye birden fazla Şeria kurulunda bulunuyorsa=1, aksi halde=0. Daha sonra tüm üyelerin ortalaması hesaplanmıştır.
3. Doktora Niteliği: Doktora niteliğine sahip bir üye varsa=1, aksi halde=0. Daha sonra tüm üyelerin ortalaması hesaplanmıştır.
4. Popülerlik: Bir üye AAOIFI'nin Şeria kurulunda bir pozisyona sahipse=1, aksi halde=0. Daha sonra tüm üyelerin ortalaması hesaplanmıştır.

3.5.2.3. Kontrol Değişken

- Bankanın Büyüklüğü (BUY)

Modelde kontrol değişkeni olan bankanın büyüklüğü toplam aktiflerin doğal logaritması olarak hesaplanmıştır. Bankanın toplam aktiflerinin doğal logaritmasının kontrol değişkeni olarak kullanıldığı çalışmalara El-Halaby ve Hussainey (2015: 10), Farook vd. (2011: 127) ve Mergaliyev vd. (2019: 11) örnek gösterilebilir. Tablo 3.10 tüm bağımsız değişkenlerin listesini sunmaktadır.

Tablo 3.10. Bağımsız Değişkenlerin Listesi

N°	Kısaltma	Değişken	Tanım	Kaynak	Hipotez
Makroekonomik Değişkenler					
1	IGE	İnsani Gelişme Endeksi	İnsani gelişmenin temel boyutlarına ilişkin ortalama puanların özet ölçüsüdür: uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmek, bilgili olmak ve makul bir yaşam standardına sahip olmak	https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI	+
2	SHV	Söz Hakkı ve Hesap Verebilirlik	Bir ülkenin vatandaşlarının hükümetlerinin seçimine katılma derecesini, ifade özgürlüğünü, örgütlenme özgürlüğünü ve basın özgürlüğünü ölçer	https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators/interactive-data-access	+
3	KBG	Kişi Başına GSYİH	Bir ülkenin kişi başına GSYİH büyüme oranı	https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG	+
Bankaya Özgü Değişkenler					
4	KTH	Kuruluş Tarihi	Bankanın faaliyetlerine geçmesinden bu yana geçen yıl sayısı	Yıllık Raporu	+
5	KAR	Kârlılık	Aktif kârlılık oranı	Yıllık Raporu	+
6	KAL	Kaldıraç	Toplam yükümlülüklerin toplam varlıklara oranı	Yıllık Raporu	+
7	ŞDK	Şeria Denetleme Kurulu Endeksi	Üye Sayısı+ Çapraz Üyelikler + Doktora Niteliği + Popülerlik	Aşağıdaki dört değişkenin toplamıdır	+
		Üye Sayısı	Şeria kurulu 3'ten fazla üyeden oluşuyorsa = 1, aksi halde = 0.	Bankanın Yıllık Raporu	
		Çapraz Üyelikler	Bir üye birden fazla Şeria kurulunda bulunuyorsa = 1, aksi halde= 0. Daha sonra, tüm üyelerin ortalaması hesaplanmıştır.	Yıllık Raporu	

		Doktora Niteliği	Doktora niteliğine sahip bir üye varsa= 1, aksi halde = 0. Daha sonra, tüm üyelerin ortalaması hesaplanmıştır	Yıllık Raporu	
		Popülerlik	Bir üye AAOIFI'nin Şeria kurulunda bir pozisyona sahipse=1, aksi halde =0. Sonunda, tüm üyelerin ortalaması hesaplanmıştır	AAOIFI	
8	BUY	Büyüklik	Bankanın toplam varlıklarının doğal logaritması	Yıllık Raporu	+

3.6. Bulgu ve Tartışma

3.6.1. Makâsıdü's-Şerîa Endeksinin Analizi

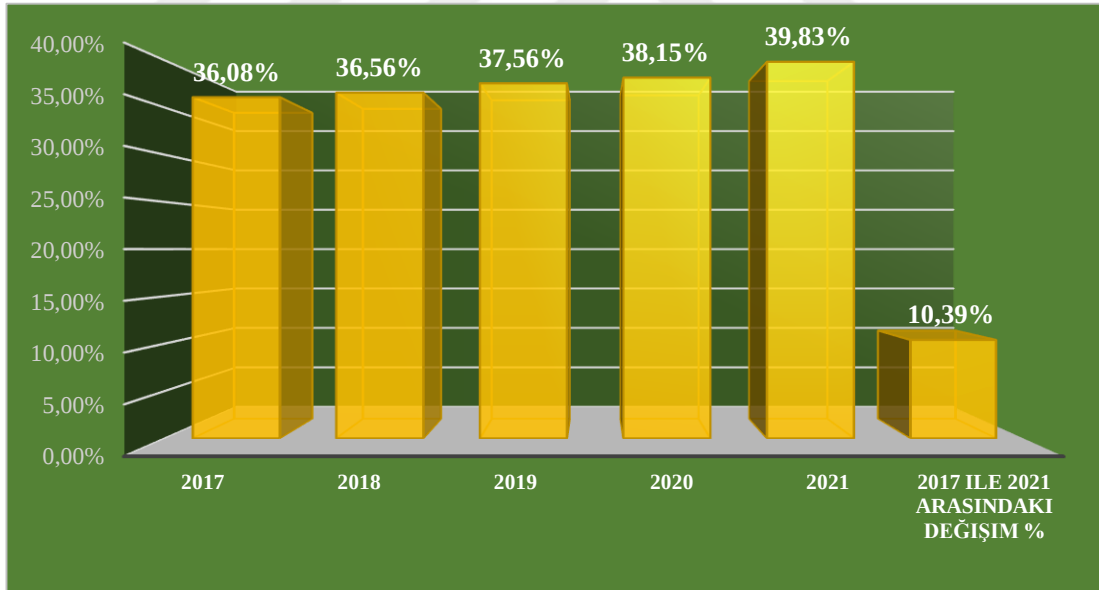
Tablo 3.11'de sunulan sonuçlardan görülebileceği gibi Meezan (%51.02), Muamalat (%49.10) ve Al Baraka (%47.73) en yüksek Makâsıdü's-Şerîa performansına sahip olurken, DİB (%15.60), Ziraat Katılım (%23.38) ve Al Rayan (%25.98) en düşük puanlara sahiptir. Grafik 3.1'e göre, İslami bankaların genel Makâsıdü's-Şerîa performansı, bazı İslami bankaların sosyal ve çevresel faaliyetlerinin daha fazla açıklanması nedeniyle 2017 ile 2021 arasında %10.39 oranında artmıştır. Tablo 3.11'e göre bu artış özellikle Makâsıdü's-Şerîa performansının 2017'de %9.92'den 2021'de %35.98'e çıktığı Dubai İslam bankası örneğinde görülebilir. Bu gelişmenin nedeni DİB'in 2021 yılından itibaren sürdürülebilirlik raporunu yayınlarak sosyal ve çevresel faaliyetlerini açıklamaya başlamasıdır.

Öte yandan, hiçbir İslami bankanın etkileyici bir Makâsıdü's-Şerîa performansına sahip olmadığı ve Meezan bankası dışında tüm skorların %50'nin altında olduğu görülebilir. İslami bankaların Makâsıdü's-Şerîa 'ya ulaşmadaki zayıf yönlerini incelemek amacıyla, aşağıda her bir hedef için elde edilen puanlar analiz edilmiştir.

Tablo 3.11. İB'ların Makâsıdü's-Şerîa'ya dayalı Genel Performansları

Sıra	Banka	Ülke	2017	2018	2019	2020	2021	Puan
1	Meezan	Pakistan	0,5104	0,5042	0,5283	0,5028	0,5056	0,5102
2	Muamalat	Endonezya	0,5105	0,4458	0,4983	0,5026	0,4979	0,4910
3	Al Baraka	Bahreyn	0,4831	0,4757	0,5005	0,4731	0,4539	0,4773
4	Islami	Pakistan	0,4428	0,5006	0,4735	0,4516	0,4621	0,4661
5	BIMB	Malezya	0,4805	0,4815	0,4872	0,4408	0,4392	0,4658
6	JIB	Ürdün	0,4336	0,4397	0,4205	0,4834	0,4791	0,4512
7	Rakyat	Malezya	0,4512	0,4506	0,4515	0,4149	0,4073	0,4351
8	Mandiri	Endonezya	0,4140	0,4047	0,4452	0,4342	0,4450	0,4285
9	KTürk	Türkiye	0,4135	0,4104	0,4147	0,4453	0,4432	0,4254
10	Safwa	Ürdün	0,4081	0,4308	0,4282	0,410	0,4299	0,4214
11	QIB	Katar	0,3650	0,4015	0,4030	0,3595	0,3938	0,3846
12	Boubyan	Kuveyt	0,3339	0,3201	0,3360	0,3977	0,3763	0,3528
13	KFH	Kuveyt	0,2962	0,2951	0,3028	0,3797	0,4091	0,3366
14	ADIB	BAE	0,3585	0,3594	0,3202	0,3243	0,3145	0,3354
15	AlRajhi	SA	0,2705	0,3059	0,3720	0,3592	0,3631	0,3341
16	Alinma	SA	0,2400	0,2860	0,2906	0,2651	0,3275	0,2818
17	Al Salam	Bahreyn	0,2327	0,2347	0,2846	0,3460	0,3021	0,2799
18	Al Rayan	Katar	0,2556	0,2570	0,2559	0,2559	0,2748	0,2598
19	ZiraatK	Türkiye	0,2163	0,2024	0,2007	0,2682	0,2816	0,2338
20	DIB	BAE	0,0992	0,1053	0,0991	0,1164	0,3598	0,1560

Grafik 3.1. İB'ların Yıllara Göre MŞ'ya dayalı Genel Performansı

Kaynak: Yazarın Sonuçları

3.6.1.1. Hayatın Sürdürülmesi (Nefis)

Tablo 3.12'de sunulan bulgular, hayatın sürdürülmesinde en yüksek puanı Muamalat Bankası'nın (%54.45) aldığını, bunu JIB (%53.56) ve Kuveyt Türk'ün (%46.42) takip ettiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan DİB, sosyal katılımın

eksikliğini ve sosyal faaliyetlerinin yeterince açıklanmaması nedeniyle %9,57 ile en düşük performansa sahiptir. Bulgular ayrıca Karz-ı Hasen'in İslami bankacılık uygulamalarında hala nadiren dikkate alınan bir ürün olduğunu göstermiştir (20 bankadan sadece 5'i Karz-ı Hasen'i uygulamıştır).

Hayatın sürdürülmesi amacıyla, ortalama %54.44'lük bir oranla Muamalat Bankası, aşağıdaki gibi haysiyeti, insan kardeşliğini ve sosyal adaleti desteklemiştir:

- Sosyal rol taahhüdünü açıklamak: « *Banka, şirketin performansının sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel olarak da ölçüldüğünü fark ettiği için diğer paydaşlara katkıda bulunmaya devam etmeye kararlıdır* » (Bank Muamalat, 2019 :570)
- Özellikle 2020 ve 2021 yıllarında, COVID-19 salgınıyla mücadele için hastaneleri ve sağlık projelerini desteklemek: « *Bankanın 2020 yılı boyunca Kurumsal Sosyal Sorumluluk faaliyetlerinin odak noktası, COVID-19 salgınının ele alınmasıyla ilgiliydi. Banka, tıbbi ekipman bağışları sağlamak ve tıbbi personeli destekleyen ürünlerin üretimine vurgu yapmıştır.* » (Bank Muamalat, 2020 :58)
- Zekât ve bağışları dağıtmak. Bankanın 5 yıllık dağıtımı zekât ve sadaka oranları açısından sırasıyla %68.39 ve %3.84'ü temsil etmiştir. Muamalat bankası, zekât ve sadaka fonlarıyla, 1994'ten beri mikro-ekonomik güçlenmeyi teşvik etmeyi amaçlayan Baitulmaal Muamalat vakfını kurmuştur : « *1994 yılında Bank Muamalat Endonezya, bir Zekat, İnfaq ve Sadaka (ZIS) fon yönetimi birimi ile daha sonra Baitulmaal olarak adlandırılacak bir sadaka fonu kurmuştur. Bu birim, başlangıçta Bank Muamalat Endonezya'nın mikro-ekonomik güçlendirme konusundaki sorumluluğu temelinde kurulmuş olup, resmi olarak 16 Haziran 2000'de Baitulmaal Muamalat vakfi olarak açılmıştır. Baitulmaal Muamalat faaliyetlerini 3 alanda yoğunlaştırmaktadır :1. Sosyal fonları Şeria ilkelerine göre yönetmek ; 2. Bağımsız, büyüyen ve karakteristik bir topluluk geliştirmek ; 3. Bir iş geliştirme aracı ve Şeria mikrofinans kurumu olmak* » (Bank Muamalat, 2018 :112)

Tablo 3.12. Hayatın Sürdürülmesinde İB'ların 5 Yıllık Skorları

Sıra	Banka	Ülke	Sosyal taahhüdü	Sağlık hizmeti	Zekât	Karz-ı Hasen	Sadaka	Puan
1	Muamalat	Endonezya	1	1	0.6839	0	0.0384	0.5445
2	JIB	Ürdün	1	1	0	0.655	0.0231	0.5356
3	KTürk	Türkiye	1	1	0	0	0.3208	0.4642
4	İslami	Pakistan	1	1	0	0.2195	0.0480	0.4535
5	Boubyan	Kuveyt	1	1	0.0062	0	0.2370	0.4487
6	Al Baraka	Bahreyn	1	1	0.0155	0.1067	0.1143	0.4473
7	Rakyat	Malezya	1	1	0.0279	0.0405	0.0563	0.4249
8	Alinma	SA	1	1	0.0927	0	0.0037	0.4195
9	Safwa	Ürdün	1	1	0	0.0822	0.011	0.4186
10	Al Rajhi	SA	1	1	0.0765	0	0.0018	0.4157
11	BIMB	Malezya	1	1	0.0214	0	0.056	0.4155
12	QIB	Katar	1	1	0	0	0.0257	0.4051
13	Al Rayan	Katar	1	1	0	0	0.0249	0.4050
14	ADIB	BAE	1	1	0.006	0	0.0115	0.4035
15	KFH	Kuveyt	1	1	0.0087	0	0.0079	0.4033
16	Al Salam	Bahreyn	1	1	0	0	0.0112	0.4022
17	Meezan	Pakistan	1	1	0	0	0.0094	0.4019
18	Mandiri	Endonezya	1	1	0	0	0	0.40
19	ZiraatK	Türkiye	0.4	1	0	0	0	0.28
20	DIB	BAE	0.2	0.2	0.0748	0	0.0036	0.0957

3.6.1.2. Bilinç Seviyesinin Artırılması (Akıl)**Tablo 3.13. Bilinç Seviyesinin Artırılmasında İB'ların 5 Yıllık Skorları**

Sıra	Banka	Ülke	Sanat, Spor	Eğitim Proj.	Burs	Araşt.	Çal. Eğitimi	Puan
1	Muamalat	Endonezya	1	1	0.0010	0.0022	0.0185	0.4043
2	Mandiri	Endonezya	1	1	0	0	0.0214	0.4042
3	Meezan	Pakistan	1	1	0.0017	0	0.0022	0.4007
4	Safwa	Ürdün	1	1	0	0	0.0054	0.4011
5	JIB	Ürdün	1	1	0	0	0.0020	0.4004
6	İslami	Pakistan	1	1	0	0	0.0019	0.4003
7	Al Baraka	Bahreyn	1	1	0	0	0	0.4
	KFH	Kuveyt	1	1	0	0	0	0.4
	KTürk	Türkiye	1	1	0	0	0	0.4
	QIB	Katar	1	1	0	0	0	0.4
	Boubyan	Kuveyt	1	1	0	0	0	0.4
	Al Rayan	Katar	1	1	0	0	0	0.4
	ADIB	BAE	1	1	0	0	0	0.4
8	Al Rajhi	SA	0.8	1	0	0	0	0.36
9	BIMB	Malezya	0.6	1	0	0	0	0.32
	Rakyat	Malezya	0.6	1	0	0	0	0.32
10	Alinma	SA	0	1	0	0	0	0.2
	ZiraatK	Türkiye	0	1	0	0	0	0.2
	Al Salam	Bahreyn	0	1	0	0	0	0.2
11	DIB	BAE	0.2	0.2	0	0	0	0.08

Tablo 3.13'teki bulgular, yıllık raporlarında gerekli tüm bilgileri yalnızca Muamalat Bankası'nın açıkladığını, diğer bankaların çoğunluğunun ise burs, araştırma ve çalışanların eğitimi için harcanan tutarları açıklamadığını göstermektedir. Sonuç

olarak, Muamalat Bankası, bilinç seviyesini artırılmasında %40.43'lük bir puanla en iyi performansı sergileyen banka olmuştur. Muamalat Bankası, çalışanlarının ve toplumun eğitimine aşağıdaki gibi en iyi katkıyı sağlamıştır :

- Spor, sanat, kültür ve ilgili faaliyetlerde bulunmak : « *Muamalat Kulübü tarafından yönetilen spor etkinlikleri, çalışanların ukhuwah'ı (kardeşlik bağı), sporculuk ve sağlığını geliştirmeyi amaçlamaktadır. Spor etkinlikleri arasında futbol, basketbol, tenis, koşu, bisiklet, badminton, yoga, zumba, okçuluk ve benzerleri yer almaktadır. Banka ayrıca, sanat etkinlikleri alanında hobileri olan çalışanlara da kolaylık sağlamaktadır.* » (Bank Muamalat, 2017 :143)

- Eğitim programlarını desteklemek. Muamalat Bankası'nın 5 iştiraki bulunmaktadır, bunlardan biri, İslami ekonomik sistemini geliştiren, yayan ve topluma eğitim veren bir kurum olan Muamalat Enstitüsü'dür « *Muamalat Enstitüsü'nün amaçları şunlardır : Şeria'ya dayalı finans kurumları geliştirilmek ve teşvik edilmek ; İslam ekonomisi ilkeleri hakkında mükemmel bilgiye sahip kaliteli profesyoneller yetiştirmek ; Endonezya halkına İslami ekonomik sistemi geliştirmek, tanıtmak ve eğitmek* » (Bank Muamalat, 2018 :114)

- Öğrencilere burs vermek. Burs giderlerinin toplam giderlere oranı bankanın topluma eğitime katkısını yansıtmaktadır. Bankanın 5 yıllık burs giderinin toplam giderlere oranı %0.1'e eşittir.

- Makâsıdü's-Şeria'ya uygun, aynı zamanda geleneksel ürünlerle rekabet edebilen finansal araçlar yaratmak için gerekli olan araştırma ve geliştirmeye fon tahsis etmek. Bankanın 5 yıllık araştırma giderinin toplam giderlere oranı %0.22'ye eşittir.

- Çalışanlara çeşitli eğitim veya seminerlere katılma fırsatları sağlamak. Bankanın 5 yıllık çalışanların eğitiminin giderlerinin toplam giderlere oranı %1.85'e eşittir.

3.6.1.3. Dini Hassasiyet

Tablo 3.14. Dini Hassasiyetinde İB'ların 5 Yıllık Skorları

Sıra	Banka	Ülke	Ortak.	Şeria Uyumu	Tanıtım	Konf.	Dini Faaliyet	Puan
1	Meezan	Pakistan	0.5355	1	0.0106	1	1	0.7092
2	Muamalat	Endonezya	0.4977	1	0	1	1	0.6995
3	Al Baraka	Bahreyn	0.2093	1	0	1	1	0.6419
4	Rakyat	Malezya	0	1	0.0201	1	1	0.6040
5	BIMB	Malezya	0	1	0.0123	1	1	0.6024
6	Mandiri	Endonezya	0.3336	0.6	0	1	1	0.5867
7	Islami	Pakistan	0.6538	0	0.016	1	1	0.5340
8	QIB	Katar	0.0012	1	0.0184	1	0.6	0.5237
9	Safwa	Ürdün	0	0	0.0354	1	1	0.4071
10	JIB	Ürdün	0.0109	0	0.0164	1	1	0.4055
11	KTürk	Türkiye	0.0168	0	0	1	1	0.4034
12	Boubyan	Kuveyt	0	0	0	1	1	0.4
13	Al Salam	Bahreyn	0.3813	1	0	0	0	0.2763
14	DIB	BAE	0.1111	1	0	0.2	0	0.2622
15	KFH	Kuveyt	0	0	0	1	0.2	0.24
16	Alinma	SA	0	0	0	0	0.8	0.16
17	Al Rajhi	SA	0	0	0	0	0.6	0.12
18	ADIB	BAE	0.0006	0	0.0205	0	0.4	0.0842
19	ZiraatK	Türkiye	0.0168	0	0.1156	0	0	0.0265
20	Al Rayan	Katar	0.0689	0	0.0260	0	0	0.0052

Dini hassasiyetinde (Tablo 3.14) en yüksek performansı Meezan Bankası (%70.92) elde ederken, bunu Muamalat (%69.95) ve Al-Baraka (%64.19) takip etmektedir. Bu üç bankanın, diğer bankalarla karşılaştırıldığında, risk paylaşımı ürünleri oranı daha yüksektir : Meezan (%53.55), Muamalat (%49.77) ve Al Baraka (%20.93). Ayrıca, en düşük puana sahip bankalar olan Al Rayan (0.52%), Ziraat Katılım (2.65%) ve ADIB (8.42%) aksine, Meezan, Muamalat ve Al Baraka çalışmanın 5 yıllık dönemine ilişkin gerekli bilgilerin çoğunu yıllık raporlarında açıklamışlardır.

Meezan Bankası en iyi puanı (%70.92) şu şekilde elde edilmiştir :

- Toplam finansmanın %53.55'ini kâr ve zarar paylaşımı sözleşmelerine, özellikle Muşaraka'ya ayırmak,
- Helal olmayan gelirin miktarını ve nasıl ele alındığını açıklamak :« Yıl içerisinde Sadaka Payı Hesabı'na 201.7 milyon Rupî aktarılmıştır. Buna, Şeria denetim sırasında tespit edilen helal olmayan gelir kısmının ortadan kaldırılması için 77.1 milyon Rupî içermektedir. » (Meezan Bank, 2021 :110)

- İslami bankacılık hizmetlerini ve ürünlerini tanıtmak için fon tahsis etmek. Bankanın 5 yıllık tanıtım giderlerinin toplam giderlere oranı %1.06'dır.
- İslam ekonomisi ve finansı alanında seminer ve eğitimler düzenleyerek İslami bankacılık konusunda farkındalık yaratmak « *Banka, kamuoyunda İslami bankacılık konusunda farkındalık yaratmak amacıyla büyük şehirlerde toplumun farklı kesimlerinden 5500'den fazla katılımcının katıldığı 75 seminer düzenlenmiştir.* » (Meezan Bank, 2021 :109)
- Dini faaliyetleri ve programları düzenlemek « *Kur'an-ı Kerim öğretilerini yaymak amacıyla tüm Meezan personeline yönelik 34 Kur'an'ı Anlama dersi düzenlenmiştir.* » (Meezan Bank, 2021 :109)

3.6.1.4. Refah Seviyesinin Artırılması (Mal)

Tablo 3.15'ten anlaşılacağı üzere, genel Makâsıdü'ş-Şerîa endeksinde ve Din, Nefis, Akıl ve Nesil hedeflerinin skorlarında en düşük performanslardan birini sergileyen Ziraat Katılım Bankası, %51.89'luk skorla en yüksek performansı Mal amacıyla göstermiştir. Bu durumun temel nedeni, Ziraat Katılım'ın örneklemin en yüksek özsermaye değişim oranına (%43.60) sahip olmasıdır. Ayrıca ROA (1.64%) ve ROE (14.19%) oranlarına göre, Ziraat Katılım'ın aktiflerini ve özkaynaklarını verimli bir şekilde kullandığı ve bu da finansal sağlığının güçlü olduğunu göstermektedir. Banka, bu konuda şunları belirtmiştir : « *Güçlü sermaye yapısı ile kârlı, sağlıklı ve sürdürülebilir büyümeye odaklı stratejileri, Ziraat Katılım'ın faaliyetlerini destekleyen en önemli unsurlardır. Banka'nın 4,3 milyar TL'ye ulaşan özkaynak büyüklüğü, sürdürülebilir büyüme için gerekli olan gücü sağlamaktadır.* » (Ziraat Katılım, 2021 :3). Ziraat Katılım'ın bir kamu bankası olması da güçlü sermaye yapısına sahip olmasının nedenlerinden biri olabilir.

Öte yandan, Mal hedefinde en zayıf performansa sahip olan Al Salam ise yalnızca %1.19 ile listenin son sırasında yer almıştır. Bu durum bir taraftan söz konusu bankanın -%1,55 ile örneklemin en düşük özsermaye değişim oranına sahip olması, diğer taraftan KOBİ'lere ve tarıma yönelik finansman eksikliği ile açıklanabilir.

Tablo 3.15. Refah Seviyesinin Artırılmasında İB'ların 5 Yıllık Skorları

Sıra	Banka	Ülke	ROA	ROE	Özsermaye Değişim	KOBİ	Tarım	Puan
1	ZiraatK	Türkiye	0.0164	0.1419	0.4360	1	1	0.5189
2	Al Rajhi	SA	0.0255	0.1950	0.1321	1	1	0.4654
3	Meezan	Pakistan	0.0122	0.2626	0.0462	1	1	0.4618
4	KTürk	Türkiye	0.0115	0.1759	0.0631	1	1	0.4478
5	JIB	Ürdün	0.0118	0.1251	0.0945	1	1	0.4463
6	Mandiri	Endonezya	0.0233	0.1341	0.08	1	1	0.4428
7	İslami	Pakistan	0.0091	0.0608	0.1318	1	1	0.4403
8	ADIB	BAE	0.0178	0.1226	0.0591	1	1	0.4399
9	BIMB	Malezya	0.0085	0.1019	0.0834	1	1	0.4370
10	Safwa	Ürdün	0.012	0.1258	0.0422	1	1	0.4360
11	Al Baraka	Bahreyn	0.0062	0.0661	0.0955	1	1	0.4336
12	Rakyat	Malezya	0.01	0.0637	0.0668	1	1	0.4283
13	Alinma	SA	0.0171	0.0995	0.1041	1	1	0.4242
14	Muamalat	Endonezya	0.0011	0.0050	0.0762	1	1	0.4165
15	KFH	Kuveyt	0.0127	0.1133	0.1116	1	0.4	0.3250
16	Al Rayan	Katar	0.0181	0.1356	0.1735	1	0	0.2618
17	Boubyan	Kuveyt	0.0104	0.0869	0.1968	1	0	0.2567
18	QIB	Katar	0.0172	0.1279	0.1347	1	0	0.2525
19	DIB	BAE	0.0185	0.1264	0.1478	0.2	0	0.0985
20	Al Salam	Bahreyn	0.0089	0.0661	-0.0155	0	0	0.0119

3.6.1.5. Neslin Devamı

Neslin devamında (Tablo 3.16) BIMB (%55.33) en yüksek puanı alırken, onu Meezan (%53.52) ve İslami Pakistan (%50.24) takip etmektedir. Buna karşılık, Ziraat Katılım, Alinma ve Al Rayan ise sırasıyla %14.38, %18.56 ve %20.98 puanlarla en düşük performansa sahiptir. Bu üç banka özellikle çevresel rolüne ilişkin bilgileri açıklama konusunda başarısız olmuştur.

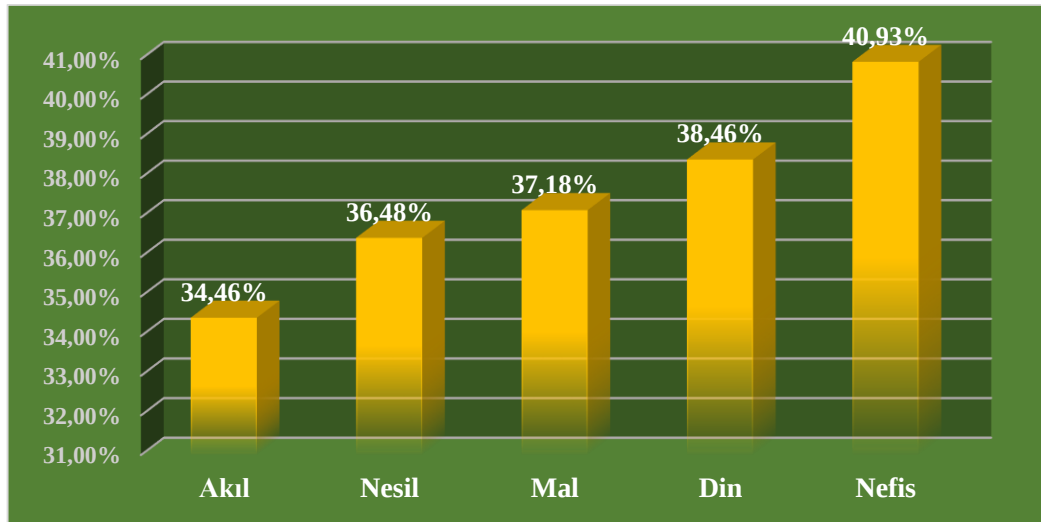
BIMB'in hissedarların, mevduat sahiplerinin, çalışanların ve devletin refahına katkısı sırasıyla %53.32, %66.45, %33.53 ve %23.35'i temsil etmektedir. Ayrıca BIMB'in çevresel iyileştirmelere yönelik girişimleri aşağıdaki bankanın açıklamalarıyla örneklendirilebilir : « *Girişimlerimiz, programlarımız ve stratejik ortaklarımızla olan işbirliklerimiz aracılığıyla, sosyal katılım ve çevresel refah hedeflerini ilerletmek için çalışıyoruz. Bu hedeflere olan bağlılığımız, İslami bir banka ve değerlere dayalı bir kurum olarak değerlerimizi yansıtmaktadır* » (BIMB, 2021:126). Bankanın ifadesine göre, ana hedefleri yeşil finansman portföyünü büyütmek ve mini hidroelektrik ve güneş enerjisi projelerindeki varlığını artırmaktır : « *İşletme büyümemizin ve sürdürülebilirlik hedeflerimize ulaşmanın temel itici*

güçlerinden biri, 2021 sonunda 2 milyar RM'yi aşan Yeşil Finansman portföyümüzü büyötmeye odaklanmamızdır. Bu finansmanın büyük kısmı Yenilenebilir Enerji Yeşil Bina sektörüne yönlendirilmiştir. İlerledikçe, mini hidroelektrik ve güneş enerjisi santrali projelerine odaklanarak daha geniş yeşil ekonomi ekosistemindeki varlığımızı aktif olarak genişletmeyi hedefliyoruz. » (BIMB, 2021 :19)

Tablo 3.16. Neslin Devamında İB'ların 5 Yıllık Skorları

Sıra	Banka	Ülke	Hissedarlar	Mevduat sahipleri	Çalışanlar	Devlet	Çevre	Puan
1	BIMB	Malezya	0.5332	0.6645	0.3353	0.2335	1	0.5533
2	Meezan	Pakistan	0.4104	0.6082	0.2511	0.4061	1	0.5352
3	İslami	Pakistan	0	0.8556	0.3296	0.3267	1	0.5024
4	Al Baraka	Bahreyn	0.0747	0.7227	0.3231	0.2528	1	0.4746
5	JIB	Ürdün	0.2728	0.3492	0.3673	0.3645	1	0.4708
6	Safwa	Ürdün	0.2309	0.4305	0.1864	0.3736	1	0.4443
7	Al Salam	Bahreyn	0.6052	0.3216	0.2408	0	1	0.4335
8	Rakyat	Malezya	0.3512	0.4418	0.1303	0.0675	1	0.3982
9	Muamalat	Endonezya	0	0.4817	0.1832	0.3116	1	0.3953
10	KTürk	Türkiye	0.0042	0.5435	0.1822	0.1814	1	0.3822
11	QIB	Katar	0.4037	0.2787	0.0881	0.0036	1	0.3548
12	ADIB	BAE	0.4079	0.0933	0.2393	0.0059	1	0.3493
13	KFH	Kuveyt	0.4796	0.4117	0.2337	0.1198	1	0.3290
14	Al Rajhi	SA	0.4145	0.0290	0.1496	0.0027	1	0.3192
15	Mandiri	Endonezya	0.4631	0.0956	0.2029	0.2206	1	0.3038
16	Boubyan	Kuveyt	0.3164	0.3477	0.1996	0.0192	0.4	0.2566
17	DIB	BAE	0.5069	0.3746	0.1816	0.0090	0.2	0.2544
18	Al Rayan	Katar	0.6862	0.2816	0.0799	0.0015	0	0.2098
19	Alinma	SA	0.3859	0.1572	0.1848	0	0.2	0.1856
20	ZiraatK	Türkiye	0.0176	0.1173	0.0612	0.1227	0.4	0.1438

Grafik 3.2. Hedefe Göre İslami Bankaların 5 Yıllık Performansı

Kaynak: Yazarın Sonuçları

Sonuç olarak, örneklemin tüm hedefler için elde ettiği puanları genel olarak değerlendirmek gerekirse, Grafik 3.2'de görülebileceği gibi, İslami bankaların en iyi performansı %40.93 ile Nefis hedefinde gösterirken onu Din, Mal, Nesil ve Akıl takip etmektedir. Örneklenen İslami bankaların çoğunluğunun akıl amacın gerektirdiği verileri açıklamaması (Bkz. Tablo 3.13), bu hedefe ulaşmaya katkılarının diğer maksatlara kıyasla en düşük olmasına neden olmuştur.

3.6.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 3.17. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	MŞE	KTH	KAR	KAL	ŞDK	BUY	IGE	SHV	KBG
Ortalama	37.636	25.200	1.340	88.522	2.541	10.188	0.795	-0.008	0.440
En Yüksek	52.828	46.000	3.490	95.884	4.000	11.220	0.920	0.005	10.400
En Düşük	9.907	2.000	0.020	80.881	1.000	8.891	0.543	-0.017	-7.200
St.Sap	10.126	12.679	0.757	4.002	0.773	0.579	0.104	0.005	3.694
Göz. Say	100	100	100	100	100	100	100	100	100

- **Bağımlı Değişken**

Tablo 3.17 tanımlayıcı istatistiklerin özetini sunmaktadır. Tablodan görülebileceği üzere 20 İslami bankanın 2017-2021 çalışma döneminde Makâsıdü’ş-Şerîa endeksinin ortalaması yaklaşık %38 olup, bu da Makâsıdü’ş-Şerîa’ya uyumun nispeten düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. MŞE aralığı minimum %9.907 ile maksimum %52.828 arasında değişir ve standart sapması 10.126’ya eşittir.

- **Bankaya Özgü Değişkenler**

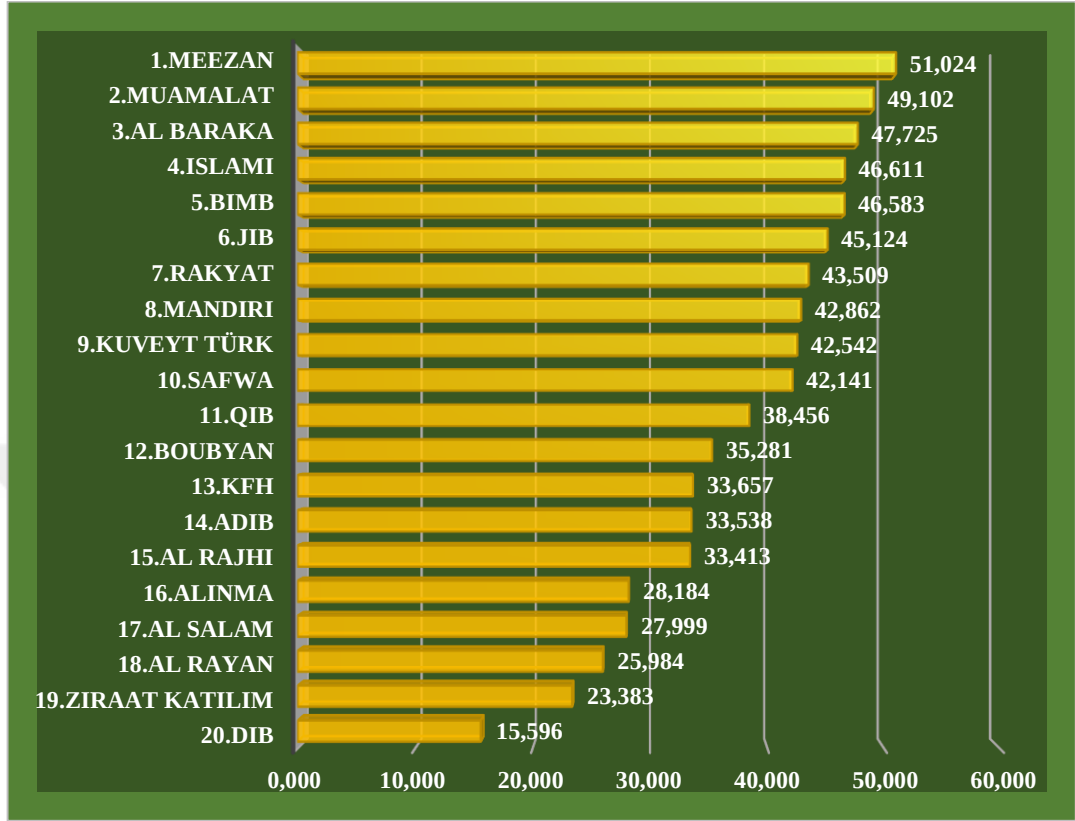
Bankaya özgü değişkenlere açısından, KTH değişkeni 46 ile 2 arasında değişmekte olup ortalama 25’tir. Örneğimizde en eski banka 1975 yılında kurulan Dubai İslam Bankası, en genç banka ise 2015 yılında kurulan Ziraat Katılım Bankası’dır. Dubai İslam Bankası en eski banka olmasına rağmen, Makâsıdü’ş-Şerîa’ya ulaşma konusunda en düşük katkıyı sağlayan banka olmuştur (Bkz. Grafik 3.7). Kârlılık oranı %3.49 ile %0.02 arasında değişmekte olup ortalama %1.34’tür. Buna göre örnekleme yer alan İslami bankaların çalışma döneminde varlıklarını verimli kullandıkları söylenebilir. En yüksek kaldıraç oranı %95.884 ve en düşük %80.881 olup ortalama %88.522’dir. İslami bankalar için, kaldıracın ana kaynağı

müşteri mevduatlarından geldiğinden, yüksek kaldıraç seviyesi daha yüksek yükümlülüklerden kaynaklanmaktadır (Mergaliyev vd., 2019 :23). Şeria Denetleme Kurulu puanının minimum ve maksimum değerleri sırasıyla 1 ve 4 olup ortalama değeri 2.541'dir. Kontrol değişkenine gelince, banka varlıklarının logaritması 11.220 ile 8.891 arasında değişmekte olup ortalama 10.188'dir. Örneğimizdeki en büyük banka 2021'de 166.227 milyar dolar varlık değeriyle Al Rajhi Bankası olurken, en küçüğü ise 2021'de 1.474 milyar dolar varlık değeriyle İslami Pakistan Bankası'dır. Bu iki bankanın Grafik 3.3'te sıralamasına bakıldığında, en büyük banka Al Rajhi'nin 15. sırada yer aldığı, en küçük banka olan İslami Pakistan'ın ise en yüksek Makâsıdü'ş-Şerîa performansına sahip ilk 4 banka arasında yer aldığı görülmektedir.

- **Makroekonomik Değişkenler**

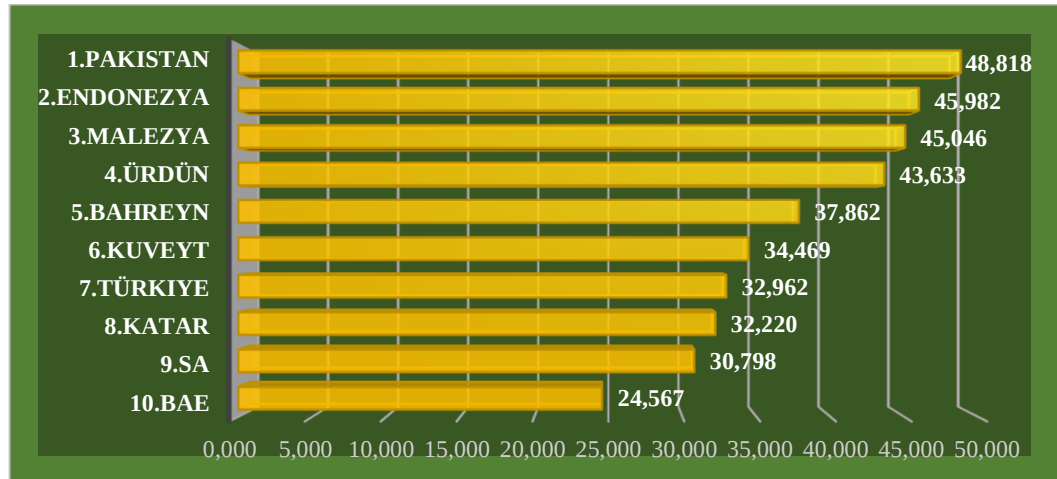
İnsani gelişme endeksi 0.920 ile 0.543 arasında değişmekte olup ortalama 0.795'tir. Grafik 3.5'e bakıldığında insani gelişme endeksi en yüksek olan ülkenin BAE, en düşük olan ülkenin ise Pakistan olduğu görülebilir. Ancak Grafik 3.4'e göre BAE en düşük Makâsıdü'ş-Şerîa endeksine sahipken, Pakistan en yüksek Makâsıdü'ş-Şerîa endeksine sahip ilk sırada yer almaktadır. Söz hakkı ve hesap verebilirlik değişkeninin en düşük değeri -0.017, en yüksek değeri ise 0.005'tir. Grafik 3.6'ya göre, Endonezya dışındaki tüm ülkeler söz hakkı ve hesap verebilirlik konusunda negatif puanlara sahiptir, bu da örneklem ortalamasının -0.008'e eşit negatif değerini açıklamaktadır. Kişi başına GSYİH büyüme oranı değişkeninin ortalama, en yüksek ve en düşük değerleri sırası ile 0.440, 10.400 ve -7.200'dir.

Grafik 3.3. İB'ların MŞ'ya dayalı Genel Performansına Göre Sıralaması

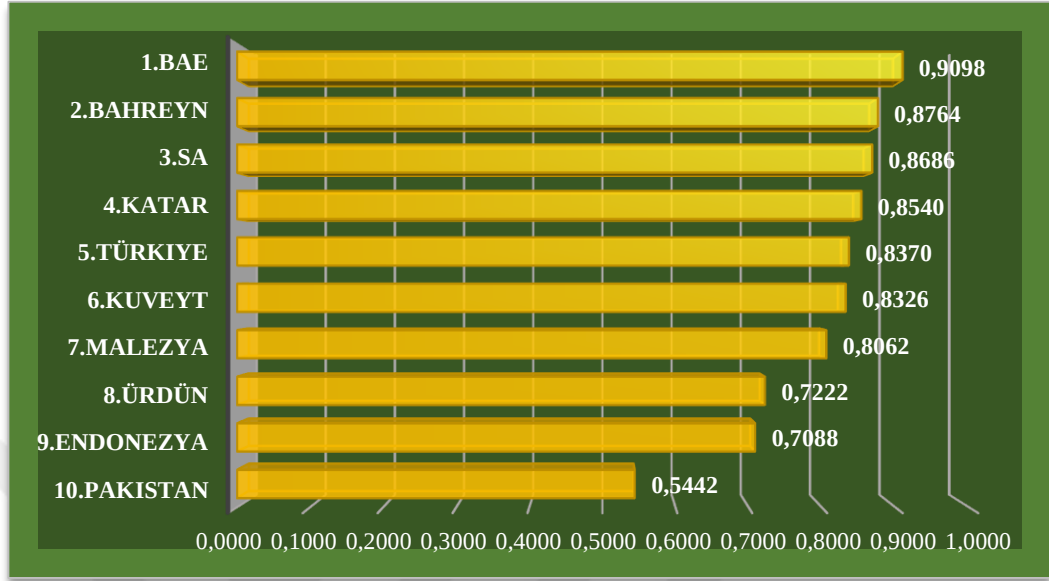
Kaynak: Yazarın Sonuçları

Grafik 3.4. Ülkeye Göre Makâsıdü'ş-Şer'îa Endeksi

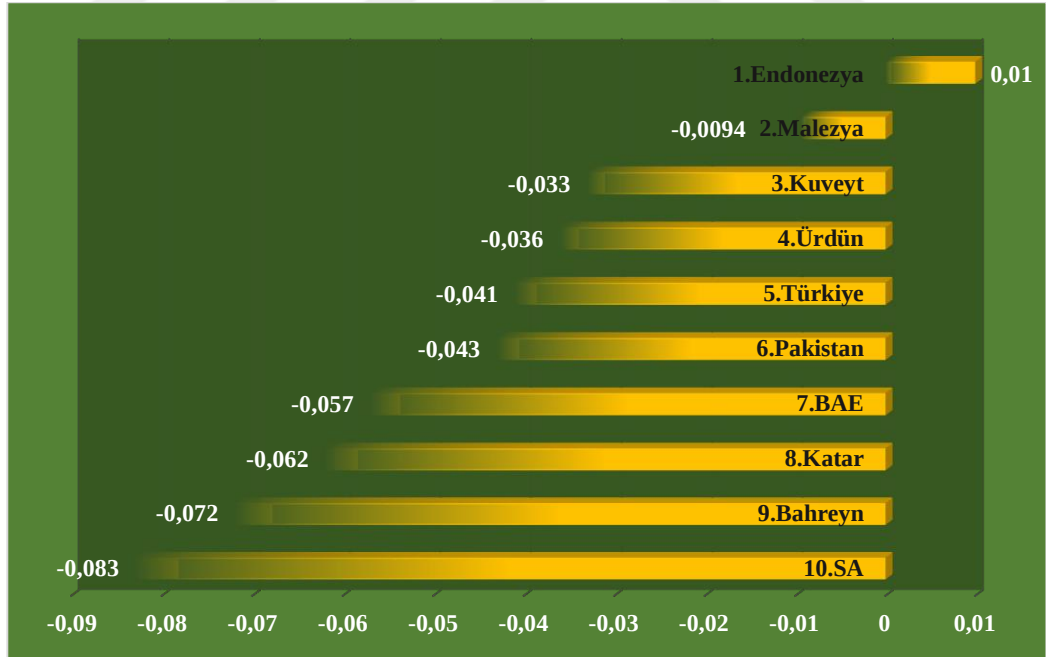
Kaynak: Yazarın Sonuçları

Grafik 3.5. Ülkeye Göre İnsani Gelişme Endeksi

Kaynak: UNDP

Grafik 3.6. Ülkeye Göre Söz Hakkı ve Hesap Verebilirlik Puanı

Kaynak: World Bank, Worldwide Governance Indicators

3.6.3. Korelasyon Analizi

Tablo 3.18. Korelasyon Matrisi

	VIF	MŞE	KTH	KAR	KAL	ŞDK	BUY	IGE	SHV	KBG
MŞE		1								
KTH	1.44	0.144	1							
KAR	1.69	-0.416	-0.004	1						
KAL	2.03	0.516	-0.091	-0.411	1					
ŞDK	1.57	-0.133	0.011	-0.052	-0.149	1				
BUY	2.80	-0.401	0.389	0.498	-0.493	-0.093	1			
IGE	2.51	-0.621	0.208	0.222	-0.566	0.079	0.604	1		
SHV	1.57	0.455	-0.062	-0.255	0.231	-0.318	-0.151	-0.439	1	
KBG	1.21	0.229	-0.110	-0.059	0.225	-0.350	-0.140	-0.189	0.184	1

Regresyon analizinin etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için çoklu bağlantı sorunun olmaması gerekmektedir ; bu nedenle çalışmada bağımlı, bağımsız ve kontrol değişkenleri arasındaki ilişkide çoklu bağlantının varlığını araştırmak amacıyla Pearson Korelasyon matrisi ve VIF (Variance Inflation Factor) testi kullanılmıştır. Çoklu bağlantının regresyon analizi sırasında gerçek bir sorun oluşturmaması için temel kural, iki değişken arasındaki korelasyon katsayısının 0.8'den büyük olmamasıdır. Tablo 3.18'de gösterilebileceği gibi Pearson korelasyon matrisine göre 0.8'e eşit veya daha büyük bir korelasyon değeri tespit edilememiş ve dolayısıyla incelenen değişkenler yüksek düzeyde korelasyona sahip değildir. Ayrıca, VIF testine göre en yüksek VIF değeri BUY değişkeni için 2.80, en düşük VIF değeri ise KBG için 1.21'dir. Çoklu bağlantı için yaygın olarak kabul edilen eşiğin 10 VIF değeri olduğu göz önüne alındığında, bu sonuçlar istatistiksel olarak kabul edilebilir ve dolayısıyla çoklu bağlantı sorunu bulunmamaktadır.

3.6.4. Regresyon Analizi

Panel veri regresyonu için, dirençli standart hatalarıyla tesadüfi etkiler modeli (Robust Random-Effects Generalized Least Square Regression) uygulanmıştır. Tesadüfi modelinin uygulanmasının nedeni açısından, Tablo 3.19'da gösterilen Hausman testinin p değerine ($p=0.5655>0.05$) göre sıfır hipotezi reddedilemez ; bu da katsayılardaki farkın sistematik olmadığını ve dolayısıyla incelenen veriler için tesadüfi etkiler modelin kullanılmasının en uygun olduğunu göstermektedir. Bir

sonraki adımda, Breusch ve Pagan LM testini kullanarak tesadüfi etkiler ve havuzlanmış regresyon arasında seçim yapılmıştır. Tablo 3.20'de gösterilen p değeri %5'ten büyük olduğundan tesadüfi etkiler, havuzlanmış modele göre daha etkin olduğu ifade edilebilir. Dirençli standart hatalarla tahmincinin uygulanmasının nedeni ise, değişen varyansın bulunduğunu gösteren Wald testi sonuçlarına dayanmaktadır ($p=0.0000$; %1 düzeyinde anlamlı, bkz. Tablo 3.20). Literatüre göre dirençli standart hatalar, modeldeki değişen varyans sorunu çözebilir. Tüm testler ve model tahmini Stata 17.0 programı ile yapılmıştır.

Tablo 3.19. Hausman Testi

Variables	Fixed	Random	Difference	Std. err.
KTH	.6629409	.2821875	.3807534	.2760874
KAR	-.6503541	-1.071657	.4213024	.3312147
ŞDK	.3201677	-.1266187	.4467864	1.609668
KAL	.1590268	.2997521	-.1407253	.1259757
KBG	.2391017	.2652128	-.0261111	.0226803
SHV	-245.3389	132.2538	-377.5928	355.0787
IGE	-42.20503	-56.22237	14.01734	84.06757
BUY	2.013608	1.081616	.9319923	1.955626
Test of H0: Difference in coefficients not systematic				
chi2(7) = 5.78				
Prob > chi2 = 0.5655				

Tablo 3.20. BPLM ve Wald Testleri

Breusch and Pagan Lagrangian multiplier test for random effects		
MŞE	102.5347	10.12594
e	12.41887	3.524042
u	52.72465	7.261174
Test: Var(u) = 0		
chibar2(01) = 94.42		
Prob > chibar2 = 0.0000***		
Ho: Panel Homoscedasticity - Ha: Panel Groupwise Heteroscedasticity		
Wald Test	= 2.77e+05	P-Value > Chi2(20) 0.0000***

Tablo 3.21. Modelin Tahmin Sonuçları

Random-Effects GLS Regression					
R-squared: Within = 0.1916 Between = 0.5635 Overall = 0.5210			Number of obs = 100 Number of groups = 20 Obs per group: min = 5 avg = 5.0 max = 5		
corr(u_i, X) = 0 (assumed)			Wald chi2(8) = 130.43 Prob > chi2 = 0.0000***		
MŞE	Coefficient	Robust Std. Error.	P> z	[95% conf. interval]	
KTH	.2821875	.0909588	0.002***	.1039115	.4604636
KAR	-1.071657	.6820222	0.116	-2.408396	.2650824
ŞDK	-.1266187	.9129755	0.890	-1.916018	1.66278
KAL	.2997521	.198677	0.131	-.0896477	.6891518
KBG	.2652128	.116647	0.023**	.036589	.4938367
SHV	132.2538	184.898	0.474	-230.1396	494.6472
IGE	-56.22237	15.79524	0.000***	-87.18047	-25.26426
BUY	1.081616	1.034716	0.296	-.94639	3.109622
_cons	40.4915	23.04417	0.079*	-4.674235	85.65724
Notlar: *, **, ***, sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir .					

Tablo 3.21'de sunulan tahmin sonuçlarına göre, genel model %1 düzeyinde anlamlı ($p=0.0000$) ve R karesi 0.5210'a eşittir. Bu da Makâsıdü's-Şerîa endeksinin %52.10 oranında KAR, KAL, KTH, ŞDK, IGE, SHV, KBG ve BUY değişkenleriyle, geri kalan %47.90'ının ise model dışındaki diğer değişkenleriyle açıklanabildiğini göstermektedir.

İstatistiki açıdan anlamlı çıkan değişkenlerden banka kuruluş tarihi (KTH), insani gelişme endeksi (IGE) değişkenleri %1 istatistiki önem düzeyinde anlamlı bulunmuşken kişi başına düşen GSYİH (KBG) değişkeni %5 istatistiki önem düzeyinde anlamlıdır. IGE değişkeninin katsayı değerinin işareti negatiftir. Negatif katsayı IGE değişkeni ile MŞE değişkeninin ters yönlü bir ilişkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. KTH ve KBG değişkenlerinin katsayı değerlerinin işareti ise pozitifdir. Dolayısıyla bu değişkenler ile MŞE değişkeni arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. KAR, ŞDK, KAL, SHV ve BUY değişkenleri ise olasılık değerlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirmek gerekirse KTH, KBG ve IGE değişkenlerinde meydana gelebilecek artış yönlü 1 birimlik değişim MŞE değişkenini sırası ile 0.282, 0.265 ve -56.222 birim etkilemektedir. MŞE değişkeni üzerinde en fazla etkiye sahip olan değişken IGE değişkeni iken KBG değişkeni MŞE değişkeni üzerinde en düşük etkiye sahiptir. Bu bulgulara göre H3 ve H4 hipotezleri kabul edilmiş olup, diğerleri reddedilmiştir.

SONUÇ

Bugün Batı'nın yaşadığı ekonomik, insani ve ahlaki krizler ile Müslüman ülkelerin karşı karşıya olduğu siyasi istikrarsızlık, eşitsizlik ve sosyal adaletsizlik göz önüne alındığında, İslam'a bağlı kalmanın, onun adil hükümlerini uygulamanın ve yüce hedeflerine ulaşmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Şeria'nın asıl hedefi insanın dinini, canını, nefsini, neslini ve malını koruyarak refahını bu dünya ve ahirette sağlamaktır. Bu beş maksadın korunmasını içeren her şey maslahat ve onları ortadan kaldıran her şey mefsedettir. Dinin, nefsin, neslin, aklın ve malın korunması, Şeria'nın en yüce amaçlarını ve İslam hukukunun genel maksatlarını temsil eder. İslami bankalar, İslam hukukuna dayalı olarak faaliyet gösterdiklerinden, Makasidü's-Şeria'ya ulaşılmasına katkıda bulunmaktan sorumlu olmalıdır. Bu çalışmada bir yandan İslami bankaların faaliyetlerinin Şeria'nın beş temel amacına (Din, Mal, Nefis, Nesil, Akıl) uyumu ölçülmeye, diğer yandan da bu uyumu etkileyebilecek faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. İslami bankaların Şeria hedeflerle uyumunu analiz etmek için Şeria'nın 5 amacı, 12 boyut, 25 unsur ve 25 değişkenden oluşan bir Makasidü's-Şeria endeksi geliştirilmiştir. Bunun için 10 ülkeden 20 İslami banka 5 yıllık (2017-2021) süreçte değerlendirilmiştir.

İslami bankaların genel Makasidü's-Şeria endeksinin sonuçları, ilk üç bankanın (Meezan Bankası %51.02, Muamalat Bankası %49.10 ve Al-Baraka Bankacılık Grubu %47.73) en düşük Makasidü's-Şeria endeksine sahip bankalarla (Dubai İslam Bankası %15.60, Ziraat Katılım Bankası %23.38 ve Al Rayan Bankası %25.98) karşılaştırıldığında, daha yüksek kâr-zarar paylaşımı ürün oranı sergilediğini ve sosyal ile çevresel sorumluluklarını yıllık rapolarında daha iyi açıkladıklarını göstermiştir. Kırk yılı aşkın tecrübesiyle dünyanın ilk modern İslami bankalarından biri olan Dubai İslam Bankası, şaşırtıcı bir şekilde, örnekleme en düşük Makasidü's-Şeria endeksini kaydetmiş ve sosyal ile çevresel faaliyetlerini 2021'den daha yeni açıklamaya başlamıştır. İslami bankaların sosyal ve çevresel faaliyetlerine ilişkin yetersiz açıklamaları, itibar riskini artırabilir ve yatırımcıların ve müşterilerin güvenini kaybetme olasılığını artırabilir; bu da uzun vadede İslami bankaların finansal performansı ve istikrarı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilir.

Ülke sıralamasına göre, Pakistan %48.81 ile ilk sırada yer alırken, onu Endonezya, Malezya, Ürdün, Bahreyn, Kuveyt, Türkiye, Katar, SA ve BAE takip etmektedir. Örneklemin Makâsıdü’ş-Şerîa’ya dayalı genel performansı yaklaşık %38 olup, bu da Makâsıdü’ş-Şerîa’ya uyumun nispeten düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Sonucumuz literatürde yer alan Antonio vd. (2012) Asutay ve Harningtyas (2015), Rahman ve Haron (2019) ve Mergaliyev vd. (2019) çalışmalarını deteklemektedir. İslami bankalar %40.93 ile Nefis hedefinde en iyi performansı gösterirken onu Din (%38.46), Mal (%37.18), Nesil (%36.48) ve Akıl (%34.46) takip etmektedir. Bu bulgu, Hudaefi ve Noordin (2019: 295) bulguları ile paraleldir.

Nefis amacıyla sadece beş İslami banka (Al Baraka, JIB, Safwa, İslami Pakistan ve Rakyat) karz-ı hasen sözleşmesini uygulamaktadır. Ayrıca örneklemin %50’si zekât miktarını yıllık rapolarda açıklamamıştır. Bunun nedeni, bazı İslami bankalar için zekât doğrudan hissedarlar tarafından karşılanmalıdır. Dolayısıyla banka, hissedarları adına zekât ödememektedir.

Din hedefinde, İslami bankalarda risk paylaşımı ürünlerinin uygulanması Pakistan, Endonezya ve Bahreyn dışında oldukça zayıf olmuştur. Ayrıca bu amaçta özellikle tanıtım harcamaları ve helal olmayan gelirin kaynakları ve kullanımları konusunda açıklama eksikliği bulunmuştur.

Mal amacıyla, İslami bankalar varlıklarını ve özsermayelerini verimli kullanmış olsa da, bazıları KOBİ’leri ve tarım sektörünü finanse etmekte başarısız olmuştur. Dünyanın en büyük İslami banka olan Al Rajhi Bankası, Mal hedefinde 2., Din hedefinde ise 17. sırada yer almaktadır. Al-Rajhi Bankası ve Dubai İslam Bankası’na dair bulgular, literatürdeki Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerindeki İslami bankaların sosyal sorumluluklara değil, daha çok finansallaşmaya ve hissedarların çıkarlarının maksimize edilmesine odaklanan yeni bir kapitalizm biçimini teşvik ettiği yönündeki iddiaları desteklemektedir.

Nesil hedefinde, bazı İslami bankaların çevreye katkıda bulunma yükümlülükleri konusunda farkındalık eksikliği tespit edilmiştir. Akıl amacıyla, örneklenen İslami bankaların çalışanların ve toplumun eğitimine katkısı diğer

hedeflere göre en düşük olmuştur. Bunun sebebi, çoğu İslami banka eğitim bursu, araştırma ve çalışanların eğitimiyle ilgili tutarları açıklamamıştır.

İslami bankaların Makasidü'sh-Şeria'ya dayalı performansını etkileyebilecek faktörleri belirlemek üzere doğrusal bir regresyon modeli kurulmuştur. Modelde bağımlı değişken Makasidü'sh-Şeria endeksi (MŞE) olup, bağımsız değişkenler ise bankaya özgü değişkenler (Banka kuruluş tarihi: KTH; Kârlılık oranı: KAR; Kaldıraç oranı: KAL ve Şeria yönetim: ŞDK), makroekonomik değişkenler (İnsani gelişme endeksi: IGE; Söz hakkı ve hesap verebilirlik: SHV ve Kişi başına düşen GSYİH büyüme oranı: KBG) ve kontrol değişkenden (Banka büyüklüğü: BUY) oluşmaktadır.

Bankaya özgü değişkenlerin etkisi açısından, KTH ile bağımlı değişken arasında %1 düzeyinde anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Buna göre, eski İslami bankaların Makâsıdü'sh-Şerîa'ya dayalı performansı genç İslami bankaların performansından daha yüksektir. Bunun nedeni, köklü İslami bankaların yıllar içinde daha iyi şeffaflık mekanizmaları kurmuş olmalarıdır. Bu sonuç örneklemdaki en genç banka olan Ziraat Katılım Bankası'nın zayıf performansını (21.78% ile 19. sırada yer almaktadır) açıklayabilir.

KAL ile MŞE arasında anlamsız bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, Sencal ve Asutay (2020: 28) bulguları ile paraleldir. KAR ile MŞE arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Benzer şekilde, Sencal ve Asutay (2020: 28) kârlılık oranı ile İslami bankaların Şerîa raporlama endeksi arasında anlamsız bir ilişki bulmuşlardır. Sonucumuz, İslami bir perspektiften bakıldığında, bir kurumun kâr elde etse de etmese de sosyal, etik ve çevresel sorumluluğunu tam olarak raporlaması gerektiğini savunan El-Halaby ve Hussainey (2015: 8) ile uyumludur.

ŞDK ile MŞE arasında anlamsız bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, Wan vd. (2015: 21) bulguları ile paraleldir. Sencal ve Asutay (2020: 28) Şeria denetleme kurulunun üye sayısı ve eğitim düzeyi değişkenlerini anlamlı bulmazken, üyelerin popülaritesinin Şerîa raporlama endeksi üzerinde %10 oranında pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Sencal ve Asutay (2020) çalışmasının ardından Şerîa denetleme kurulu endeksinin göstergeleri de modelde ayrı ayrı tahmin edilmeye çalışılmıştır. Ancak dört göstergeden (üye sayısı, çapraz üyelikler, üyenin doktora

niteliği ve üyenin popülerliği) hiçbir anlamlı bulunmamıştır. Banka büyüklüğü ile Makâsıdü'ş-Şerîa endeksi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bu sonucu Mergaliyev vd. (2019: 23) ve Sencal ve Asutay (2020: 28) bulguları ile paraleldir.

Makroekonomik değişkenlerin etkisi incelendiğinde, SHV ile MŞE arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu bulgu, Sencal ve Asutay (2020: 28) bulguları ile uyumludur. IGE değişkeninin Makasıdü'ş-Şeria endeksi üzerinde en fazla etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. IGE ile bağımlı değişken arasında %1 düzeyinde anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu sonucu Mergaliyev vd. (2019: 21) bulguları ile paraleldir. Düşük insani gelişme endeksine sahip ülkelerdeki İslami bankaların, paydaşlardan gelen baskıyı en aza indirmek ve sosyal ile çevresel sorunların çözümünde aktif oyuncular olarak toplumdaki rollerini meşrulaştırmak amacıyla faaliyetlerini Makâsıdü'ş-Şerîa'ya uygun olarak genişletmeleri gerekmektedir.Örnekleme en yüksek insani gelişme endeksine sahip BAE en düşük Makâsıdü'ş-Şerîa endeksini gösterirken, en düşük insani gelişme endeksine sahip olan Pakistan en yüksek Makâsıdü'ş-Şerîa endeksini göstermiştir. IGE literatürde insani gelişmenin bir göstergesi olarak kabul edilse de, bazı çalışmalar tarafından örneğin çevre ve özgürlük gibi unsurların da eklenerek daha insani ve sürdürülebilir bir ölçü olması gerektiği gerekçesiyle eleştirilmiştir.

KBG ile bağımlı değişken arasında %5 düzeyinde anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Ülkenin büyümesi ve üretkenliği, raporlama uygulamaları açısından kolaylaştırıcı bir role sahip olmalıdır. Dolayısıyla, IGE ve KBG'nın etkisine göre, Makasıdü'ş-Şeria kavramının İslami bankacılık faaliyetlerinde uygulanması büyük ölçüde ilgili ülkelerin sosyo-ekonomik koşullarına bağlıdır.

Makroekonomik faktörlerin değiştirilmesi zor olsa da, Şeria denetim ve kamuyu aydınlatma uygulamalarının iyileştirilmesi, Makasıdü'ş-Şeria'ya uyumu artırabilir ve toplumdaki tüm paydaşların yararına İslami bankaların performansını geliştirebilir. Buna göre aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- İslam, dürüstlük ve doğruluk ilkelerine dayandığından, İslami bankaların, işlemlerini ve faaliyetlerini İslam ahlakına uygun olarak kamuya açıklama konusunda yüksek şeffaflık ve hesap verebilirlik göstermeleri gerekmektedir. İslami

bankaların “İslami” olarak tanıtılması, faaliyetlerinin paydaşlara doğru ve adil bir şekilde açıklanmasını yansıtmalıdır. Aksi takdirde etik yükümlülüklerini yerine getirmeyen yanıltıcı bir reklam olabilir. Dolayısıyla daha şeffaf raporlama uygulamaları paydaşların İslami bankacılık sektörüne olan güvenini artırabilir. İslami bankaların şeffaflık uygulamaları, yalnızca paydaşlara karşı değil, aynı zamanda nihai olarak Allah’a karşı da hesap verebilirliği ve adaleti yansıtacaktır.

- İslami bankalardaki Şeria denetimi, yalnızca işlemin Şeria uygunluğuna ve şekline değil, aynı zamanda özüne, ahlaki sonuçlarına ve Makasidü'sh-Şeria'ya uyumluluğuna da odaklanmalıdır. İslami bankaların faaliyetleri ekonomik, etik, sosyal ve çevresel sorumluluklarını yansıtmalı, İslami kimliklerini vurgulamalı ve Makasidü'sh-Şeria'ya bağlı kalmalıdır. İslami bankanın işleyişi, ticari ve sosyal yönelimi, bireysel ve kamusal çıkarları, dünya ve ahiret hedeflerini birleştiren İslami banka idealiyle uyumlu olmalıdır.

- Çalışmanın kanıtladığı gibi, İslami bankaların en düşük katkısı Akıl amacıyla burslar, araştırmalar ve çalışan eğitiminde olmuştur. Dolayısıyla araştırmalar, eğitimler ve seminerler yoluyla, tüm paydaşların, İslami bankaların ve genel olarak İslami finans kurumlarının Şeria hedeflerine ulaşma yükümlülükleri ve Müslüman toplumunun sosyo-ekonomik kalkınmasını geliştirme ve refahını sağlama konusundaki rolü hakkında farkındalığının artırılması gerekmektedir. Bu konuya daha fazla ışık tutmak için İslam âlimleri, İslami finans uzmanları, banka yöneticileri, ulusal ve uluslararası düzenleyiciler, araştırmacılar ve akademisyenler arasındaki ortak bir çabadır.

- Şeffaflık kurallarının ihlaline yönelik yasal destek, teşvikler ve yaptırımlar gibi belirli düzenleyici müdahaleler, İslami bankaların Makasidü'sh-Şeria performansının iyileştirilmesine yardımcı olabilecek örneğin AAOIFI ve IFSB'nin en iyi uygulamalarına ve kılavuzlarına uyumu teşvik etmek için önemli önlemler olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Makasidü'sh-Şeria'ya uyum sağlayacak şekilde yenilikçi finansman çözümleri, uygulamalar ve girişimler önerilebilir. Bunun en iyi örneği, Malezya merkez bankasının (Bank Negara Malaysia) 2017 yılında İslami finans kurumları için önerdiği Değer-Esaslı Aracılık (Value-Based Intermediation, VBI) girişimi ile gösterilebilir. VBI kavramı, ekonomiye, topluma ve çevreye olumlu ve

sürdürülebilir etki yaratan uygulamalar, davranışlar ve teklifler aracılığıyla Makasidü'sh-Şeria'yı yansıtan aracılık işlevleri sunmayı amaçlar. Bu kavram aynı zamanda malın korunmasının ötesine geçerek, başta dinin, nefsin, aklın ve neslin korunması olmak üzere diğer hedefleri de kapsar (AIBIM-VBI, 2021: 18). VBI aracılığıyla yenilik yapan girişimlerin dikkate değer örnekleri şunları içerir (AIBIM-VBI, 2021: 15) (Örneklemedeki Bank Islam Malaysia Berhad “BIMB” aşağıdaki 3 girişime katılmaktadır):

- MyWakaf platformu, altı İslami bankanın, 13 Devlet İslami Dini Konseyi (State Islamic Religious Councils, SIRC's) ile işbirliği içinde toplumu vakıf aracılığıyla güçlendirmeye yönelik ortak çabasıdır. MyWakaf, SIRC'lerin daha geniş bir katılımcı havuzuna ulaşmasını sağlar ve vakıf projelerinin uygulama verimliliğini ve etkinliğini artırır.

- MyZakat girişimi, yedi İslami bankadan gelen zekâtı, bir mikrokredi kuruluşu ve bir kredi danışmanlığı ve borç yönetimi ajansı ile işbirliği yaparak Asnafı (zekât almaya hak kazanan grupları) desteklemek için RM3,000'e kadar başlangıç sermayesi sağlayarak mikro girişimcileri desteklemektedir.

- iTekad Mikrofinans, üç İslami bankanın farklı ortaklarla (Devlet İslami Dini Konseyleri, üniversiteler, sosyal girişimler, sivil toplum kuruluşları) iş birliği yaptığı uygulama mikro girişimcilere tohum sermayesi, mikrofinansman ve yapılandırılmış eğitim sunan karma bir sosyal finans programıdır. Sunulan finansman yöntemleri arasında bağış, sosyal etki yatırımı, nakdi vakıf araçlarına ek olarak iade edilen zekât da bulunmaktadır.

Bu girişimler Makasidü'sh-Şeria'ya ulaşmanın yenilikçi vesileler olarak görülse de, Malezya'daki İslami bankaların özellikle Teverruk veya Bey'ul-îne gibi borca dayalı finansmanı aşırı uygulaması (2021 yılında BIMB'de Teverruk toplam finansmanın %90'ını, Bank Rakyat'ta Teverruk toplam finansmanın %74'ünü, Bey'ul-îne ise %22'sini temsil etmektedir), Makasidü'sh-Şeria'yı desteklemeyebilir aksine gelirin adil dağılımı ve dolayısıyla toplumun refahına ulaşılmasını engelleyebilir: “Teverrukta maksad verilen paradan fazlasını geri alarak gelir elde etmektedir. Bu ise Allah'ın haram kıldığı ribadır... Mal bu işlemde amaç değil araçtır.” (Bayındır, 2015:211). Bu hadis-i şerifte Resûl-i Ekrem (s.a.s.), Müslümanların kötü duruma düşmelerinin sebeplerinden birinin, alım satımda îne'yi uygulamaları olduğunu

vurgulamıştır: “İne yoluyla alışveriş yaptığınız, öküzlerin kuyruğuna yapıştığınız, tarımı seçtiğiniz ve cihadı terkettiğiniz zaman, Allah, size öyle bir zillet musallat eder ki, dininize dönünceye kadar onu üzerinizden atamazsınız.” (Ebû Davud). Bu nedenle, Makasidü's-Şeria'ya ulaşabilmek için, zekât, sadaka, karz-ı hasen, vakıf ve kâr-zarar paylaşımı ilkesine dayalı araçlar oluşturularak İslami bankalar arasındaki işbirliği teşvik edilmelidir.

Elde edilen sonuçların önemine rağmen, bu çalışma kısıtlardan muaf değildir: Birinci olarak, gözlem sayısının nispeten az olması, veriler üzerinde yürütülen istatistiksel testlerin gücünü sınırlayabilir. İkinci olarak, çalışma 10 ülkeden sadece 20 banka ile sınırlıdır, dolayısıyla sonuçlarımız diğer bölgelerdeki bankalara veya İslami finans sektöründeki diğer İslami finans kuruluşlarına genelleştirilemeyebilir. Üçüncü olarak, Makasidü's-Şeria endeksi ilgili literatür referans alınarak geliştirilirken, göstergelerin her amaçtaki dağılımı, sayıları ve türlerinin seçimi yazarın çabasıdır. Dolayısıyla, endeksin oluşturulmasında, sonuçları etkilemiş olabilecek öznellik söz konusu olabilir. Dördüncü olarak, Makasidü's-Şeria endeksin hesaplanmasında dikkate alınmayan yönetim kurulu, denetim komitesi, Şeria denetleme kurulu, aday gösterme komitesi gibi diğer unsurlar İslami bankaların Makasidü's-Şeria performansı hakkında daha kapsamlı bir fikir verebilir. Beşinci olarak, seçilen endeksin hesaplama yöntemi ağırlıksız bir yaklaşımdır. Çalışmada dikkate alınmayan Makasidü's-Şeria'nın üç seviyesi (Zarûiyyât-Hâciyyât-Tahsîniyyât) göz önüne alındığında, her göstergeye farklı bir öncelik derecesi veya farklı bir ağırlık atanabilir.

Yukarıdaki sınırlamalar dikkate alındığında, gelecekteki çalışmalar için aşağıdaki yollar önerilebilir: Birincisi, diğer ülkelerdeki İslami bankaların incelenmesi ve daha geniş bir örneklemin seçilmesi, daha sağlam sonuçlar üretebilir ve ek faktörlerin veya teorilerin araştırılmasına olanak sağlayabilir. İkincisi, daha uzun bir çalışma yürütmek, İslami bankaların şeffaflık seviyelerindeki ve özellikle sosyal ve çevresel performanslarındaki değişikliklere dair kanıt sağlayabilir. Üçüncüsü, Makasidü's-Şeria endeksinin çalışmada incelenmeyen yönetim kurulu alt komiteleri, denetim komitesi, Şeria denetleme kurulu gibi unsurları detaylı olarak incelenebilir. Ayrıca İslami bankaların Makasidü's-Şeria performansını etkileyebilecek faktörler arasında ülkenin hukuk sistemi, banka mülkiyet yapısı ve kurumsal yönetim de modele

dahil edilebilir. Dördüncüsü, örneğin Muhammed vd. (2008) veya Tarique vd. (2020) çalışmalarında olduğu gibi İslami finans uzmanlarıyla yapılan görüşmeler yoluyla Makasidü'sh-Şeria göstergelerine veya hedeflerine farklı ağırlıklar atanarak, ağırlıklı bir yaklaşım benimsenebilir. Ayrıca, endeksi hesaplamak için farklı bir metodoloji de uygulanabilir. Beşincisi, Makasidü'sh-Şeria'ya uyum düzeyi, İslami Tekafül sigorta şirketleri veya İslami mikrofinans kurumları gibi diğer İslami finans kuruluşları için de incelenebilir.

KAYNAKÇA

- AAOIFI: **Faizsiz Bankacılık Standartları**, TKBB Yayınları, Yayın No :22, 2024.
- Abdullah, Mohammad: "Waqf, Sustainable Development Goals (SDGs) and Maqasid al-Shariah", **International Journal of Social Economics**, Vol. 45, 2018, pp.158-172, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.1108/IJSE-10-2016-0295>, 1 Mart 2022.
- Abubakar, Yusuf: "Corporate Social Responsibility of Islamic Financial Institutions : A Look from the Maqasid Al-Shariah Approach", **Business and Economics Journal**, Vol.7, 2016, pp. 1-4, (Çevrimiçi) <http://doi.org/10.4172/2151-6219.1000255>, 28 Mart 2024.
- Ahmed, Habib, Mohieldin, Mahmoud, Verbeek, Jos, and Aboulmagd, Farida: "On the Sustainable Development Goals and the Role of Islamic Finance", **Policy Research Working Paper**, The World Bank, 2015, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.1596/1813-9450-7266>, 17 Mart 2023.
- Alhammadi, Salah, Alotaibi, Khaled and Dzikri, F.Hakam: "Analysing Islamic Banking Ethical Performance from Maqasid al-Shariah Perspective : Evidence from Indonesia", **Journal of Sustainable Finance & Investment**, 2020, (Çevrimiçi) <http://doi.org/10.1080/20430795.2020.1848179>, 23 Haziran 2022.
- Al-Mubarak, Tawfique, Osmani, Noor Mohammad: "Applications of Maqasid al-Shariah and Maslahah in the Islamic Banking Practices : An Analysis", **Conference Paper**, Research Gate, 2010, pp.1-12, (Çevrimiçi) <http://doi.org/10.13140/RG.2.1.3578.0644>, 12 Kasım 2021.
- Antonio, Muhammad S., Sanrego, Yulizar D., and Taufiq, Muhammad: "An analysis of Islamic banking performance : Maqashid index implementation in Indonesia and Jordan", **Journal of Islamic Finance**, IIUM Institute of Islamic Banking and Finance, Vol.1, 2012, pp. 12–29.
- Association of Islamic Banking and Finance and Financial: "Value-Based Intermediation (VBI) Full Report 2021", Malaysia, 2021.

Institution

Malaysia (AIBIM):

Asutay, Mehmet: "Conceptualising and Locating The Social Failure of Islamic Finance : Aspirations of Islamic Moral Economy versus The Realities of Islamic Finance", **Journal of Asian and African Area Studies**, Vol.11, 2012, pp.93–113.

Asutay, Mehmet, and Harningtyas, A. Fionna: "Developing Maqasid al-Shari'ah Index to Evaluate Social Performance of Islamic Banks : A Conceptual and Empirical Attempt", **International Journal of Islamic Economics and Finance Studies**, Vol.1, 2015, pp.5–64.

Auda, Jasser: **İnatatu'l-Ahkam'el-Şarîa Bi-Makasidiha**, Amerika Birleşik Devletleri, Al-Mâhed Al-Âli lil-Fikir'el-İslami, 2006.

Auda, Jasser: "Maqasid Al-Shariah an Introductory Guide", **Published by IIIT**, 2008.

Bank Islam Malaysia Berhad (BIMB): "Annual Report 2021", Malaysia, 2021.

Bank Muamalat: "2017 Annual Report", Indonesia, 2017.

Bank Muamalat: "2018 Annual Report", Indonesia, 2018.

Bank Muamalat: "2019 Annual Report", Indonesia, 2019.

Bank Muamalat: "2020 Annual Report", Indonesia, 2020.

Bayındır, Servet: **Fıkhî ve İktisadî Açından İslamî Finans (Para ve Sermaye Piyasaları)**, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.

Bedoui, Houssem Eddine: "Ethical Competitive Advantage for Islamic Finance Institutions: How should They Measure Their Performance", **Conference Paper**, Harvard Law School, 2012, pp.1-21, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.15497.65126>, 16 Şubat 2021.

Bedoui, Houssem Eddine and Mansour, Walid: "Performance and Maqasid al-Shari'ah's Pentagon-Shaped Ethical Measurement", **Springer Science and Business Media**, 2014, (Çevrimiçi) <http://doi.org/10.1007/s11948-014-9561-9>, 31 Aralık 2022.

- Belabes, Abederrazak: "Le Lien Entre Finance et Economie Islamiques via le Modele Principiel « ZR » ", **Etudes en Economie Islamique**, Vol.4, 2010, pp.1-37.
- Carroll, Archie B. and Buchholtz, Ann K.: **Business and Society : Ethics and Stakeholder Management**, 7th Edition, USA, Cengage Learning, 2008.
- Chapra, Mohamed Umer: **Adil bir Para Sistemine Doğru**, Çev. Ömer Faruk Tekdoğan, İstanbul, İktisat Yayınları, 2019.
- Chapra, Mohamed Umer: "The Islamic Vision of Development in the Light of Maqasid al-Shariah", **Islamic Development Bank Working Paper** , 2008, pp.1-55, (Çevrimiçi) <http://doi.org/10.13140/RG.2.1.4188.5047>, 13 Mart 2022.
- Chapra, Mohamed Umer: "What's Islamic Economics", IDB Prize Winners' Lecture Series No. 9, Islamic Development Bank, **Islamic Research and Training Institute**, 1996, pp.1-71.
- Dawaba, Ashraf Muhammad: **Al-Tanmiya**, İstanbul, Daru'l-Müderres, 2019.
- Dusuki, Wajdi Asyraf and Abdullah, Nurdianawati Irwani: "Maqasid al-Shariah Maslahah and Corporate Social Responsibility", **The American Journal of Islamic Social Sciences**, Vol.24, 2007, pp.25-45.
- Dusuki, Wajdi Asyraf and Abozaid, Abdulazeem: "A Critical Appraisal on the Challenges of Realising Maqasid al-Shariah in Islamic Banking and Finance", **IIUM Journal of Economics and Management**, 2007, pp.143-165.
- El-Alem, Hamed Yusuf: **El-Makâsıd El'âmme li'Şerîa El-İslâmiyye**, Riyad, El-Dâru'l-Alemiyye lil Kitab'il-İslemi, 1994.
- El-Alvani, Taha: **Makâsıdü's-Şerîa**, Beyrût, Dâru'l-Hedi, 2001.
- El-Amidi, Seifeddine: **Al-İhkâm fi Usûl El-Ahkâm**, Riyad, Daru'l-Samî, 2003.
- El-Cuveyni, Abel Malek: **El-Burhân Fi Usûl El-Fıkh**, Beyrût, Dâru'l-Kutub'el-İlmya, 1997.

- El-Fassi, Allal : **Makâsıdü's-Şerîa El-İslâmiyye ve Mekêrimuhâ**, Dâru'l-Gharb'el-İslâmî, 1993.
- El-Gamal, Mahmoud A.: "An Economic Explication of The Prohibition of Riba in Classical Islamic Jurisprudence", **Conference Paper**, Harvard University Center for Middle-Eastern Studies, 2001.
- El-Gazzâlî, Abu Hamed : **El-Mustasfa**, Beyrût, Dâru'l-Kutub'el-İlmya, 1993.
- El-Gazzâlî, Abu Hamed : **İhyâ Ulûm El-Dîn**, Beyrût, Dâru'l-Mârifa, 2010.
- El-Halaby, Sherif and Hussainey, Khaled: "The Determinants of Social Accountability Disclosure: Evidence from Islamic Banks around the World", **International Journal of Business**, Vol.12, 2015, pp.164-184 ,(Çevrimiçi)
<http://www.craig.csufresno.edu/ijb/Volumes/Volume%2020/V203-2.pdf>, 3 Şubat 2021.
- El-Karadavi, Yusuf: **Dirasa fi Fıkh el-Makâsıdü's-Şerîa bayna'l-Makâsıd'il Kullia v'al-Nusus'l-Juz'ia**, Kahira, Dâru'l-Şuruk, 2008.
- El-Khadmi, Nur Eddine: **İlmu'l-Makâsıdü's-Şerîa**, Mektebetu'l-Abikan, 2001.
- El-Najjar, Abdul Majid: **Makâsıdü's-Şerîa bi'Ebâd Jadida**, Beyrût, Dâru'l-Gharb'el-İslâmî, 2008.
- El-Nuri, Muhammad: **Makâsıd el-İktisad el-İslâmî**, Tunus, Muesset GLD, 2021.
- El-Şatibi, Abu İshak: **Al-Muvafakat**, Suudi Arabistan, Dar İbnu Affan li'Neşr, 1977.
- Er-Raysuni, Ahmed: "Al-Bahth fi Makâsıdü's-Şerîa : Naşatuhu ve Tatauruhu ve Mustakbaluhu" **Makâsıdü's-Şerîa Symposium**, Londra, Muessesetu'l Furkan li-Turath'el-İslâmî, 2005.
- Er-Raysuni, Ahmed: **Nadhariyatu'l-Makâsıd înda'l-İmam al-Şatibi**, Al-Dâru'l al-Âlamiya lil Kitab'el-İslâmî, 1992.
- Geçimli, İbrahim : "Katılım Bankacılık Sistemi ve Türkiye'deki Katılım Bankalarının Sürdürülebilirlik Faaliyet Raporları Üzerinden

Değerlendirme", **Yüksek Lisans Tezi**, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2022.

Ghlamallah, Ezzedine : **Islam & Ethique des Affaires Economiques et Financières**, Presses Universitaires D'Aix-Marseille, 2022.

Haçkalı, Abdurrahman: "İlgili Literatür Çerçevesinde Makâsıd İctihadının Tarihi Seyri", **M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları**, 2017, s.200-239.

Hameed, Shahul, Wirman, Ade, Alrazi, Bakhtiar, Nazli, Mohd and Pramono, Sigit: "Alternative Disclosure & Performance Measures for Islamic Banks", Kuala Lumpur, **International Islamic University Malaysia**, 2004.

Hanifa, Rozaini, and Hudaib, Mohammad: "Exploring the ethical identity of Islamic banks via communication in annual reports", **Journal of Business Ethics**, 2007, pp.97–116, (Çevrimiçi) <http://doi.org/10.1007/s10551-006-9272-5>, 23 Aralık 2022.

Hesenova, Samira: "Modernleşme Sürecinde Maslahat Tartışmaları Bakımından Makâsıd Konusu", **Baki Devlet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinin Elmi Mecmuesi**, 2008, s.353-366.

Hudaefi, F.Ali and Noordin, Kamaruzaman: "Harmonizing and Constructing an Integrated Maqâşid al-Sharī'ah Index for Measuring the Performance of Islamic banks", **ISRA International Journal of Islamic Finance**, Vol.11, 2019, pp.282-302, (Çevrimiçi) <http://doi.org/10.1108/IJIF-01-2018-0003>, 20 Aralık 2022.

İbn Abdüsselam, Ezzedine: **Kavâid El-Ahkâm Fi Mesâlih El-Enâm**, Kahira, Maktabatu'l-Kulliyet'el-Azharia, 1991.

İbn Aşûr, Muhammad Taher: **Makâsidü's-Şerîa El-İslâmiyye : Tahkik ve Dirasat Muhammad Al-Misavi**, Ürdün, Dâru'l-Nafa'is li'Neşr, 2001.

İbn Aşûr, Muhammad Taher: **Tafsiru'l Tahrir ve Tanvir**, Tunus, Dâru'l-Tunisiya li'Neşr, 2008.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin: **Mejmûu El-Fetâve**, Tahkik Abdürrahmen bin Mohammad bin Kasem, El-Medina, Neşr Mujama El-Melik Fahd li'Tibâat El-Mus'haf El-Şerif, 1995.

- İşlemez, İbrahim : "İslami Bankacılık Gelişimi ile Gelir Dağılımı İlişkisi", **Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya Üniversitesi, 2022.
- Islamic Financial Services Industry (IFSB): "Stability Report", **Bank Negara Malaysia**, 2023.
- Jazil, Thuba and Syahrudin: "The Performance Measures of Selected Malaysian and Indonesian Islamic Banks Based on The Maqasid Al-Shariah Approach", Vol.7, 2013, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.21111/ijtihad.v7i2.89>, 29 Ocak 2022.
- Jouini Elyes, Olivier Pastré : "Enjeux et Opportunités du Développement de la Finance Islamique pour la Place de Parix", Paris Europlace, 2008.
- Khûja, Ezzedine: **El-Nidâm'el-Masrafi'l-İslami**, Tunus, Al-İmtithal lel Maliya'l-İslemiya, 2013.
- Lesmana, Sukma and Haron, Md. Harashid: "Maqasid Shariah Based Performance of Islamic Banks, Islamic Corporate Governance, And Contingency Theory : A Theoretical Framework", **International Journal of Accounting, Finance and Business (IJAFB)**, Vol.4, 2019, pp. 70-86.
- Meezan Bank: "Annual Report 2021", Karachi, Pakistan, 2021.
- Mergaliyev, Arman, Asutay, Mehmet, Avdukic, Alija and Karbhari, Yusuf: "Higher Ethical Objective (Maqasid al-Shari'ah) Augmented Framework for Islamic Banks : Assessing Ethical Performance and Exploring Its Determinants", **Journal of Business Ethics**, 2019, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.1007/s10551-019-04331-4>, 15 Kasım 2020.
- Mohammed, Mustafa O., Dzulfajtri, Abdul Razak, and Taib, Fauziah Md: "The Performance Measures of Islamic Banking based on the Maqasid Framework", **Conference Paper**, Malaysia, International Islamic University of Malaysia, 2008, pp.1-17.

- Mohammed, Mustafa O. and Taib, Fauziah Md: "Devoloping Islamic Banking Performance Measures Based On Maqasid Al-Shariah Framework : Cases of 24 Selected Banks", **Conference Paper**, Australia, University of New South Wales, 2010.
- Nooraslinda, Abdul Aris, Rohana, Othman, Rafidah, Mohd Azli, Mardiyah, Sahri, Dzuljastri, Abdul Razzak, Zaharuddin, Abdul Rahman: "Islamic Banking Products : Regulations, Issues and Challenges", **The Journal of Applied Business Research**, Vol 29, No.4, 2013, pp. 1145-1156.
- Nor, Shifa Mohd and Asutay, Mehmet: "Re-Considering CSR and Sustainability Identity of Islamic Banks in Malaysia : An Empirical Analysis", **Conference Paper**, Qatar Faculty of Islamic Studies, Qatar Foundation, 2011.
- Nor, Shifa Mohd and Hashim, Noor Azuan: "CSR and Sustainability Dimension in Islamic Banking in Malaysia : A Management Insight", **Conference Paper**, London, UK, 2014.
- Ngandop, Cédrix: "Les Déterminants de la Performance des Banques Islamiques : Une Analyse Comparée et Longitudinale Incluant Les Mécanismes De Gouvernance", **Thèse de Doctorat**, France, 2021.
- Özsoy, İsmail: "Türkiye'de Katılım Bankacılığı", **Türkiye Katılım Bankaları Birliği**, İstanbul, 2012.
- Rahman, Audia S. and Haron, Razali: "The Effect of Corporate Governance on Islamic Banking Performance : A Maqasid Shari'ah Index Approach on Indonesian Islamic Banks", **Journal of Islamic Finance**, IIUM Institute of Islamic Banking and Finance, 2019, pp.1–18.
- Sabirzyanov, Ruslan and Hashim, Mohamad Haider: "Islamic Banking and Finance : Concept and Reality", **Journal of Islamic Banking and Finance**, 2015, pp.88-102.

- Saidane, Dhafer : **La Finance Islamique à L'Heure de la Mondialisation** , 2e édition, Revue Banque Edition, 2011.
- Saoqi, Abdul Aziz Y.: "Analyzing The performance of Islamic Banking in Indonesia and Malaysia: Maqasid Index Approach", **Journal of Islamic Economics**, 2017, pp.29-50, (Çevrimiçi) <http://journal.uhamka.ac.id/index.php/jei>, 29 Ocak 2022.
- Sarı, Emre Selçuk: **Katılım Bankacılığı ve Muhasebe Uygulamaları**, İstanbul, Çağlayan Kitabevi ve Eğitim çözümleri Ticaret A.Ş, Birinci Baskı, 2018.
- Sekaran, Uma: **Research Methods for Business A skill Business Approach**, New York, Wiley, 2000.
- Sencal, Harun and Asutay, Mehmet: "Ethical disclosure in the Shari'ah annual reports of Islamic Banks : Discourse on Shari'ah Governance, Quantitative Empirics and Qualitative Analysis", **Corporate Governance**, 2020, (Çevrimiçi) <http://doi.org/10.1108/CG-01-2020-0037>, 7 Mart 2022.
- Tarique, Kazi Md., Islam, Rafiqul, Mohamed, Mustafa Omar, Razak, Dzuljastri Abdul, and Hamdino, Ben Hamdan: "Constructing a Maqasid (Objective) Based Performance Mesurement Index For Islamic Banks", **International Journal of the Analytic Hierarchy Process**, Vol.12, 2020, pp.328-354, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.13033/ijahp.v12i2.770>, 3 Mart 2023.
- Toumi, Kaouthar: "Structure du Capital, Rentabilité et Risques des Banques Islamiques ", **Thèse de Doctorat**, Université de Montpellier, 2011.
- Yaran, Rahmi: "Cüveyni Öncesi Makasid/Maslahat Söylemi", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.28, 2005, s.93-123.
- Yousri, Ahmed Abdel-Rahman: "Economic Development : A Critique of Secular Theories and an Introduction to an Islamic Theory", **University of Alexandria**, pp.1-25.
- Wan Amalina Wan, Abdullah, Majella: "Determinants of Voluntary Corporate Governance Disclosure : Evidence from Islamic Banks in the Southeast Asian and the Gulf Cooperation Council Regions", **Journal**

Percy and Jenny Stewart: **of Contemporary Accounting & Economics**, 2015, pp.1-42, (Çevrimiçi) <http://doi.org/10.1016/j.jcae.2015.10.001>, 14 Ocak 2024.

Ziraat Katılım: "2021 Faaliyet Raporu", İstanbul, Türkiye, 2021.

ÖZGEÇMİŞ

Asma AMMAR, Tunus'ta 2012 yılında Kartaca Yüksek Ticaret Bilimleri Enstitüsü (IHEC Carthage : Institut des Hautes Etudes Commerciales) Yüksek Ticaret Bilimleri bölümünden mezun olmuştur. 2016 yılında Sfax İktisat ve İşletme Fakültesi (FSEG Sfax : Faculté des Sciences Economiques et de Gestion) İslam İktisadı ve Finansı bölümünde yüksek lisansını tamamlamıştır. 2018 yılında tam burslu olarak İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam İktisadı ve Finansı alanında doktora programına başlamış ve bu programdan 2024 yılı itibariyle mezun olmuştur.

